

EUROPEAN HUMANITIES STUDIES:
State and Society

EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE:
Państwo i Społeczeństwo

SCIENTIFIC COMMITTEE/ KOMITET NAUKOWY

Ivan Bekh – Institute of Problems of Education NAPS of Ukraine (Ukraine)
Zlata Boyko – East European Institut of Psychology (Ukraine)
Magdalena Fiternicka-Gorzko – Pomorska Akademia v Slupsku (Poland)
Maria Groenwald - University of Gdańsk (Poland)
Victor Kotsur – Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University by Grygoriy Skovoroda” (Ukraine)
Oleksandr Ljashenko – National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine)
Ursula Majher-Legaviets – Foundation by Mikolaj Rey (Poland)
Tatiana Martsynkovskaja – East European Institut of Psychology (Germany)
Vladimir Menshikov – Daugavpils University (Latvia)
Katerina Ovcharek – Institute of Positive Psychology (Bulgaria)
Mutlu Parkan – University of Stambul (Turkey)
Janna Petrochko – Institute of Problems of Education NAPS of Ukraine (Ukraine)
Vitaly Rubtsov – East European Institut of Psychology (France)
Valentyn Rybalka – East European Institute of Psychology (France - Ukraine)
Oleksandra Savchenko – National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine)
Irina Simaeva - Polish Academy of Sciences (Poland)
Henryk Sobchuk – Polish Academy of Sciences (Representation in Kiev) (Poland)
Beata Stanishevskaja – Polish Academy of Sciences (Representation in Kiev) (Poland)
Olga Sukhomlynska – Institute of Education, NAPS of Ukraine (Ukraine)
Irina Surina – Pomorska Akademia v Slupsku (Poland)
Hideko Takeyasu – Kyoto Women’s University (Japan)
Alexandr Vinogradov – National University of “Kyiv-Mohyla Academy” (Ukraine)
Herbert Gottfried Zoglowek – Pomeranian University, Slupsk (Poland); University of Tromso-Norwegian Arctic University, Alta (Norway)

EDITORIAL BOARD/ KOMITET REDAKCYJNY

Irina Manokha – Chief Editor, Doctor of Science, Professor
Andrzej Mirski – Science Editor, Ph.D., Associate Professor
Gabriele Simoncini – Deputy Editor, Dr., Professor
Wojciech Zhwolinsky – Science and Language Editor (Pol.), EEIP (Ukraine - France)
Natalia Iaremchuk – Science and Language Editor (Pol.), EEIP (Ukraine - France)
Andriy Vornachov – Science and Language Editor (Engl.), EEIP (Ukraine - France)
Daria Arinicheva – Stylistic and Language Editor (Engl.), EEIP (Ukraine - France)
Julia Poliarush – Support Manager, East European Institute of Psychology (EEIP) (Ukraine - France)

Project of cover page and maket-book: **Olexandr Omelyan**

EDITOR/ WYDAWCA:

East European Institute of Psychology (EEIP) / Wschodnioeuropejski Instytut Psychologii
Oddział w Krakowie (Polska) - 30-009 Kraków / Oddział w Kijowie (Ukraina) - 03039, Kijów, Ukraina
str. Holosiivska 13, of. 528-530, 03039, Kyiv, Ukraine

Partnership / Współpraca

Polska Akademia Nauk (Przedstawicielstwo w Kijowie), pl. Defilad 1, 00-901 Warszawa, Poland
Fundacja im. M. Reja, ul. Nad Potokiem 20, 30-830 Kraków, Poland

Peer-reviewed journal / Czasopismo recenzowane

ISSN 2450-6486 European Humanities Studies: State and Society

ISSN 2413-9025 European Humanities Studies

Issue 2, 2024

DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.00>

1.

PSYCHOLOGICAL SUPPORT AND EDUCATION IN THE CONDITIONS OF WAR

WSPARCIE PSYCHOLOGICZNE I EDUKACJA W WARUNKACH WOJNY

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.01>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Mykola VORONIN

Psychological help preferences test and motivation of Ukrainian veterans with the use of designed questionnaire and Zeigarnik Effect

MYKOLA VORONIN. Psychological help preferences test and motivation of Ukrainian veterans with the use of designed questionnaire and Zeigarnik Effect. *In the article a new test to investigate preferences of Ukrainian veterans in receiving psychological help was presented. It is designed by war veteran young scientist to be as simple as possible for veterans not to consume their time. Named "10 Voronins' Questions" (10VQ). It is also designed to motivate veterans think of help to prevent suicides by the means of Zeigarnik effect. Pilot study based on 43 randomly tested Ukrainian war veterans is also introduced. Possible advantages of this method are briefly presented and analyzed.*

Keywords: war veterans; psychological help preferences; Zeigarnik effect; pilot study; veterans motivation.

Received 01.04.2024

Peer-reviewed 01.17.2024

Revised version received 03.18.2024

Accepted 03.28.2024

1. Introduction

One of the serious problems that may lead to war veterans suicide rates increase can be absence of their motivation to request psychological help by various means that are provided for them or absence of motivation to participate in rehabilitation activities. In the research by Michele R Spoont et al. (Spoont, M. R., Nelson, D. B., Murdoch, et al., 2014) it was figured out that after receiving diagnosis PTSD "Of veterans who were given a diagnosis of PTSD, only about two-thirds received some VA mental health care in the six months after the diagnosis. Only about half of those who received any mental health care received a minimally adequate treatment trial." It means that veterans were not engaged highly into the treatment. Reasons were not identified clearly. On the other hand, successful strategies to lower suicide rates were introduced for Ukraine particularly in 2002 (Rozanov, V. A., Mokhovikov, A. N., Stiliha, R. 2002) by Rozanov et al. However, the conclusion was made that "it is important to have constant contact with the targeted unit" while there is need "to continue to implement this program of suicide prevention." Latest research in Germany (Niemeyer, H., Knaevelsrud, C., Schumacher et al. 2020) concerning "the efficacy of a therapist-guided internet-based cognitive-behavioral therapy" identified that "improvements were small" and dropout rate was "high", to be exact 32,3 %, which is close to results received among United States veterans by Michele R Spoont et al. (Spoont, M. R., Nelson, D. B., Murdoch, et al., 2014). But recent results received in Germany "demonstrate the need to identify factors influencing treatment engagement and efficacy in veterans." (Niemeyer, H., Knaevelsrud, C., Schumacher et al. 2020) These researches show that understanding reasons why veterans engage or do not engage in psychological help is very important as well as understanding of the most convenient ways of receiving it. For better understanding of the mentioned reasons a test named "10 Voronins' Questions" (10VQ) can be used.

2. The test named "10 Voronins' questions" (10VQ)

The 10VQ test was designed by young scientist and veteran at the same time after some friends of his committed suicide upon being resigned from the military service in Ukraine and participating recent war against Russian Federation. Author resigned from serving as a sniper at 73rd Ukrainian marine center of special operations. Actively participates in the war of Ukraine against Russian Federation from 2014 to 2020 in different roles: as an active military servicemen or volunteer combatant at

volunteer battalion. Test author successfully finished a brief version of the Common Elements Treatment Approach (CETA) in Ukraine (Murray, L.K., Haroz, E.E., Doty, S.B. et al. 2018) and realized the need of understanding reasons why veterans do not engage in the different treatments and psychological programs designed for helping them. Or being engaged they drop out never to finish. For instance, MMPI-2 test can make veteran seeking psychological help never to return because it is too massive and complicated, although it can be effective for PTSD identification (Arbisi, P. A., Ben-Porath, Y. S., McNulty, J. 2006) it can not be used for identification of veterans preferences in receiving psychological help or in motivating them. So the new simple ten question test was designed to fit in one A4 standard page. The test was designed to fit in two pages A4. On the first page after disclaimer, gender and age request ten numbered questions were presented. First page contained:

The survey is conducted anonymously, as part of a study of veterans' motivation.

Your gender

☐ Male.

☐ Female

Your age

I am ____ years old.

1. Do veterans need psychological help?

☐ Yes. Help is needed

☐ No need

2. Do you think that psychological counseling should be mandatory after the end of the service, or should veterans seek psychological help on their own?

☐ Yes. All veterans must be consulted.

☐ No. Veterans must decide for themselves whether they need psychological help.

3. Do you think that it is a shame to go to a psychologist?

☐ Yes. It's a shame.

☐ No. This is normal practice.

4. Would you receive help from a psychologist after the service?

☐ Yes. There is nothing wrong with consulting a psychologist.

☐ No. I do not need psychological help.

5. Which psychologist do you think should consult after the service: civilian or military?

☐ Civilian.

-
- ☐ Military.
6. Is it enough to consult via the Internet or phone or do you think it is better to meet a psychologist in person after the service?
- ☐ enough online advice
- ☐ enough consultation by phone
- ☐ it is better to meet in person
7. Would you like to get psychological help right now?
- ☐ Yes. I feel the need for psychological counseling.
- ☐ No. I don't need psychological help now.
8. Which psychologist do you think should consult during the service: civilian or military?
- ☐ Civilian.
- ☐ Military.
9. Is it enough to consult via the Internet or phone or do you think it is better to meet a psychologist in person during the service?
- ☐ enough online advice
- ☐ enough consultation by phone
- ☐ it is better to meet in person
10. How can veterans be saved from suicide?
- The survey was developed by Mykola Voronin as part of a study of veterans' motivation and the "Care Together" initiative to help veterans.

On the second page two unnumbered questions were asked:

What question do you remember the most?

Describe what you remember from it:

3. Description of the study

10 VQ consists of 10 numbered questions placed on one side of an A4 sheet and two additional questions placed on the other side of an A4 sheet. A study is anonymous and no personal data is taken into account. The only thing that is taken into account is age and gender of the respondent, the answer to these requests can be filled in before answering the numbered questions in the appropriate places on the first page of A4. The survey was proposed to conduct as follows: it was asked to fill in the first page, answer ten numbered questions, after finishing the first page it

was proposed to turn the sheet and answer two additional questions and until the questions of the second page were answer it was not allowed to look back at the previous page. The survey contains on the first page two unnumbered questions, where the respondent can indicate his age and gender. It also contains ten numbered questions, nine of these questions - test questions, tenth question was constructed without a proposed answer in order for respondents to face some difficulties while attempting to answer it (no room for answer was left). Theoretically the respondents were supposed to make a decision "leave it unanswered." This question is based on the Zeigarnik effect: the questions that were not answered are better remembered (Reeve J., Cole S.G., Olson, B.C. 1986). The tenth question is more motivational. Designed to motivate veterans think how to solve suicide problem and save more veteran lives. No instructions for answering questions were given. The respondent is supposed to complete this test intuitively.

Two questions from the second page, built to test the effectiveness of the Zeigarnik effect and identify questions that bother veterans most. Did you remember the relevant motivational questions, and how exactly did you remember them? At the bottom of each description page, the author and a short annotation with a description of the project and research are indicated in small print. The developed description is not subject to change. Everything: questions, answer forms, placement on the page for unambiguous results remain unchanged.

4. Pilot study based on 10 VQ

In a pilot study of the 10 VQ 43 randomly engaged veterans took part. 5 women 38 men. 11 veterans of age after 45, 22 veterans between 30 and 45, 10 veterans of age under 30 (Table 1).

Table 1. Veterans age distribution.

Age	after 45	30 - 45	under 30
	11	22	10

42 veterans answered positively on first numbered question and only one veteran picked negative answer (Table 2).

Table 2. Answers to the first numbered question of 10 VQ distribution.

1. Do veterans need psychological help?	Yes. Help is needed.	No need.
	42	1

This can mean that most veterans understand that psychological help is needed.

31 veterans of 43 preferred mandatory psychological help instead of seeking it on their own (Table 3).

Table 3. Answers to the second numbered question of 10 VQ distribution.

2. Do you think that psychological counseling should be mandatory after the end of the service, or should veterans seek psychological help on their own?	Yes. All veterans must be consulted.	No. Veterans must decide for themselves whether they need psychological help
	31	13

This question was asked not to legalize unethical mandatory veterans treatment, but to understand how deep veterans need to obey orders and feel themselves inside the army pattern where decisions are made by higher commanders. The distribution may show that most veterans still need an order to obey for psychological help receiving.

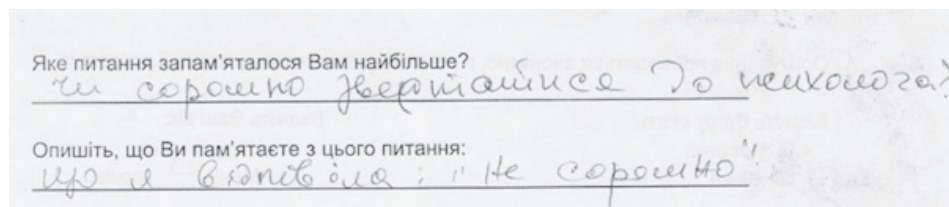
Answering the third numbered question "Do you think that it is a shame to go to a psychologist?" 40 of 43 veterans answered "No. This is normal practice." (Table 4).

Table 4. Answers to the third numbered question of 10 VQ distribution.

3. Do you think that it is a shame to go to a psychologist?	Yes. It's a shame.	No. This is normal practice.
	3	40

This distribution may say that most veterans don't have issues with stigma and treat psychological help normally but more detailed analysis described in article "Stigma to psychological help among Ukrainian ATO/

OJF veterans analysis: pilot study.” (Voronin M. 2020) shows that stigma bothers Ukrainian veterans and it can be seen from answers like this (Picture 1): “That I answered it is not a shame.” (Voronin M. 2020).

Picture 1. Answer “Is it a shame to approach a psychologist” to the first question “What question do you remember the most?” and a proud answer “That I answered it is not a shame.” for the second question “Describe what you remember from it:” in Ukrainian. (Voronin M. 2020).

The question number 4 “Would you receive help from a psychologist after the service?” distribution (Table 5) may show that 72 % of veterans engaged in pilot study would receive help from a psychologist after the service.

The question number 5 “Which psychologist do you think should

Table 5. Answers to the fourth numbered question of 10 VQ distribution.

4. Would you receive help from a psychologist after the service?	Yes. There is nothing wrong with consulting a psychologist.	No. I do not need psychological help.
	31	12

consult after the service: civilian or military?” distribution (Table 6) may show that almost 60.5 % of veterans engaged in pilot study would prefer military psychologist to the civil one after the service.

Table 6. Answers to the fifth numbered question of 10 VQ distribution.

5. Which psychologist do you think should consult after the service: civilian or military?	Civil	Military	Veteran	No answer	Military maybe
	16	26	1	1	1

The question number 6 “Is it enough to consult via the Internet or phone or do you think it is better to meet a psychologist in person after the service?” distribution (Table 7) may show that most veterans engaged in pilot study prefer personal meetings over online advice or consultation by phone after the service.

Table 7. Answers to the sixth numbered question of 10 VQ distribution.

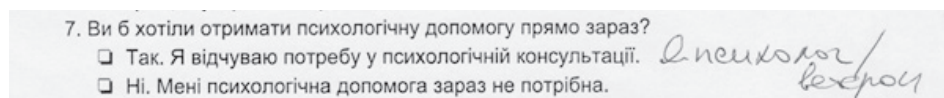
6. Is it enough to consult via the Internet or phone or do you think it is better to meet a psychologist in person after the service?	enough online advice	enough consultation by phone	it is better to meet in person
	1	1	43

The question number 7 “Would you like to get psychological help right now?” distribution (Table 8) may show that almost 67.5% of veterans engaged in pilot study don’t need psychological help when being asked.

Table 8. Answers to the seventh numbered question of 10 VQ distribution.

7. Would you like to get psychological help right now?	Yes. I feel the need for psychological counseling.	No. I don't need psychological help now.	I am veteran psychologist
	14	29	1

One veteran did not pick suggested answers and added his own answer “I am veteran psychologist” (Picture 2).

Picture 2. Answer “I am a veteran psychologist” to the seventh numbered question of 10 VQ.

The question number 8 “Which psychologist do you think should consult during the service: civilian or military?” distribution (Table 9) may show that almost 74.5 % of veterans engaged in pilot study would prefer military psychologist to the civil one during the service, which is 14 percents more than the same question after the service (Table 6).

Table 9. Answers to the eighth numbered question of 10 VQ distribution.

8. Which psychologist do you think should consult during the service: civilian or military?	Civil	Military
	11	32

The question number 9 “Is it enough to consult via the Internet or phone or do you think it is better to meet a psychologist in person during the service?” distribution (Table 10) may show that most veterans engaged in pilot study still prefer personal meetings over online advice or consultation by phone during the service, but more veterans allow other than personal meeting choices (compared to Table 7).

Table 10. Answers to the ninth numbered question of 10 VQ distribution.

9. Is it enough to consult via the Internet or phone or do you think it is better to meet a psychologist in person during the service?	enough online advice	enough consultation by phone	it is better to meet in person
	3	6	36

One of the most interesting questions “How can veterans be saved from suicide?” which had no proposed answers was left unanswered in 24 cases and 19 veterans decided to give their own answers (Table 11) without paying attention to the obstacles that were made by 10 VQ author (no space for answer was left).

Table 11. Answers to the tenth numbered question of 10 VQ distribution.

10. How can veterans be saved from suicide?	No answer	Answered
	24	19

So the Zeigarnik effect can be evaluated from 24 participants that did not answer the question. And from the 43 veterans only 11 veterans picked the last question as the one that they remembered most and only 3 of them did not answer the tenth question.

Most popular question veterans remembered was tenth (11 veterans), second place took third question (8 veterans), third popular was fifth (5 veterans), fourth place took question 1 (4 veterans), fifth place took questions 6, 7, 8, 9 (three veterans each), sixth place took question number 2 (with two veterans) and the least popular was question number 4, twelve veterans did not answer which question they remembered most (Table 12). One can see that the most preferable answer for veterans on the second page of 10 VQ was “No answer” (Table 12). Which can mean that 12 veterans of 43 were not motivated enough to finish the test.

Table 12. Questions popularity among veterans distribution.

What question do you remember the most?	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	No answer
	4	2	8	1	5	3	3	3	3	11	12

Raw data of this pilot study in Ukrainian language can be found at the repository (Voronin M. 2021)

5. Conclusion

After pilot study is finished one can see that 10 VQ simple test can give a massive amount of information to researchers about veterans and their preferences. Although it is not very easy to analyze as precious information can be found on the fields some useful conclusions can be taken from it. For instance, it is clear that veterans engaged in this pilot study prefer personal meetings with the psychologist during and after service, but during service they can take online advice or phone consultation as an option more preferably than after the service. They trust more in military psychologists than in civil ones, and military psychologists are more preferable than civil ones during service.

References:

1. Arbisi, P. A., Ben-Porath, Y. S., & McNulty, J. (2006). The ability of the MMPI-2 to detect feigned PTSD within the context of compensation seeking. *Psychological Services*, 3(4), 249–261. <https://doi.org/10.1037/1541-1559.3.4.249>
2. Murray, L.K., Haroz, E.E., Doty, S.B. et al. (2018) Testing the effectiveness and implementation of a brief version of the Common Elements Treatment Approach (CETA) in Ukraine: a study protocol for a randomized controlled trial. *Trials* 19, 418 . <https://doi.org/10.1186/s13063-018-2752-y>

3. Niemeyer, H., Knaevelsrud, C., Schumacher, S., Engel, S., Kuester, A., Burchert, S., Muschalla, B., Weiss, D., Spies, J., Rau, H., & Willmund, G. D. (2020). Evaluation of an internet-based intervention for service members of the German armed forces with deployment-related posttraumatic stress symptoms. *BMC psychiatry*, 20(1), 205. <https://doi.org/10.1186/s12888-020-02595-z>
4. Reeve J., Cole S.G., Olson, B.C. (1986) The Zeigarnik effect and intrinsic motivation: Are they the same? *Motiv Emot* 10, 233–245 . <https://doi.org/10.1007/BF00992318>
5. Rozanov, V. A., Mokhovikov, A. N., Stiliha, R. (2002). Successful model of suicide prevention in the Ukraine military environment. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 23(4), 171–177. <https://doi.org/10.1027/0227-5910.23.4.171>
6. Spoont, M. R., Nelson, D. B., Murdoch, M., Rector, T., Sayer, N. A., Nugent, S., & Westermeyer, J. (2014). Impact of treatment beliefs and social network encouragement on initiation of care by VA service users with PTSD. *Psychiatric services (Washington, D.C.)*, 65(5), 654–662. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.201200324>
7. Voronin M. (2021) Private repository. Retrieved from: https://drive.google.com/drive/folders/1RreELmGzmLSnkz_lMexymir-knc-jKu7?usp=sharing
8. Voronin M. (2020) Stigma to psychological help among Ukrainian ATO/OJF veterans analysis: pilot study. *EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society*, 22(4), 4-14.

The Author

Mykola VORONIN
*Faculty of Social Sciences and Social Technologies,
Department of Psychology and Pedagogics,
National University of "Kyiv-Mohyla Academy",
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2581-9093>
E-mail: voronin.mykola@ukma.edu.ua*

Abstracts

МИКОЛА ВОРОНІН. Тестування преференцій та мотивації щодо психологічної допомоги українським ветеранам з використанням розробленого опитувальника та Ефекту Зейгарник. У статті представлено новий тест для дослідження преференцій українських ветеранів щодо отримання психологічної допомоги. Він розроблений молодим вченим-ветераном війни, щоб

бути максимально простим для ветеранів, щоб не витратити їх час. Названо «10 питань Вороніна» (10VQ). Він також покликаний спонукати ветеранів думати про допомогу, щоб запобігти суїциду за допомогою Ефекту Зейгарник. Також запроваджено пілотне дослідження на основі 43 випадково протестованих українських ветеранів війни. Коротко представлено та проаналізовано можливі переваги цього методу.

Ключові слова: ветерани війни, переваги щодо психологічної допомоги, Ефект Зейгарник, пілотне дослідження, мотивація ветеранів.

MYKOŁA WORONIN. **Badanie preferencji i motywacji dotyczących pomocy psychologicznej weteranów ukraińskich z wykorzystaniem opracowanego kwestionariusza i Efektu Zeigarnik.** W artykule przedstawiono nowy test do badania preferencji ukraińskich weteranów w zakresie korzystania z pomocy psychologicznej. Został zaprojektowany przez młodego naukowca-weterana wojennego w sposób, aby był tak prosty, jak to tylko możliwe, aby weterani nie marnowali czasu. Nazywa się „10 pytań Woronina” (10VQ). Ma również na celu zachęcenie weteranów do myślenia o pomocy, żeby zapobiec samobójstwom poprzez Efekt Zeigarnik. Przeprowadzono również badanie pilotażowe na grupie 43 losowo przebadanych ukraińskich weteranów wojennych. Krótko przedstawiono i przeanalizowano możliwe zalety tej metody.

Słowa kluczowe: weterani wojenni; preferencje dotyczące pomocy psychologicznej; Efekt Zeigarnik; badanie pilotażowe; motywacja weteranów.

2.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF MODERN EDUCATION

PSYCHOLOGICZNE I PEDAGOGICZNE ASPEKTY WSPÓŁCZESNEJ EDUKACJI

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.02>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Ольга ГОРІНА

Психолого-педагогічне розуміння особливостей «дистанційного навчання» як виклику сьогодення

OLGA HORINA. Psychological and pedagogical understanding of the features of "distance learning" as a challenge of today. *In the conditions of the instability of society, reinforced by threats to life and health due to the COVID pandemic, martial law, the problem of continuing the education of education seekers at all levels is acute. The Russian-Ukrainian war, after the full-scale invasion of the Russian Federation on February 24, 2022, psychologically traumatized the entire population, especially children and young people, who witnessed the occupation of the southeastern regions of Ukraine, left through enemy checkpoints, lost relatives, loved ones, acquaintances, and their usual living conditions. stable life values, etc. It will not be an exaggeration that today in Ukraine 75-80% of children live in a state of mental trauma, grief, sleep disturbances due to nightmares, isolation in communication, which is an indicator of mental disorders. To reduce the level of stress, reduce the state of panic, it is necessary to control the emotions of children. And for this, move to a safer social environment. Crisis intervention is necessary in the first days to preserve effective life*

activities, if possible to continue studying. It is important to provide psychological support individually, taking into account the level of trauma, stress and stress resistance. In order to continue educational activities in the conditions of seasonal diseases, psycho-traumatic effects of war, both domestic and foreign scientists, psychologists, teachers, sociologists, political scientists, human rights defenders use actual statistical material to determine the dynamics of changes, conduct various studies of mental states, health levels of Ukrainians of various ages, especially post-traumatic stress disorders in children and youth. Today's challenges, to which society has to respond, create new conditions and determine new tasks, including for educational institutions. The need to solve problems related to the search for ways to adapt the functioning of society to new realities in the conditions of a global pandemic, the Russian-Ukrainian war, the protection of independence, territorial integrity, the reconstruction of destroyed infrastructure facilities and settlements, ensuring the appropriate level of social protection of the population, complicates and educational activities at all levels. Since this problem is of a nationwide nature, it requires the search for effective mechanisms for updating educational activities, preserving the life, health, and quality of knowledge of children and youth in war conditions.

Key words: Russian-Ukrainian war, education seekers, psychological state, traumatic events, psychological support, distance learning.

1. Вступ

В умовах нестабільності суспільства, підсилених загрозами життю та здоров'ю через пандемію COVID, воєнний стан, гостро постає проблема продовження навчання здобувачів освіти на всіх рівнях. Російсько-українська війна, після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року рф, психологічно травмувала все населення, особливо дітей та молодь, які були свідками окупації південно-східних областей України, виїжджали через ворожі блокпости, втрачали рідних, близьких, знайомих, звичні умови життя, стабільні життєві цінності, тощо.

«Травмовані війною...Так сьогодні говоримо про тих, які є свідками воєнних злочинів, що коять російські війська з часу агресивного нападу рф на Україну. Війна стала психотравмою для мільйонів наших громадян, серед яких десятки тисяч – діти і підлітки, які перебували й досі перебувають у зоні бойових дій.

Масовий дискурс заповнили історії про розтрошені домівки, гвалтування, катування, викрадення, примусову депортацію, важкі поранення, вбивства мирних громадян України, серед яких найбільш беззахисними є діти» [7, с.556].

Доктор психологічних наук Яцина О.Ф., вважає, що «до війни про причини і наслідки психотравм на дитячу психіку говорили здебільшого по відношенню до дітей і підлітків, що перебувають в інтернатних закладах.

Небезпеку психологічної травми вбачали у тому, що в дорослому житті у них виникатимуть складнощі соціалізації, адаптації, комунікації. Направду, травма отримана в дитинстві, є початком депресивних розладів, що можуть призвести до деструкції особистості» [7, с.557].

Не буде перебільшенням, що сьогодні в Україні 75-80% дітей живуть в стані травм психіки, горювання, порушення сну через нічні кошмари, замкнутість у спілкуванні, що є показником порушення функцій психіки.

Як у своїх дослідженнях відмічають Чикур Л.Д., Ригаль О.В., Губар'єва Д.В., «тема психологічних впливів та наслідків війни зацікавила дослідників вже давно, «... продовжують досліджувати цю проблематику, зокрема, Байдик В. В., Бондарук Ю. С., Гопкало Ю. П. та ін., пропонують методи психосоціальної допомоги та підтримки для дітей і сімей, що пережили травматичні події. Також інтерес до цієї теми проявляє Гітченко І. П., який розглядає питання соціально-психологічного супроводу дітей, що потребують особливої уваги і підтримки. Варто згадати дослідників Сміт П., Перрен Ш., Юле У., які пропонують практичні техніки зцілення та підтримки для стабілізації психологічного стану дітей. Романчук О. І. у своїй статті досліджує психотравматичний стрес та наслідки для дітей, які пережили військові дії, та пропонує сучасні підходи до терапії. Дослідження фокусуються на наслідках війни для психічного та фізичного здоров'я дітей, постраждалих внаслідок воєн в інших країнах» [6, с.830].

Для зниження рівня стресу, зменшення стану паніки необхідно взяти емоції дітей під контроль. А для цього перемістити в більш безпечне соціальне середовище. Для збереження ефективної життєдіяльності, за можливості продовжити навчання, в перші дні необхідне кризове втручання. Психологічну підтримку важливо здійснювати індивідуально, враховуючи рівень травми, стресу та стресостійкості.

Щоб продовжити навчальну діяльність в умовах сезонних захворювань, психотравмуючих впливів війни, як вітчизняні так і зарубіжні науковці психологи, педагоги, соціологи, політологи, правознавці використовують фактичний статистичний матеріал для визначення динаміки змін, проводять різноманітні дослідження психічних станів, рівнів здоров'я українців різного віку, особливо посттравматичних стресових розладів у дітей та молоді.

Виклики сьогодення, на які доводиться реагувати суспільству, створюють нові умови та визначають нові завдання, у тому числі для освітніх установ. Необхідність вирішувати проблеми, пов'язані із пошуком шляхів пристосування функціонування суспільства до нових реалій в умовах всесвітньої пандемії, російсько-української війни, захисту незалежності, територіальної цілісності, відбудови зруйнованих об'єктів інфраструктури та населених пунктів, забезпечення належного рівня соціального захисту населення, ускладнюють і освітню діяльність на всіх рівнях.

Оскільки ця проблема має загальнодержавний характер, вона вимагає пошуку дієвих механізмів оновлення освітньої діяльності, збереження як життя, здоров'я так і якості знань дітей та молоді в умовах війни.

Мета та завдання дослідження. Тема психолого-педагогічного розуміння особливостей «дистанційного навчання» як виклику сьогодення, соціально-психологічного супроводу здобувачів освіти при дистанційному навчанні є актуальною, оскільки полягає в дослідженні особливостей ставлення здобувачів освіти до нових форм навчання в онлайн-режимі, а також пошуку психолого-педагогічних механізмів збереження якості знань дітей та молоді, їх психічного здоров'я.

Завданнями даної роботи є: теоретичний аналіз сучасних досліджень психолого-педагогічних особливостей процесу дистанційного навчання; визначення ставлення до дистанційного навчання здобувачів освіти та педагогів, позитивного та негативного психолого-педагогічного досвіду для збереження якості знань та особистісного розвитку здобувачів освіти, їх психічного здоров'я.

2. Виклад основного матеріалу

Дистанційна форма навчання регламентується законодавством України, Положенням про дистанційну освіту, Концепцією розвитку дистанційної освіти та іншими нормативними документами, які визначають права та обов'язки учасників освітньої діяльності в залежності від вимог сучасного стану в суспільстві.

Дистанційне навчання сьогодні розглядається як форма організації навчального процесу під керівництвом педагога-викладача, впровадження і використання ним інноваційних технологій від професійної майстерності якого залежить якість знань здобувачів освіти. В освітній діяльності дистанційне навчання створює можливість навчатися та отримувати необхідні знання віддалено від навчального закладу в будь-який зручний час [2].

У дослідженнях на цю тему науковці психологи, педагоги звертають увагу на комунікативні труднощі, що виникають у процесі взаємодії «вчитель» - «учень», «викладач» - «студент», їх розміщення в цифровому середовищі та що втрачають свою значимість функції педагога як «носія знань».

Питаннями використання інформаційно-комунікаційних технологій у вищій школі займаються А.Андреев, О.Кареліна, О.Рибалко, А.Хуторський; методи, форми та засоби створення дистанційних курсів (Є.Долинський, Г.Яценко тощо) [2,3].

В останні роки проблема дистанційного навчання у ВНЗ досліджується за такими напрямками: принципи дистанційного навчання (А.Андреев, А.Хуторський): робота викладача в системі дистанційного навчання (Н.Беседін, Л.Значенко, В.Кухаренко, Н.Сиротенко); психолого-педагогічні засади дистанційного навчання (І.Козубовська, В.Кухаренко, Є.Полат); особливості інформаційно-комунікаційних технологій для підготовки фахівців технічних спеціальностей (М.Загірняк); методи, форми та засоби створення дистанційних курсів (Є.Долинський, О.Кареліна, І.Козубовська, В.Кухаренко, Н.Сиротенко, Г.Яценко) тощо [3, с.261].

Проведені наукові дослідження, напрацьовані доробки вітчизняних та зарубіжних вчених свідчать про розвиток дистанційного навчання, інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітню діяльність, комбінування переваг дистанційного навчання з традиційним (змішане) та подальше використання набутого психолого-педагогічного досвіду.

Важливо відзначити, що педагогам при дистанційному навчанні доводиться виконувати додаткові ролі: розробляти науково-методичне забезпечення навчальних предметів та розміщувати їх на інформаційних платформах, допомагати здобувачам орієнтуватися в навчальному матеріалі та додатковій інформації з різних джерел, особливо Інтернет ресурсів. Для ефективної навчальної діяльності педагог мав оволодіти знаннями та навичками з інформаційних технологій.

Здобувачі, які навчаються виключно за допомогою електронних засобів, часто відчують проблеми через нестабільний стан в середині країни. Якщо вони не можуть справитися з ними та немає їм допомоги, вони можуть втрачати інтерес до навчання.

Основні типи проблем та труднощів, які доводилося долати в перехідний період від традиційного до дистанційного навчання:

технічні проблеми з налаштуванням та використанням необхідних технологій для дистанційного навчання;

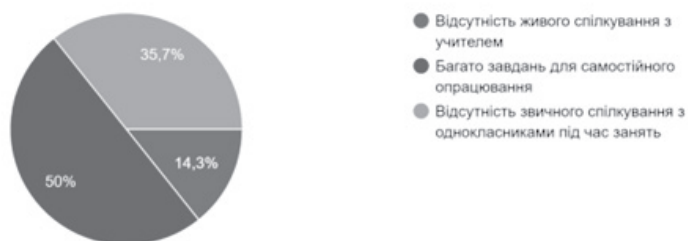
самоорганізація та мотивація (труднощі в плануванні свого часу та у встановленні режиму роботи на інформаційній платформі);

відсутність прямого спілкування, соціальної взаємодії з однокласниками та педагогами;

Більше половини опитаних (50%) відзначили, що найважчим для них є багато завдань для самостійного опрацювання. 35,7% відповіли, що їм важко відсутність звичного спілкування з однокласниками під час занять, а 14,3% - відсутність живого спілкування з вчителем.

4. Що для тебе у дистанційному навчанні є найважчим?

42 ответа

57,1% опитаних відзначили, що батьки допомагають їм, коли щось незрозуміло, 28,6% виконують завдання самостійно, 7,1% зазвичай дратуються, коли їм просять про допомогу, і 7,1% відповіли, що батьки радо допомагають їм з навчанням.

Педагоги, які здійснюють психолого-педагогічний супровід освітньої діяльності констатують про успішну адаптацію здобувачів всіх рівнів до онлайн-навчання в умовах пандемії та воєнного стану. Здобувачі освіти закладів загальної середньої освіти, які вже набули практичного досвіду, відзначають серед позитивних аспектів

5. Чи допомагають тобі батьки з навчанням?

42 ответа

дистанційного навчання: використання структурованого та корисного навчального матеріалу, який важливо опрацювати (засвоїти) самостійно та за певний час, при відповідальному використанні особистісних пізнавальних можливостей.

Не дивлячись на результативність дистанційної форми навчання, багатьом з опитаних школярів ця форма навчання не має високої значимості. Далеко не всі респонденти наголосили на необхідності наявності в закладі освіти дистанційного навчання, третина опитаних відкрита для змішаного навчання. Це означає, що школярі не готові повністю відмовлятися від спілкування з педагогами.

Отже, важливо зазначити, що перехід на дистанційну форму навчання супроводжується певними труднощами, однак багато школярів змогли їх подолати та успішно адаптуватися.

Використання дистанційного навчання у здобувачів вищої освіти (ЗВО) визначається рядом чинників, серед яких виділяється зростання швидкості передачі інформації та знань; необхідність динамічної адаптації студентів та викладачів до нового соціального середовища та соціальних змін, що відбуваються у ньому; цілодобовий доступ до навчального матеріалу (дистанційні курси на платформах Moodle, GoogleClassroom та ін.); можливість повторного перегляду матеріалу (чого не можна зробити при традиційних формах навчання); постійний зв'язок з викладачем, консультації (форуми, чати); перегляд відкритих лекцій відомих викладачів; самоорганізація; можливість вибирати зручний час і місце для навчання; індивідуальний графік навчання; економія власного часу [5].

Застосування інноваційних моделей освіти, зокрема використання інформаційно-комп'ютерних технологій навчання, наявність сайту вузу, інформація, яка є на кафедральній сторінці,

особливо матеріали для самостійної роботи і підготовки до іспитів, семінарів, заліків, полегшують процес активної навчальної діяльності студентів. Робота студента з електронними ресурсами, самостійний пошук інформації сприяють удосконаленню вмінь відбирати і структурувати необхідний для навчальної дисципліни матеріал, логічно викладати і аргументувати різні сучасні теоретичні підходи до досліджуваних питань. Використання нових інформаційних технологій допомагає студенту стати суб'єктом навчальної діяльності і підвищує його академічну активність [2].

Практичний досвід дозволяє науковцям дистанційне навчання розглядати як таку форму «організації навчального процесу та як педагогічну технологію, основою якої є керована самостійна робота студентів та широке застосування в навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Також дистанційне навчання яке відрізняється від інших форм навчання високою інтерактивністю та системою управління пізнавальною діяльністю студентів, передбачає диференціацію та індивідуалізацію навчання. У процесі дистанційного навчання відбувається поєднання компетентності викладача, інформаційних технологій та мобільності з бажанням і цілеспрямованістю студента [2, с.260-261].

С.Гончаренко, - укладач «Українського педагогічного словника», - відзначає, що «протягом останнього десятиріччя дистанційне навчання стало одним з найважливіших елементів системи вищої освіти промислово розвинених країн. З одного боку, це зумовлено бурхливим розвитком інформаційних технологій (комп'ютерні мережі Інтернету, глобальне телебачення тощо), з іншого – політикою урядів цих країн у галузі освіти, їхнім прагненням зробити навчання та освіту будь-якого рівня максимально доступними для всіх верст населення». А «дистанційне навчання» - форма, коли спілкування між викладачем і студентом або вчителем і учнем відбувається за допомогою листування, магнітофонних, аудіо- та відеокасет, комп'ютерних мереж, кабельного та супутникового телебачення, телефону чи телефаксу [1, с.92].

3. Висновки

Для вирішення визначених завдань було використано комплекс наукових методів: теоретико-методологічний аналіз літератури з проблеми розуміння «дистанційного навчання» як виклику сьогодення в українському суспільстві, психологічне тестування, анкетування, спостереження, які допоможуть розширити знання

педагогів, психологів про психологічні аспекти онлайн-навчання та створити науково-дослідницьку базу для досліджень даної проблеми після закінчення війни та оздоровлення суспільства.

Застосовуючи дистанційну форму навчання ефективними є на основі інформаційно-комп'ютерних технологій такі види занять як:

- чат-заняття, які проводяться синхронно, коли всі учасники мають одночасний доступ до чату;
- веб-заняття, або дистанційні лекції, конференції, семінари, ділові ігри, лабораторні роботи, практикуми та інші форми навчальних занять, що проводяться за допомогою можливостей інтернету;
- телеконференції, що проводяться, на основі списків розсилки з використанням електронної пошти.

За допомогою Інтернет-мереж здобувачі освіти можуть дистанційно, ознайомитися з навчальним матеріалом, який подається у вигляді різнотипних інформаційних ресурсів (текст, відео, анімація, презентація, електронний посібник), виконати завдання та відправити результати їх виконання на перевірку до тьютора (викладача), пройти електронне тестування в режимі самоконтролю та контролю.

За даними психологічних реакцій травмованих війною дітей та молоді, зроблено висновок у порушенні когнітивної, мотиваційної та емоційної їх сфер психіки, що супроводжується стресами, тривогою, сумом за втраченими життєвими цінностями, стабільністю, звичним способом життя.

Внутрішньо переміщені діти та молоді, знаходяться в стані розпачу, який супроводжується враженнями про непереборність небезпеки, яка продовжує загрожувати. Такий стан веде до погіршення пам'яті, розсіяної та зниженої уваги, втрати зосередженості. На ці стани та реакції дітей звертають увагу батьки та фахівці, які здійснюють психологічний супровід дітей, щоб не допустити серцево-судинних захворювань, виснаження організму.

Спілкування та взаємодія «педагог – учень», «викладач – студент» в процесі дистанційного навчання допомагає відволіктися від пережитого стресу, тривоги. Соціальна взаємодія, як показує спостереження, полегшує переживання і мотивує на нову взаємодію з навколишнім середовищем. Однак війна психічно травмувала батьків та інших дорослих членів сімей. І після переміщення в безпечні місця всім необхідна допомога щодо зменшення страху та тривоги.

«В Україні проблеми із психічним станом дітей стали вираженими на початку військових дій, коли активні військові вторгнення спричиняли низку психічних розладів, основними з яких були: страх різких звуків, апатія, байдужість, гнів, страх, тощо. Відповідно до статистичних матеріалів, що зібрані в результаті опитування батьків в 2022 році, показано, що 55% дітей, які не проживають безпосередньо на територіях активних бойових дій, відчували більшою чи меншою мірою страх в моменти гучних звуків, 41% мали більшою чи меншою мірою апатію та дратівливість [6, с.830].

Виявлені показники свідчать про необхідність створення комфортного психологічного середовища для відновлення психічного здоров'я дитини, формування її стресостійкості та подолання освітньої тривожності від результатів яких залежить якість знань здобувачів освіти за дистанційною та змішаною формами навчання. Забезпечення своєчасної психолого-педагогічної підтримки допоможе молоді адаптуватися до нових викликів часу та прогнозувати свою життєдіяльність на перспективу.

Таке пояснення виявлених проблем має місце серед науково-педагогічної та соціально-психологічної думки сучасних дослідників та потребує подальшого дослідження.

References:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997, 376 с.
2. Горіна О.Т. Соціально-психологічні особливості студентів при дистанційній формі навчання. Наука і техніка сьогодні. Видавнича група «Наукові перспективи»: Серія Педагогіка, №14 (14), 2022. с.197-209.
3. Михайлова Н.О., Кохан О.М. Використання технологій дистанційної освіти для підвищення ефективності навчального процесу у вищій школі /Вища освіта в контексті інтеграції до європейського освітнього простору. II (84) том, Київ. 2019.
4. Сім пріоритетних проєктів Міністерств України Всеукраїнської програми ментального здоров'я. Укрінформ, 2023. Режим доступу URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3707417-ministerstva-predstavili-sim-prioritetnih-proektiv-vseukrainskoi-programi-mentalnogo-zdorova.html>
5. Сергієні О.В., Горіна О.Т., Ільхман А.О. Психолого-педагогічні особливості дистанційної форми освітньої діяльності. Матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної конференції (07червня 2023 року м.Паола (Мальта). С.227-233.
6. Чикур Л.Д., Ригаль О.В., Губарева Д.В. Вплив російсько-української війни на психологічний стан дітей та методи його стабілізації. Перспективи та

інновації науки (Серія «Педагогіка». Серія «Психологія». Серія «Медицина»). №12 (30). 2023. С.827-837.

7. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. Наукові перспективи. №7(25). 2022. С. 556-567.

Transliteration of References:

1. Honcharenko S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv: Lybid. 376 s.
2. Horina O.T. (2022). *Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti studentiv pry dystantsiinii formi navchannia*. Nauka i tekhnika sohodni. Vydavnycha hrupa «Naukovi perspektyvy»: Serii Pedahohika, №14 (14), 2022. s.197-209.
3. Mykhailova N.O., Kokhan O.M. (2019). *Vykorystannia tekhnolohii dystantsiinoi osvity dlia pidvyshchennia efektyvnosti navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli / Vyshcha osvita v konteksti intehtatsii do yevropeiskoho osvithnoho prostoru*. II tom, Kyiv. 2019.
4. *Sim priorytetnykh proektiv Ministerstv Ukrainy Vseukrainskoi prohramy mentalnoho zdorovia*. Ukrinform, 2023. Rezhym dostupu URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3707417-ministerstva-predstavili-sim-prioritetnih-proektiv-vseukrainskoi-programi-mentalnogo-zdorova.html>
5. Serhiien O.V., Horina O.T., Ilkhan A.O. (2023). *Psykhologo-pedahohichni osoblyvosti dystantsiinoi formy osvithnoi diialnosti*. Materialy XXXIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (07chervnia 2023 roku m.Paola (Malta). S.227-233.
6. Chykur L.D., Ryhal O.V., Hubarieva D.V. (2023). *Vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny na psykholohichni stan ditei ta metody yoho stabilizatsii*. Perspektyvy ta innovatsii nauky (Serii «Pedahohika». Serii «Psykholohiia». Serii «Medytsyna»). №12 (30). S.827-837.
7. Yatsyna O.F. (2022). *Vplyv viiny na psykhične zdorovia: oznaky travmatyzatsii psykhyki ditei ta pidlitkiv*. Naukovi perspektyvy. №7(25). S. 556-567.

The Author

Olga Teofilivna GORINA
*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department
of Psychology and Pedagogy,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine*

E-mail: gorinaotot@gmail.com

*Abstracts***ОЛЬГА ГОРІНА. Психолого-педагогічне розуміння особливостей «дистанційного навчання» як виклику сьогодення.**

В умовах нестабільності суспільства, підсилених загрозами життю та здоров'ю через пандемію COVID, війсьний стан, гостро постає проблема продовження навчання здобувачів освіти на всіх рівнях. Російсько-українська війна, після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року рф, психологічно травмувала все населення, особливо дітей та молодь, які були свідками окупації південно-східних областей України, виїжджали через ворожі блокпости, втрачали рідних, близьких, знайомих, звичні умови життя, стабільні життєві цінності, тощо. Не буде перебільшенням, що сьогодні в Україні 75-80% дітей живуть в стані травм психіки, горювання, порушення сну через нічні кошмари, замкнутість у спілкуванні, що є показником порушення функцій психіки. Для зниження рівня стресу, зменшення стану паніки необхідно взяти емоції дітей під контроль. А для цього перемістити в більш безпечне соціальне середовище. Для збереження ефективної життєдіяльності, за можливості продовжити навчання, в перші дні необхідне кризове втручання. Психологічну підтримку важливо здійснювати індивідуально, враховуючи рівень травми, стресу та стресостійкості. Щоб продовжити навчальну діяльність в умовах сезонних захворювань, психотравмуючих впливів війни, як вітчизняні так і зарубіжні науковці психологи, педагоги, соціологи, політологи, правознавці використовують фактичний статистичний матеріал для визначення динаміки змін, проводять різноманітні дослідження психічних станів, рівнів здоров'я українців різного віку, особливо посттравматичних стресових розладів у дітей та молоді. Виклики сьогодення, на які доводиться реагувати суспільству, створюють нові умови та визначають нові завдання, у тому числі для освітніх установ. Необхідність вирішувати проблеми, пов'язані із пошуком шляхів пристосування функціонування суспільства до нових реалій в умовах всесвітньої пандемії, російсько-української війни, захисту незалежності, територіальної цілісності, відбудови зруйнованих об'єктів інфраструктури та населених пунктів, забезпечення належного рівня соціального захисту населення, ускладнюють і освітню діяльність на всіх рівнях. Оскільки ця проблема має загальнодержавний характер, вона вимагає пошуку дієвих механізмів оновлення освітньої діяльності, збереження як життя,

здоров'я так і якості знань дітей та молоді в умовах війни.

Ключові слова: російсько-українська війна, здобувачі освіти, психологічний стан, травматичні події, психологічна підтримка, дистанційне навчання.

OLHA HORINA. **Psychologiczno-pedagogiczne rozumienie cech „kształcenia na odległość” jako wyzwania współczesności.** W warunkach niestabilności społeczeństwa, wzmocnionych zagrożeniami życia i zdrowia wynikającymi z pandemii Covid, stanu wojennego, bardzo aktualny jest problem kontynuacji nauki przez uczniów i studentów. Wojna rosyjsko-ukraińska, po pełnoskalowej inwazji Federacji Rosyjskiej w dniu 24 lutego 2022 r., wywołała uraz psychiczny dla całej populacji, zwłaszcza dzieci i młodzieży, która była świadkiem okupacji południowo-wschodnich obwodów Ukrainy, wyjeżdżała przez wrogie punkty kontrolne, traciła krewnych, bliskich, znajomych, zwykłe warunki swojego życia, stabilne wartości życiowe itp. Nie będzie przesadą, że dziś w Ukrainie 75-80% dzieci żyje w stanie urazu psychicznego, żałoby, zaburzeń snu na skutek koszmarów sennych, skrępowania w komunikacji, co jest oznaką zaburzeń psychicznych. Aby zmniejszyć poziom stresu, zmniejszyć stan paniki, należy wziąć emocje dzieci pod kontrolę. W tym celu należy im zapewnić bezpieczniejsze środowisko społeczne. W celu zachowania skutecznego funkcjonowania, jeśli istnieje miarę możliwość kontynuowania nauki, w pierwszych dniach jest konieczna interwencja kryzysowa. Wsparcie psychologiczne należy okazywać indywidualnie, biorąc pod uwagę poziom traumy, stresu i odporności na stres. W celu kontynuowania działalności edukacyjnej w warunkach chorób sezonowych, psychotraumatycznych wpływów wojny, zarówno krajowi, jak i zagraniczni naukowcy, psycholodzy, pedagodzy, socjolodzy, politolodzy, obrońcy praw człowieka wykorzystują faktyczny materiał statystyczny do określenia dynamiki zmian, prowadzą różnorodne badania stanów psychicznych, stanu zdrowia Ukraińców w różnym wieku, zwłaszcza zaburzeń stresowych pourazowych u dzieci i młodzieży. Dzisiejsze wyzwania, na które społeczeństwo musi reagować, tworzą nowe warunki i wyznaczają nowe zadania, w tym dla instytucji edukacyjnych. Konieczność rozwiązania problemów związanych z poszukiwaniem sposobów dostosowania funkcjonowania społeczeństwa do nowych realiów w warunkach ogólnoswiatowej pandemii, wojny rosyjsko-ukraińskiej, obrony niepodległości, integralności terytorialnej, odbudowy zniszczonych obiektów infrastruktury, miast i wsi, zapewnienie odpowiedniego poziomu ochrony socjalnej ludności, komplikuje działania edukacyjne na wszystkich poziomach. Ponieważ problem ten ma charakter

ogólnokrajowy, wymaga poszukiwania skutecznych mechanizmów odświeżenia działań edukacyjnych, ocalenia zarówno życia, zdrowia, jak i jakości wiedzy dzieci i młodzieży w warunkach wojny.

Słowa kluczowe: *wojna rosyjsko-ukraińska, uczniowie, studenci, stan psychiczny, zdarzenia traumatyczne, wsparcie psychologiczne, kształcenie na odległość.*

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.03>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Olena SERGIENI

Formation of the professional readiness of future psychologists in the conditions of distance learning

OLENA SERGIENI. Formation of the professional readiness of future psychologists in the conditions of distance learning. *The main objectives of modern higher education are stipulated by the formation of a professionally competent, socially active, creative, patriotically oriented personality that can be competitive both on the domestic and European labor markets. The work presents modern requirements for the professional readiness of future psychologists in connection with the challenges posed by the emergency situation of military operations in Ukraine and the need to provide differentiated psychological assistance to different segments of the population in the conditions of using the distance learning. The theoretical review of the scientific literature on the problem made it possible to identify the main components of a psychologist's readiness for professional activity. A selection of psycho-diagnostic methods was carried out, which made it possible to determine the components of a psychologist's readiness for professional activity. The complex of psychodiagnostic methods was in line with the purpose of the study and can be used in research and practical*

work. The study can be continued on the contingent of master psychologists to determine their readiness for scientific, teaching and practical activities.

Keywords: *psychology students, professional readiness, educational process, distance form of education.*

1. Formulation of the problem

Education is the basis for the development of every individual, the key to the successful future of Ukraine. It should meet the interests and demands of society, which is why one of the main tasks of education is the professional training of specialists aimed at the nowadays needs. The changing socio-economic and political conditions of the development of society actualize the problem of forming the personal and professional orientation for training of psychology students. The objectives of modern higher education are stipulated by the formation of a professionally competent, socially active, creative, patriotically oriented personality that can be competitive both on the domestic and European labor markets. Professional orientation, which ensures and regulates the actions of a person as a subject of professional activity, is an important determinant of a professional's training. [6, 400 p.; 7, 350 p.]

A modern psychologist must possess not only an appropriate set of theoretical knowledge and general practical skills, but also specific knowledge and technologies related to the provision of psychological assistance to a person in a difficult life situation and under the influence of extraordinary wartime factors. [12, 250 p.] In particular, the following areas of differentiated psychological assistance have become relevant, such as psychological assistance to forced migrants who have lost their homes, jobs, and familiar surroundings; psychological assistance to people who took part in hostilities and need to remove the negative impact of a prolonged stressful situation and prevent the development of post-traumatic stress disorder (PTSD); psychological work with people who lost loved ones as a result of hostilities, in particular with children left without parents; with people who were in the occupied territories and were subjected to violence, abuse and were traumatized; with people who suffered stress as a result of the factors of the military situation. [13, 34-35 p.]

The specified aspects of the practical work of a psychologist must be taken into account in the process of training modern students – future psychologists. Therefore, the problem concerning formation of personal and professional competence of future psychologists, aimed at providing differentiated psychological assistance to various sections

of the population of Ukraine, affected by the effects of the emergency situation, arises [2].

In the conditions of the military situation in Ukraine, the distance learning for students as a forced measure was introduced, and the question arises about its effectiveness in training future psychologists.

So, the **purpose of the work** is to analyze the scientific literature on the problem and to conduct empirical study of the formation of professional readiness of future psychologists during their studies at a higher educational institution in the conditions of distance learning.

The **object** is professionally important qualities of psychology students, the subject of the research is the state and psychological components of the professional readiness of future psychologists in the conditions of distance learning.

2. Theoretical analysis of scientific literature on the problem

The training of a future psychologist is accompanied by mastering a number of competencies and practical skills within the framework of the "Psychology" educational program. Competence is an individual's ability to effectively apply acquired knowledge and skills in a certain field of professional activity and everyday life; competencies are certain constructs that determine the direction of a competent personality. [5, 5-8 p.]

The concept of competence is supplemented and objectively revealed in many psychological studies related to the professional activity of a person. The approach to competence in domestic psychology, in our opinion, allows for a broader consideration of the task of its formation, as it leads practitioners to the analysis of conditions as personal formations that ensure the successful implementation of the motivational, operational, and evaluative component of professional activity, as well as the understanding of the genesis and necessity of the whole, systematic approach to education and professionalization of personality, formation of competence in the broad and narrow sense of this concept. [1, 20 p.; 6, 400 p.]

Competence should be distinguished by the form of manifestation, scope and types. According to the form there is conscious one, when a person knows what is included in the structure and content of any life activity and begins to practice, and unconscious one, which characterizes mastery. According to the volume, competence is distinguished as subject-specific one, in relation to certain educational subjects; special one in relation to narrow spheres of activity and general one in relation

to a broad sphere of life activity. According to functions, competence is distinguished as cognitive one, which refers to the process of cognition, testing one, when performing what a person has learned; regulatory one as an awareness of how one's actions are evaluated by others, and controlling one.

M. Toba considers the structure of professional competence in the unity of the following components: cognitive competences (general cultural and special knowledge and intellectual-and-creative means); practical-methodical competences (the ability to use the means of target formation of ideas adequate to the specific situation and use the obtained results for designing and subjectively implementing one's own actions); personal competences (building systemic experience as the basis of a wholesome personal style of adequate understanding and solving significant situations) [14, 32-35 p.].

Some scientists (L. Karamushka, S. Maksymenko, O. Bodaliyov, A. Derkach, A. Markova, L. Stoliarenko, V. Tretiachenko, M. Kholodna, O. Fastova and others) emphasize the special role of social competence in personality development in the process of formation of future practical psychologists [6, 400 p; 8, 200 p.]. Therefore, the acquisition of professional knowledge by a psychologist depends on his/her ability to accept another person as he/she is, to understand the cognitive prerequisites for the emergence of various emotional states, to connect them with basic forms of protection, to adequately determine his/her contribution to the emergence of misunderstandings with other people, to see stereotypical, destructive behavioral tendencies that are unproductive for interaction with other people.

N. A. Aminov and M. V. Molokanov discovered that the most important personal qualities for the success of a practical psychologist are: general intelligence and stress resistance, supportive communication style. According to them, a psychologist knows how to maintain contact and is resistant to stress when communicating, empathetic, self-confident, relaxed, energetic, self-sufficient, and can control his/her behavior

The researchers A. Sukhov, A. Derkach include special knowledge about society, politics, economy, culture, i.e., a worldview that enables a person to navigate in any social situation, make the right decisions, and achieve the goals, to the content characteristic of an individual's socio-psychological competence.

They define that socio-psychological competence is a set of special communicative, socio-perceptive and interactive knowledge that enables

an individual to navigate in social situations, interpersonal relations (understanding of social evaluations, regulation of behavior), make correct decisions and achieve defined goals. It is important to be able to adapt to interpersonal contacts, to the people involved in them, correctly perceive and evaluate their actions, interact with them and establish productive relationships in various social situations, without which a normal life and mental development of the individual is impossible [11, 3-6 p.].

Socio-perceptual competence means the degree of conformity of formed world pictures, stereotypes, images with scientific pictures of the world. It is manifested in the ability to understand the intentions, actions, personal motivation of the interlocutor. Competence in interaction reveals itself in knowledge about the nature of social influence. Empathy is of particular importance for socio-psychological competence, which affects the cognitive sphere, promotes deep penetration into the situation, helps to reveal the identification of a person.

Socio-psychological competence is determined by: individual characteristics (socio-psychological factors: psychological personality type, social intelligence, etc.); mental states (asthenic and sthenic) and typical moods; the effectiveness of socialization (for example, a violation of socialization leads to the emergence of emotional deafness, complexes, aggressiveness); the influence of cultural characteristics; special social and psychological training in the process of studying at the university.

The development of socio-psychological properties of a person takes place in the unity of inner-psychic and external practical activity, on the one hand, but socio-psychological properties of a person are revealed, formed and developed in society, on the other hand. The social environment, possessing many levels of freedom, is largely determined by personal communicative qualities and perceptive-interactive capabilities of a person.

So, socio-psychological competence as an integral quality of a person permeates all his/her professional and personal formations: it forms an individual program of behavior in the system of social relations, determines the motivational focus on the development of communicative abilities, the desire to preserve and develop the socio-psychological traditions of a specific social institution, group, in which its socialization takes place in general, that is, it creates a communicative lifestyle of a person.

Based on L. Lepikhova's research results, the components of socio-psychological competence were determined as a complex of personal properties: social intelligence; adaptability to the social situation; personal

flexibility; verbal intelligence; soft dominance as a situation control; social courage; initiative in contacts; self-confidence; success in life [5, 5-8 p.].

Researchers consider socio-psychological competence as a mechanism “that complements all other types of personal competence which are somehow connected by interpersonal relations”.

Thus, the structure of socio-psychological competence of a psychology student should include socio-psychological abilities and qualities that correspond to the content of information in the field of socio-psychological knowledge, as well as abilities and skills that allow for adequate socio-psychological support of interaction with clients and colleagues in the process of performing future professional functions. The structural model of the socio-psychological competence of a psychology student consists of cognitive, motivational, personal and social components. [8, 200 p.]

The cognitive component should be evaluated according to the level of intelligence (social intelligence, adaptability to the social situation, verbal intelligence).

The motivational component assumes that the student has professional values and ideals, motivation, an understanding of the meaning of this activity and his/her place in it, a civic position and a moral and ethical outlook. This sphere of personality can be described as a set of individual motives, values, meanings, needs, and attitudes.

The personality component is characterized by the presence of socio-psychological characteristics necessary for successful interaction, the list of which can be developed in the course of psychological analysis, professional activity and contained in the psychogram. A psychogram is a list of the most significant psychological qualities of a person, the presence of which contributes to the successful performance of professional activities. [9, 420c.]

In the structure of specialists' activities as to working with people, the following tasks are distinguished: understanding the psychological content of various life and professional situations, actions, perpetrators and other manifestations of the client's personality; predicting behavior patterns and developing meaningful and adequate interventions in the context of relevant situations; adequate understanding of oneself, one's emotions, states, thoughts, mastering the skills of psychological relaxation, which will prevent professional burnout; realization of the own personal and professional potential [3, 289c; 4, 116c.].

There are subsystems of psychological competence: social-perceptive (knowledge of people as a result of alertness and insight); socio-

psychological (knowledge of patterns of behavior and activity of a person included in a social group); autopsychological (self-knowledge, self-evaluation, self-control of emotions, states, performance of behavior, as well as self-efficacy); communicative (knowledge of strategies and methods of effective communication); psychological and pedagogical (knowledge of influencing methods) [10, 446c.; 11, 3-6c.].

3. The results of an empirical research

Two groups of psychologist students were formed and studied in the following comparison: the younger group – students of the first – second year of the bachelor's degree and the older group – students of the third – fourth year. The results of students' learning activities conducted on MOODLE and Zoom platforms were analyzed [12, 29-61c.].

Psychodiagnostic methods were chosen for the psychological diagnosis of the components of professional readiness: Diagnostics of communicative and social competence (CSC); Differential-diagnostic questionnaire (DDQ) by E. A. Klimov; Methodology for determining stress resistance and social adaptation by Holmes and Raghe; Determining the level of perceptual-nonverbal competence (H.Ya. Rosen); Questionnaire "Motivation of success and fear of failure" (Rean A.A.); Psychological evaluation of organizational abilities of an individual within an organized group (L.I. Umanskii, A.N. Lutoshkin, A.S. Chernyshov, N.P. Fetiskin); Methods of diagnosing empathic abilities (V.V. Boiko); Time syndrome of a manager by N. Vodopianova; Methodology for diagnosing the level of reflexivity by Karpov A.V.; A study of social intelligence according to Guilford.

The selected set of methods made it possible to reveal individual psychological characteristics of psychology students in dynamics.

Diagnostics of communicative and social competence CSC revealed that almost all students were sincere during the research. Most students were sociable, they easily found a common language with others, which is an important quality of a future psychologist. Senior and junior students were divided into two almost equal groups, some liked to work in a team, while others liked to work alone. According to the factor of emotional stability, the students had its average level.

The students propensity to a certain type of profession was detected in the with the help of a questionnaire for determining the type of future profession (DDQ by A. E. Klimov), which made it possible to establish that in both groups of subjects there was a predominance of professional

activity in the sphere “human – human” (I group – 25%, II group – 28.07%), “human – nature” (I group – 30.08%, II group – 15.79%), and “human – art image” (31.71% and 42.11%, respectively), which fully meets the professional requirements for the profession of a psychologist, but among students there were those who were prone to the professions of “human – engineering” and “human – sign”, which is not conducive to the profession.

Research of the level of stress resistance showed that it was high in senior students; younger people had a lower level of stress resistance, but the difference was in the zone of insignificance.

Perceptual-nonverbal competence was determined using the G.Ya. Rosen method. It showed that students of junior and senior years had moderate perceptive-nonverbal competence, that is, they were able to be attentive to their problems and the problems of the people around them.

The questionnaire “Motivation for success and fear of failure” (Rean A.A.) established that many students had a motivational pole that was not clearly expressed, but there were students who were motivated to succeed in the I group – 26.23%, in the II group – 37.93%).

A psychological assessment of the organizational abilities of a person within an organized group (L.I. Umanskii, A.N. Lutoshkin, A.S. Chernyshov, N.P. Fetiskin) made it possible to reveal that the practical-psychological mind was manifested more often in students of senior years than in the younger ones. Demandingness towards people and tendency to organizational skills were more often presented in students of the senior group.

The method of diagnosing empathic abilities (V.V. Boyko) established that the majority of students had a low level of empathic abilities; only 22.95% of the I group and 24.14% of the II group had their average level.

The experience of limited time, which we discovered with the help of the technique of time – syndrome by N. Vodopianova, made it possible to ascertain moderate tension during the emotional experience of time shortage.

The level of reflectivity was determined with help of the method by A.V. Karpov. It revealed that in group I, the majority of students had a low (60.66%) level of reflectivity, and in group II, most students had an average (62.07%) level of reflectivity. Thus, this may indicate that the II group of students had a more developed ability to analyze themselves by rethinking actions and thoughts. The obtained empirical value (5.1) was in the zone of significance. Social intelligence was developed at an average level, but its indicators were higher in the group of senior students.

4. Conclusions

Thus, the inclination to the future profession of a psychologist was established in the majority of the researched ones; at the same time, such a tendency was not established in a quarter of them. The individual and psychological characteristics of a person that reveal suitability for the professional activity of a psychologist were established: extroversion, low level of neuroticism, high level of social and psychological adaptation, high and threshold levels of stress resistance; moderate level of communication and organizational skills in senior students. An insufficient level of empathy, a low level of communication and organizational abilities among junior students was established.

The continuation of the research is planned to be conducted among master psychologists, as well as in the direction of the development of psychological and pedagogical measures aimed at increasing the effectiveness of the distance learning.

References:

1. Борець Ю. В. Психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю : автореф. дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.05 - соц. психологія; психологія соц. роботи / Ю. В. Борець ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – Київ, 2016. – 20 с.
2. Інноваційні моделі підвищення кваліфікації працівників психологічної служби і консультантів ПМПК / за ред. В.Г. Панка, З.О. Гаркавенко. – Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см
3. Каліна Н.Ф.. Психотерапія. Підручник. Київ. «Академвидав». 2010. 289 с.
4. Карпенко Є. Методи сучасної психотерапії : навч. посібник. –Дрогобич : Посвіт, 2015. – 116 с.
5. Лепіхова Л.А. Соціальна-психологічна компетентність у психологічній взаємодії /Л.А.Лепіхова / /Вища освіта України.-2004.- №3.-с.5-8
6. Максименко С.Д., Куценко-Лада Г.В., Пророк Н.В. та ін.; Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі: Колективна монографія за редакцією Максименка С.Д. — Київ. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 400 с.
7. Марченко О.В.. Методологічні стратегії дослідження освітнього простору: Монографія. Дніпро – ТОВ «Інновація», 2012. 350 с.
8. Москаленко В.А. Социализация личности. – Киев: Высшая школа, 2007. - 200с.
9. Мушкевич М. І., С. Є. Чагарна ; за ред. М. І. Мушкевич. Основи психотерапії : навч. посіб – Вид. 3-тє. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – 420 с.
10. Орбан- Лембрик Л.Е Соціальна психологія : [посібник], Л.Е Орбан- лем

брик: Академ видав. 2003.- 446 с.

11. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6 – 7. – С. 3 – 6.
12. Сергієні О.В. «Соціально-психологічна адаптація здобувачів вищої освіти до надзвичайної ситуації військових подій в Україні та до дистанційної форми навчального процесу» с. 29-61 у колективній монографії Трансформації особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін. Дніпро: ЛІРА, 2023. 250 с
13. Сергієні О. В., Горіна О. В. Обґрунтування диференційованих підходів до надання психологічної допомоги населенню України. с. 34-35. Міжнародна науково-практична конференція Стан та тенденції розвитку науки, освіти, технологій і суспільства. 3 грудня 2022, м.Умань, Україна, 66 с.
14. Тоба М.В. Когнітивне спілкування в педагогічній діяльності: прикладний та теоретичний аспекти / М.В. Тоба // Практична психологія та соціальна робота.- 2011.-№12(153).-с. 32-35.

Transliteration of References:

1. Borets Yu.V. (2016). Psykholohichni osoblyvosti hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnoho profilu : avtoref. dys. ... kand. psykholoh. nauk : 19.00.05 - sots. psykholohiia; psykholohiia sots. roboty / Yu. V. Borets ; Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, In-t psykholohii im. H. S. Kostiuka. Kyiv, 2016. 20 s.
2. Innovatsiini modeli pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv psykholohichnoi sluzhby i konsultantiv PMPK / za red. V.H. Panka, Z.O. Harkavenko. Kyiv, Ukrainyskiy NMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty, 2013. 1 elektron. opt. dysk (CD-ROM), 12 sm.
3. Kalina N.F. (2010). Psykhoterapiia. Pidruchnyk. Kyiv. «Akademvydav». 289 s.
4. Karpenko Ye. (2015). Metody suchasnoi psykhoterapii: navch. posibnyk. Drohobych: Posvit, 2015. 116 s.
5. Liepikhova L.A. (2004). Sotsialna-psykholohichna kompetentnist u psykholohichnii vzaємodii /L.A.Liepikhova / /Vyscha osvita Ukrainy. №3. S. 5-8
6. Maksymenko S.D., Kutsenko-Lada H.V., Prorok N.V. ta in. (2013). Psykholohichni chynnyky samodeterminatsii osobystosti v osvitnomu prostori: Kolektyvna monohrafiia za redaktsiieiu Maksymenka S.D. Kyiv. Kirovohrad: Imeks-LTD. 400 s.
7. Marchenko O.V. (2012). Metodolohichni stratehii doslidzhennia osvitnoho prostoru: Monohrafiia. Dnipro: TOV «Innovatsiia». 350 s.
8. Moskalenko V.A. (2007). Sotsialyzatsia lichnosti. Kiev: Vysshaja shkola. 200s.
9. Mushkevych M. I., S. Ye. Chaharna ; za red. M. I. Mushkevych. (2017). Osnovy psykhoterapii : navch. posib Vyd. 3-tie. Luts'k : Vezha-Druk, 420 s.

10. Orban-Lembryk L.E (2003). Sotsialna psykholohiia : [posibnyk], L.E Orban- lembryk: Akadem vydav. 446 s.
11. Poviakel N.I. (1998). Profesiina refleksiia psykholoha-praktyka // Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. № 6-7. S. 3-6.
12. Serhiieni O.V. (2023). «Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia здобувачив vyshchoi osvity do nadzvychainoi sytuatsii viiskovykh podii v Ukraini ta do dystantsiinoi formy navchalnoho protsesu» s. 29-61 u kolektyvni monohrafi Transformatsii osobystosti v umovakh sotsialno-politychnykh ta ekonomichnykh zmin. Dnipro: LIRA. 250 s.
13. Serhiieni O.V., Horina O.V. (2022). Obhruntuvannia dyferentsiiovanykh pidkhodiv do nadannia psykholohichnoi dopomohy naselenniu Ukrainy. s. 34-35. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia Stan ta tendentsii rozvytku nauky, osvity, tekhnolohii i suspilstva. 3 hrudnia 2022, m.Uman, Ukraina, 66 s.
14. Toba M.V. (2011). Kohnityvne spilkuvannia v pedahohichnii diialnosti: prykladnii ta teoretychnyi aspekty / M.V. Toba // Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. № 12(153). S. 32-35.

The Author

Olena SERGIYENI

Doctor of Medical Sciences, Professor,

Department of "Psychology and Pedagogy",

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,

Dnipro, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0353-0715>

E-mail: kamekoanna@gmail.com

Abstracts

ОЛЕНА СЕРГІЄНІ. Формування професійної готовності майбутніх психологів в умовах дистанційної форми навчального процесу. Метою сучасної вищої освіти є формування професійно-компетентної, соціально-активної, творчої, патріотично-спрямованої особистості, конкурентоспроможної як на вітчизняному, так і на європейському ринку праці. В роботі наведені сучасні вимоги до професійної готовності майбутніх психологів у зв'язку з викликами, поставленими надзвичайною ситуацією військових дій в Україні та необхідністю надавати диференційовану психологічну допомогу різним верствам населення в умовах застосування дистанційної форми навчального процесу. Проведений тео-

ретичний огляд наукової літератури з проблеми дозволив виявити основні складові готовності психолога до професійної діяльності. Здійснений відбір психо-діагностичних методик, який дозволив визначити складові готовності психолога до професійної діяльності. Комплекс психодіагностичних методик був адекватним меті дослідження та може бути використаний в науково-дослідній та практичній роботі. Дослідження може бути продовжено на контингенті психологів-магістрів для визначення їх готовності до наукової, викладацької та практичної діяльності.

Ключові слова: студенти-психологи, професійна готовність, навчальний процес, дистанційна форма навчання.

OLENA SERHIJENI. Kształtowanie gotowości zawodowej przyszłych psychologów w warunkach zdalnej formy procesu edukacyjnego. *Celem współczesnego szkolnictwa wyższego jest kształtowanie osobowości kompetentnej zawodowo, aktywnej społecznie, twórczej, patriotycznie nastawionej, konkurencyjnej zarówno na krajowym, jak i europejskim rynku pracy. W pracy przedstawiono współczesne wymagania dotyczące przygotowania zawodowego przyszłych psychologów w związku z wyzwaniami, które stawia wyjątkowa sytuacja działań wojennych w Ukrainie oraz koniecznością zapewnienia zróżnicowanej pomocy psychologicznej różnym grupom społeczeństwa w warunkach korzystania z formy zdalnej procesu edukacyjnego. Przeprowadzony teoretyczny przegląd literatury naukowej dotyczącej tego problemu pozwolił na określenie głównych elementów składowych gotowości psychologa do aktywności zawodowej. Dokonano doboru metod psychodiagnostycznych, który pozwolił określić elementy składowe gotowości psychologa do aktywności zawodowej. Kompleks metod psychodiagnostycznych był zgodny z celem badania i może być stosowany w pracy naukowo-badawczej i praktycznej. Badanie może być kontynuowane na psychologach-magistrach w celu określenia ich gotowości do działalności naukowej, dydaktycznej i praktycznej.*

Słowa kluczowe: studenci psychologii, gotowość zawodowa, proces edukacyjny, forma kształcenia na odległość.

3.

EDUCATION IN CONDITIONS OF WAR

EDUKACJA W WARUNKACH WOJNY

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.04>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Лариса ГАПОНЕНКО

Трансформація ідентичності студентів в умовах геополітичних викликів, посилених війною

LARYSA HAPONENKO. **Transformation of student identity in the conditions of geopolitical challenges increased by the war.** *The author's approach is proposed in the analysis of the transformation of the personal identity of students who became forcibly displaced. 172 students took part in the survey. The theoretical analysis of the obtained empirical materials was based on the concept of W. James about the consciousness and awareness of one's own Ego by classes: material Ego, social Ego, spiritual "mine". The hierarchical sequence of identity transformation in the sequence "Ego's material identity - Ego's social identity - Ego's spiritual identity" is established as processes of transformational changes at a higher level. A formulaic definition of "identity transformation."*

Key words: identity, identity transformation, reflection, material Ego, social Ego, spiritual Ego.

1. Постановка проблеми

Інтеграція в суспільство сучасного здобувача ЗВО перебуває на перехресті глобалізаційних інтересів, динаміка яких посилюється геополітичними викликами міжнародного розподілу праці й виробництва, політичними амбіціями РФ перекроїти карту світу. До існуючих напружень додається повномасштабне воєнне вторгнення рашистів на територію України. Усупереч особистісних проблем студента – це погіршення економічного благополуччя, зниження комфорту проживання в умовах сирен повітряної тривоги, ракетних обстрілів, вимушеного переміщення та ін., вони протягом останніх п'яти років навчаються в онлайн-режимі й втрачають досвід апробування рольової комунікації в груповій взаємодії як здатності до мобільної ідентичності. Тож, визначена тема є актуальною як у теоретичному, так і в практичному значенні.

2. Аналіз останніх досліджень

Методологічною основою нашого дослідження стали праці У. Джеймса, С.Л. Франкла, В.М. Папучі, в яких висвітлені концепції про структурування внутрішнього світу людини. Аналіз ресурсного потенціалу студентів вимушено переміщених здійснювався за концепціями Г. Сельє, І.П. Маноха, Е. Фромм, С.Л. Франкл. Трансформація ідентичності розглядалась за концепцією групової взаємодії та рольовою комунікацією П.П. Горностаєва, Л.Г. Чорна, О.Л. Коробанова.

3. Виклад основного матеріалу

У дослідженні прийняли участь 172 студента, віком від 17 до 21 року. За умов успішного проходження підліткової кризи ідентичності, ми передбачали, що криза ідентичності в юнацькому віці буде позитивно пройдена, а значить, що існує певна кількість студентів, які мобільно трансформують ідентичність *Ego* в скрутних, кризових умовах життя. Для проведення дослідження трансформації ідентичності був створений опитувальник, який був розміщений в гугл-формі. В даній статті наведені приклади емпіричного матеріалу тільки тих студентів, у яких за опитувальником довели мобільну трансформацію ідентичності «Я-образ».

Для проведення емпіричного дослідження необхідно визначити ознаки поняття «трансформація ідентичності». За

своєю будовою воно є складовим поняттям, де головною ознакою виступає поняття «ідентичність». Тож, окреслимо функціональну природу ідентичності, яка на сьогодні не має однозначного тлумачення. Дослідники ідентичності справедливо стверджують, що це є здатність свідомості усвідомлювати власне «Я». Термін «трансформація» позначає зміну, перетворення виду, форми, змісту, властивостей.

Робочим визначенням поняття «*трансформація ідентичності*» обрана дефініція: індивідуально визначена зміна попереднього уявлення «Я-образ» на більш вищий рівень розвитку психіки завдяки особисто пережитому досвіду кризових ситуацій та завдяки якій відбулось більш глибоке переосмислення духовних і загальнолюдських цінностей. Тому, будь-які «просування» ідентичності «Я-образ» в бік гуманітарно-духовної цінності, по-суті є мобільною трансформаційною ідентичністю студентської молоді.

Прийнято вважати, що одним із перших структуровану послідовність розпізнання власного Его надав У. Джеймс. Він аналізує здатність пізнавати (ідентифікувати) власне Его через почуття та емоції, поведінку та вчинки: «матеріальне Его; соціальне Его; духовне моє» [3, с.186].

До *матеріального Его* У. Джеймс відносить ідентичність власного тіла, одягу, сім'ї, житла, ментальної культури міста проживання. «Всі наші речі різного порядку являються для нас предметом інстинктивної переваги і зливаються з найбільш важливими практичними інтересами нашого життя» [3, с. 187].

Виходячи з цієї концепції ми розглядали існування трансформаційної матеріальної ідентичності за описом переживань та когнітивних узагальнень благополуччя «Я». Були відібрані відповіді студентів, вимушено переміщених в регіони Західної України. Наведемо приклад. Ніна: «Коли я і моя родина опинилися на окупованій території правого берега Дніпра, то були великі труднощі перейти 40 блок-постів ворогів, щоб потрапити на територію України. Ліза: «Ми проживали на лівому березі Дніпра, тому перетинали кордони росії та через Прибалтійські країни повертались в Україну». Світлана: «Із сім'єю я переїхала в м. Дрогобич. Таких сімей багато. Нас доброзичливо зустріли волонтери із організації ГО БЕРИ і СЛАВ, вони надають нам матеріальну допомогу, соціально-психологічні консультації»

Зазначим, усі респонденти, які зараз проживають в Західній Україні давали відповідь, що менш ніж за два місяці переймали ментальність місцевих жителів.

На питання: «Які відчуття Ви переживаєте в нових умовах проживання?», із вибір 172 осіб перевагу матеріальної ідентичності *Ego* визначено в 78,0% (134 особи). Наведемо приклади: Олена, студентка підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції: «... мені подобається їх (місцевих) ставлення до домашнього затишку»; Марія, студентка факультету економіки: «... мені подобається обслуговування в магазинах»; Ірина, студентка факультету журналістики: «Мені подобається оперативна інформативність Інші респонденти давали високу оцінку рівня задоволення основних матеріальних потреб – це житло, харчування, безпека.

Ці відповіді є показовим того, що у даній групі респондентів відбулася *трансформація матеріальної ідентичності*, бо в них змінились уявлення про вид домів, режим дотримання тиші, порядок й чистота міста. Можна зробити висновки, що незважаючи на тривалість війни, вони реалізували екзистенційну потребу вкоріненні матеріального «Я» за менталітетом місцевих жителів.

Соціальне Ego, яке запропонував У. Джеймс, позначає: «чим / ким признають дану людину оточуючі» Він не тільки підмічає, але і випереджає свій час про соціалізацію *Ego* засобом різноманітних рольових позицій: «у повсякденному сенсі можна сказати, що дана людина має стільки соціальних *Ego*, скільки існують окремі групи або гуртки, про думку яких він турбується. <...> перед кожною із цих груп індивід виявляє тільки найбільш вигідні сторони свого характеру» [3, с. 188].

У сучасній психології соціалізації особистості у груповій взаємодії представлена концепціями П.П. Горностая, Л.О.Коробанової, О.Т. Плеткої, Г.В. Циганенко, Л.Г. Чорної, яка «спирається на уявлення про паралельні свідомі і несвідомі процеси групової динаміки, феноменологію архетипів, групових ритуалів, психологічних захистів тощо» [2, с. 2]. З цього приводу цікавий приклад є дослідження рольової взаємодії через ідентифікацію соціально *Ego*, яке здійснила Л.Г. Чорна. «Якщо керівник не буде сумлінно та вчасно виконувати певний перелік своїх обов'язків, які належить йому виконувати відповідно до ролі керівника, то з часом це, імовірно за все, призведе до конфліктів із підлеглими. Проаналізуймо для прикладу умовну ситуацію, яка може мати місце в шкільній педагогічній практиці. Припустимо, що призначена на посаду директора освітнього закладу освічена молода жінка, хоч і сповнена натхнення, утім ніяковіє перед підлеглими вчителями – більш досвідченими, титулованими

та старшими від неї за віком, не робить їм дрібних зауважень щодо дотримання правил заповнення шкільної документації і виконання інших незначних, але важливих рольових вимог до діяльності вчителя» [2, с. 42].

За нашим опитуванням студентів, була визначена група ідентичності соціального «Я-образ» за рольовими позиціями в кількості 94 осіб (N=172), що складає 54,65%. На питання: *«Які рольові позиції Ви визначаєте як такі, що не відчували й не використовували раніше?»*. Оксана, студентка образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації дала таку відповідь: *«...відбулось нове позитивні відчуття поваги до мене як до жінки в міжособистісному спілкуванні»* (набуття рольової позиції «Жіночість»); Юрій, студент кафедри економіки підприємства та інвестицій: *«...приємні враження бути партнером в навчальному процесі із викладачами вузу»* (набуття рольової позиції «Партнерство в професійній освіті»); Дмитро, студент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності: *«... відчуття впевненості, що я можу оволодівати професійними знаннями та уміннями. Я прийшов до викладача і погано знав матеріал, а він мені дав підручник для вивчення теми. Мене це вразило. Я вивчив»* (набуття рольової позиції «Професіонал»).

У більшій половині реципієнтів визначився високий показник валентності позитивної ідентичності соціального «Я-образ» (54,67%, N = 94 особи). Ці результати задають нові питання для наукового дослідження тих здобувачів, які не змогли досягти соціальної ідентичності в нових умовах кризових ситуацій: *«Які фактори спричинили для 78 осіб перебувати в кризі юнацької ідентичності?»*

Поки що наше пояснення мобільної трансформації соціальної ідентичності у 94 осіб ґрунтується на теорії Ганса Сельє [5], який визначив три етапи переживання стресу, на кожному із яких здобувачі перебували в нових рольових позиціях соціальної ідентичності. Наприклад, Станіслав, студент факультету будівництва та інженерних систем надав таку відповідь: *«Раптове захоплення нашого міста викликало в мене шок. Я втратив сон, в мене не було апетиту, я перебував у страху, що не можу нічого вдіяти. Сусідні будинки були зруйновані. Це перші мої переживання. Я спостерігав за поведінкою інших і побачив, що більшість з них теж в такому ж стані. Я почав більше ніж до війни спілкуватися з одногрупниками по мобільному зв'язку, у соціальних мережах Viber, Facebook, Instagram,*

Telegram, WhatsApp. Пропонував їм свою допомогу, хоча тоді ще й не уявляв точно яку. Почав відчувати себе більш впевненим, що можна вирішити будь-які проблеми разом. Із одногрупниками ми вирішили перейти в більш безпечні місця проживання й продовжувати разом навчатися в Національному університеті «Львівська політехніка». Сергій, одногрупник Станіслава: «Я помітив за собою, що став відповідальним і дисциплінованим у відношеннях із товаришами, у мене змінилось ставлення до навчання, я став цінувати можливість навчатися під час війни. Ретельно намагаюсь виконувати навчальні завдання. У мене з'явилися дружні стосунки з одногрупниками».

Студенти цієї групи набули нового статусу в рольовій комунікації з іншими – це «Відповідальний», «Дисциплінований», «Комунікативний», «Товариський», які сформувались завдяки глибинним переживанням гуманітарно-духовних цінностей, здатності рефлексувати свої внутрішні переживання, критично оцінювати своє минуле в контексті теперішнього та майбутнього. Позитивним показником мобільної трансформації є професійне самовизначення. Інтерпретація цього матеріалу дає підставу для визначення соціальної ідентичності студентів як таких, що незважаючи на шалені труднощі, вони продовжують боротися з ворогом, здобуваючи професійну освіту. Це теж є важлива ланка в розбудові нашої держави.

Аналіз трактувань відповідей здобувачів свідчить, що вони пережили тривогу (І рівень стресового стану) та вийшли на II-й рівень – це почуття резильєнтності, завдяки якій вони змогли мобілізувати внутрішні потенціали адаптації в умовах воєнного часу. Завдяки резильєнтності відбулась мобільна трансформація соціальної ідентичності Его. Важливим чинником в цьому процесі стала хороша рефлексія, тобто здатність критично оцінити негативні властивості та утворити на більш вищому рівні психіки позитивні, про що говорить здобувач: «Я став відповідально ставитись до навчального процесу, чого раніше у мене не було».

Найвищий рівень ідентичності соціального Его відбувається за умов духовної ідентичності особистості. У. Джеймс визначив духовне «моя» як «сукупність станів моєї свідомості, моїх конкретних душевних здібностей і схильностей. Ця сукупність в будь-який момент може стати об'єктом моїх думок, що здійснюються зараз, і викликають емоції, подібні до тих, які у мене пробуджуються іншими частинами мого емпіричного «я»» [3, с.190].

За нашим переконанням, ідентичність є інтегральна єдність трьох *Ego* – матеріальне, соціальне, духовне, в якому духовне є джерелом пробудження чогось нового, непередбаченого, але важливе для отримання екзистенційних потреб та екзистенційних почуттів. Духовне задає здатність рефлексивних здібностей «споглядати власне *Ego* чим-то зовнішнім, хоча воно і належить нам» [3, с.191].

Концепція про існування *духовне «Я»* У. Джеймса знайшла своє продовження в наукових дослідженнях багатьох філософів (Ж. П. Сартр, С. де Бовуар, А. Камю, М. Мерло-Понті) та психологів екзистенційної спрямованості (Карл Ясперс, Людвіг Бінсвангер, Медард Бос, Віктор Франкл, Семен Людвигович Франкл). Сформувалася нова ідея здатності душі людини здійснити пошук відповідей на неминучі питання буття *Ego*. Від душі йде цей пошук, про що вказує С.Л. Франкл: «Майбутній історик сучасної духовної історії, вірогідно з подивом, відзначить як одну з найбільших характеристик її ознак відсутній в ній будь-якого визначеного і принципового учіння про сутність людської душі і місце людини і її духовного життя в загальній системі цілого. ...

Прекрасне означення «психологія» – вчення про душу, було просто незаконно викрадене і використане як титул для використання зовсім іншої наукової галузі...» [7, с. 6; 8-9].

Аналогічні ідеї моделі психіки людини відмічаються в теоріях Ж.-П. Сартр, які можна, за нашим баченням, визначити як чинники мобільної трансформаційної ідентичності в розвитку особистості: «буття в собі» як основа духовного початку; «буття для себе» як матеріальне забезпечення свого існування; «буття з іншими» як соціальне Я. Він виокремлює, що смислові цінності формуються в умовах, коли особа переживає свої цінності «перед обличчя Іншого» [6, с. 23; 27-28]. У вітчизняній психології вагомий вклад вніс М.В. Папуча. На великому матеріалі міждисциплінарних досліджень він звертається до проблеми внутрішнього світу людини та її структурування, Він пише: «внутрішній світ це саме світ – тобто єдине і структуроване утворення, що існує і розвивається за власною логікою і власними законами. Це саме світ, а не набір різноманітних психологічних і психічних якостей, станів, процесів та властивостей. Він ніякого разу не є результатом відображення світу зовнішнього, хоча являє з останнім складну і дуже суперечливу єдність, опосередковану, безумовно, особистістю. З іншого боку, внутрішній світ це й не її «Я». Останнє взагалі має бути визнане таким, що

сучасною психологією вивчатися не може (адекватним може бути вираз «Я маю внутрішній світ», «в мене є внутрішній світ» <...>, якимось чином взаємодіє з такими мегаутвореннями як особистість та свідомість...» [5,с. 107].

Якщо звернутися до емпіричного матеріалу за нашим опитуванням, то події війни та геополітичні імперські виклики рашистів пробудили як ніколи раніше єднання людей різних регіонів в боротьбі за свободу, незалежність та безпеку, людської поваги. Духовна ідентичність багатьох людей кардинально змінила свій «Я-образ», в якому домінує потяг бути тотожними між собою. Статистичні дані свідчать: «Протягом 2022 року зросла частка громадян, які вважають українську мову рідною – зараз таких 87%, а у 2021 році було 77%» [1]. Отже, на цьому прикладі можна спостерігати важливу складову трансформації духовної ідентичності населення України. Соціальна активність визначилась свідомим спрямовуванням мовної культури більшості людей.

За результатами нашого опитування показник мобільної трансформації духовної ідентичності склали 81,39% (140 осіб із N=172). Наведемо приклади. Наталія: «... мені дуже подобається чемність місцевих жителів Дрогобича, подобається, що вони ходять кожну неділю в церкву». Галина: «З початком війни ми, жителі Херсонської області, були збентежені знущаннями рашистів над мирними жителями, ... в мене щось «перемкнуло», ...я почала говорити українською, чого раніше не робила».

Ознаки трансформації духовної ідентичності «Я-образ» коригуються загальнолюдськими, духовними цінностями, здатністю відчувати добро й розрізняти зло, визначати естетичні цінності прекрасного й потворного. У цьому ракурсі цікавою є концепція І.П. Манохи про індивідуально-психологічний рівень потенціалу «Я», ресурси внутрішньої та зовнішньої незалежності проти насилля. Вона розвиває ідею технологічних моделей як «засобів ресурсного впливу (освіта – соціальна комунікація – потенціал «Я») можуть сприяти формуванню патерів ненасильницької поведінки індивідуального (чи – соціального) суб'єкта по відношенню до Іншого чи до Інших. Названі технологічні моделі дозволяють створити «інтенціональне поле», що сприяє формуванню індивідуального і соціального патерну поліконгруентної взаємодії суб'єкта зі світом загалом, іншими людьми, зокрема [4,с. 38]. Дійсно, діалектичний характер єдності інтелектуального розвитку здобувачів у професійній освіті, стає в

умовах боротьби за честь і свободу проти геополітичних викликів рф тим самим важелем, яке задає «існування – людина – в – світі». Це рівень духовно-екзистенційного прояву, що задає здатність до діалогічної комунікації. Складні обставини війни змогли побороти, за нашими результатами, значна кількість здобувачів.

4. Висновки та перспективи подальшого дослідження

Здійснено теоретичний аналіз отриманого емпіричного матеріалу за результатами проведеного опитування здобувачів ЗВО відносно показників трансформації їх ідентичності «Я-образ» в умовах геополітичних викликів, посилених повномасштабним воєнним вторгненням на терени української землі. Автор запропонувала ідею використання концепції У. Джеймса про існування трьох *Ego* як таких, що можуть пізнаватися завдяки хорошій рефлексії. За результатами отриманого матеріалу була визначена закономірність трансформації ідентичності в послідовності «духовна ідентичність *Ego* (81,97% N =172) – матеріальна ідентичність *Ego* (78,0% N= 134) – соціальна ідентичність *Ego* (54,65% N= 94)».

Передбачається продовження аналізу тих здобувачів, які не набули рівня резильєнтності та мобільної трансформації позитивної ідентичності «Я-образ».

References:

1. Барсукова О. За рік в Україні побільшало людей, які говорять українською та вважають її рідною. Українська правда. 10.03.2023. URL. : <https://life.pravda.com.ua/society/2023/03/10/253276/>
2. Горностай П.П. Свідоме і несвідоме у груповій взаємодії : монографія. [П. П. Горностай, О. Л. Коробанова, Л. Г. Чорна] ; за наук. ред. П. П. Горностая; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 244 с
3. Джеймс У. Научные основы психологии. Минск. : Харвест, 2003. 528 с.
4. Маноха І.П. Ресурси потенційного «Я» засобами внутрішньої та зовнішньої незалежності як протидія насиллю. 2014. URL. : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7844/1/Manokha.pdf>
5. Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення. Наукова монографія. Ніжин. : Видавець М.М. Лисенко, 2011. 656 с.
6. Сельє Г. Коли стрес не приносить горя. 2021. URL. : <https://tululu.org/prikl/>
7. Франка С.Л. Предмет знання. Душа людини. 2019 URL. : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/evrejskaja/frank_s_l_predmet_znaniya_dusha_cheloveka/76-1-0-3750

Transliteration of References:

1. Barsukova, O. (2023). Za rik v Ukraini pobilshalo liudei, yaki hovoriat ukrainskoiu ta vvazhaiut yii ridnoiu. Ukrainska pravda. [in Ukrainian].
2. Hornostai, P.P, Korobanova, L.O. & Chorna L.H Svidome i nesvidome u hrupovii vzaiemodii : monohrafiia Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, [in Ukrainian].
3. Dzheims, U. (2003). Nauchnye osnovy psykholohii. Minsk: Kharvest, [in Ukrainian].
4. Manokha, I.P. (2014). Resursy potentsiinoho «Ya» zasobamy vnutrishnoi ta zovnishnoi nezalezhnosti yak protydiia nasylliu. [in Ukrainian].
5. Papucha, M.V. (2011). Vnutrishnii svit liudyny ta yoho stanovlennia. Naukova monohrafiia. Nizhyn: Vydavets M.M. Lysenko. [in Ukrainian].
6. Selie, H. (2021) Koly stres ne prynosyt horia. [in Ukrainian].
7. Frankl, S.L. (2019) Predmet znannia. Dusha liudyny. [in Ukrainian].

The Author

Larysa Olexandrivna HAPONENKO
*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Department of Practical Psychology,
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3040-671X>
E-mail: haponenko.larysa@kdpu.edu.ua*

Abstracts

ЛАРИСА ГАПОНЕНКО. Трансформація ідентичності студентів в умовах геополітичних викликів, посиленних війною. Запропонована авторський підхід в аналізі трансформації ідентичності особистості студентів, які стали вимушено переміщеними. В опитуванні взяли участь 172 студента. В основі теоретичного аналізу отриманих емпіричних матеріалів була покладена концепція У. Джеймса про свідомість та усвідомлення власного Его за класами: матеріальне Его, соціальне Его, духовне «мoje». Встановлена ієрархічна послідовність трансформації ідентичності в послідовності «матеріальна ідентичність Его – соціальна ідентичність Его – духовна ідентичність Его» як процеси трансформаційних змін на більш вищому рівні. Визначена дефініція «трансформація ідентичності».

Ключові слова: ідентичність, трансформація ідентичності, рефлексія, матеріальне Ego, соціальне Ego, духовне Ego.

LARYSA HAPONENKO. Transformacja tożsamości studentów w warunkach wyzwań geopolitycznych zwiększonych przez wojnę. *Zaproponowano autorskie podejście do analizy transformacji tożsamości studentów, którzy zostali przymusowo przesiedleni. W badaniu wzięło udział 172 studentów. Analiza teoretyczna uzyskanych materiałów empirycznych opiera się na koncepcji W. Jamesa o świadomości i uświadomieniu własnego Ego według klas: Ego materialne, Ego społeczne, duchowe „moje”. Określona sekwencja hierarchiczna transformacji tożsamości w sekwencji „tożsamość materialna Ego – tożsamość społeczna Ego – tożsamość duchowa Ego” jako procesy zmian transformacyjnych na wyższym poziomie. Zdefiniowano pojęcie „transformacja tożsamości”.*
Słowa kluczowe: tożsamość, transformacja tożsamości, refleksja, Ego materialne, Ego społeczne, Ego duchowe.

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.05>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Олена ГЕТТА,
Олена ТКАЧУК

Інтеграція здоров'язберігаючих компетентностей в освітній процес ЗВО в сучасних умовах

OLENA GETTA, OLENA TKACHUK. **Integration of health care competences into the educational process of vocational school in modern conditions.** *The integration of health-preserving competencies into the educational process in wartime is a critically important aspect that affects the health and well-being of participants in the educational environment. The modern reality of military conflicts often leaves behind significant social, economic and psychological consequences, which also affect the educational space. In this regard, the need to integrate health-preserving competencies into educational programs is becoming extremely urgent. In the conditions of war, health-preserving competences become extremely important, as they are aimed at maintaining and preserving the physical and mental health of participants in the educational process. The integration of health-preserving competencies will create a sustainable educational environment that will contribute to the physical and emotional*

well-being of participants in the educational process. Understanding personal adaptive potential will enable students to cope with anxiety, depression and other psychological problems, adapt to a new learning environment, use their strengths and resources for successful learning, take care of their mental and physical health, increase their emotional stability, be resilient and flexible in changing conditions. One of the key means of integrating health-preserving competencies is the development of psychological and emotional support for participants in the educational process. An important part of the integration of health-preserving competencies is the development of physical activity, which contributes to the maintenance of physical health and general well-being in the educational environment. Studies have shown that students with high adaptation potential better adapt to a new environment and educational process, which, in turn, leads to better academic performance, have higher motivation to study. The implementation of such approaches contributes to the creation of a safe and supportive educational environment for all participants of the educational process in the conditions of military conflicts.

Key words: *adaptation potential of a student, health, health-preserving competence, Index of functional changes, sanogenetic status, students, risk factors for health deterioration, conditions and lifestyle.*

1. Вступ

Війна та геополітичні потрясіння (пандемія COVID-19, міграційні кризи, зростання авторитарних режимів) жорстко кидають виклик освітнім системам світу. Україна, переживаючи жахливу війну з росією, яскраво демонструє цю проблему. З початку вторгнення через обстріли росії в Україні близько 400 закладів освіти повністю знищені, понад 3 тисячі – пошкоджені (омбудсман Дмитро Лубінець).

Вимушено евакуйовані студенти та викладачі, психологічні травми та страх – робить життя нестерпним, а здобуття освіти надзвичайно складним завданням. Однак, українська освіта не здається, вона адаптується до нових умов, шукаючи інноваційні шляхи для продовження навчання зокрема з елементами дистанційної та дуальної освіти.

Одним з основних аспектів освіти в умовах війни є забезпечення доступу до навчання для всіх груп населення. Це стосується як студентів, які постраждали від війни, так їх батьків, які потребують перепідготовки через зміни в економіці та ринкові виклики. Забезпечення якісної освіти для всіх є невід'ємною частиною

підтримки стабільності та безпеки в умовах війни. Асинхронне, синхронне, змішане навчання, дистанційні курси – все це використовується в освітньому процесі для розвитку та формування професійних навичок у майбутніх фахівців. Важливу роль відіграють і міжнародні організації, які надають допомогу та ресурси для підтримки української освіти.

Важливим питанням в освіті є здоров'я, оскільки враховується не лише фізичне, а й психічне та соціальне благополуччя студентської молоді. Забезпечення здоров'я є важливою передумовою стабільного та повноцінного розвитку суспільства. Інтеграція здоров'я та освіти допомагає формувати гармонійно розвинену особистість та готувати молодь до подолання викликів сучасного світу. Цьому передують розуміння та формування особистісного комплексного адаптаційного потенціалу (фізичного, психосоціального, педагогічного). Розуміння особистісного адаптаційного потенціалу дасть можливість студентам впоратися з тривогою, депресією та іншими психологічними проблемами, адаптуватися до нового навчального середовища, використовувати свої сильні сторони та ресурси для успішного навчання, дбати про своє психічне та фізичне здоров'я, підвищити свою емоційну стійкість, бути стійкими та гнучкими у мінливих умовах.

2. Аналіз літературних джерел

Здоров'язбережувальна компетентність відіграє важливу роль під час воєнного конфлікту, коли люди стикаються зі значними стресами, фізичними травмами та психологічними труднощами. Володіння навичками здоров'язбережувальної компетентності допомагає студентській молоді зберегти фізичне та психічне здоров'я, зменшити ризики психологічних травм й захворювань та забезпечити здорові умови для виживання та відновлення. Формування здоров'язбережувальної компетентності в закладах вищої освіти є предметом розгляду в наукових працях: О. Король, А. Хрипач, О. Заліско & Т. Зелікова (2020), О. Потужний & В. Поліщук (2022), О. Ткачук (2019) та інші.

Важливим аспектом освіти в умовах війни та сучасних геополітичних викликів в закладі вищої освіти є вивчення особистісного адаптаційного потенціалу, який може допомогти студентам краще адаптуватися до нового середовища, покращити свою успішність та зберегти психічне здоров'я, розвивати навички стресостійкості та

саморегуляції (необхідні для подолання стресу, зв'язаного з вимогами навчальної програми та практик), краще розуміти власні сильні та слабкі сторони (для їхньої самоідентифікації та вдосконалення в роботі та особистому житті). Проблеми особистісного адаптаційного потенціалу висвітлено науковцями: О. Гетта (2019), О. Литвиненко (2018), Н. Скрипник (2019), О. Ткачишина (2022) та ін.

Вивчення саногенетичного статусу студентами в освітньому процесі відкриває нові можливості для оцінки ризиків розвитку захворювань (раннє виявлення факторів, що негативно впливають на здоров'я, та вживання заходів для їх усунення; створення індивідуальних програм профілактики захворювань з урахуванням особливостей саногенетичного статусу), оптимізації оздоровчих заходів (розробка персональних програм оздоровлення, спрямованих на зміцнення адаптаційних можливостей організму; підбір методів оздоровлення з урахуванням саногенетичного статусу та індивідуальних потреб). Спроможність студентів до проведення комплексної оцінки саногенетичного статусу передуює створення ефективних програм реабілітації, спрямованих на відновлення функціональних резервів організму після перенесених захворювань. Важливий внесок у розуміння саногенетичного статусу та його впливу на здоров'я людини розкрито в наукових працях Г. Варіної (2019), Г. Мешко & О. Мешко (2020), С. Сумцової, Ю. Пойманової & Г. Латиної (2022).

Мета дослідження полягає у визначенні здоров'язберігаючих компетентностей як засобу для комплексної оцінки саногенетичного статусу студентської молоді, визначення стартового рівня комплексного адаптаційного потенціалу, визначення комплексного адаптаційного потенціалу у студентів як показника для моніторингу рівня саногенетичного статусу, в умовах дистанційної/дуальної форми навчання.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано комплекс загальних та спеціальних методів теоретичного та емпіричного дослідження: загально-наукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, вимірювання, обґрунтування, систематизація, інтерпретація); загально-педагогічні методи (теоретичний аналіз науково-методичної літератури).

3. Виклад основного матеріалу

Здоров'я населення є одним із чинників національної безпеки і, водночас, засобом її забезпечення тому є

предметом багатьох наукових досліджень О. Біланов (2020), М. Моїсеєнко & А. Журавльової (2018), О. Ткачук (2019), V. Kupchyshyna, M. Levko, & О. Homoniuk (2022) тощо. Узагальнені підсумки досліджень (ВООЗ) щодо здоров'я людини переконують, що воно залежить від багатьох чинників, зокрема таких як: соціально-економічні та екологічні умови (20%); стан системи охорони здоров'я (10%); спадковість (20%); умови та спосіб життя (50%). Але геополітичні зміни, а саме COVID19 та повномасштабне вторгнення, впливають на збільшення значущості останнього фактору. Це призводить до погіршення стану здоров'я населення в цілому та зниження рівня відповідальності за власне здоров'я та здоров'язберігаючої поведінки особистості. В умовах сучасного збройного конфлікту проблеми здоров'я мають особливо актуальне значення оскільки негативні наслідки щоденно зростають не тільки в учасників військових дій та постраждалого цивільного населення, але і в усіх громадян України, що потребує заходів для збереження та покращення рівня соматичного і психічного здоров'я та підвищення середньої тривалості життя.

Погоджуємося з науковцями О. Біланов (2020), О. Ткачук (2019), та ін.], що «здоров'я» це динамічний стан фізичного, духовного, соціального благополуччя, збереження та розвитку психофізіологічних функцій особистості, її працездатності й активності, зокрема професійної. А здоров'язбережувальна освіта О. Біланов (2020), Ю. Бохонкова (2014; 2017) О. Ткачук (2019), О. Яцина, J. Moreira, M. Wohlwend & U. Wisløff (2020) та ін. охоплює розумове, фізичне, психогігієнічне, моральне виховання про різні аспекти здоров'я; розвиває життєво необхідні уміння і навички щодо ефективного ведення здорового способу життя і його збереження в умовах інтенсивного ритму життя.

Формування здоров'язбережувальної компетентності передбачає сприяння позитивному ставленню до власного здоров'я, а саме: володіння засобами фізичного самовдосконалення, самопідтримки й самоконтролю; уміння піклуватися про власне здоров'я, особисту безпеку, володіння засобами надання першої медичної допомоги; володіти елементами психологічної грамотності, статевої культури й поведінки; знання факторів позитивного впливу здорового способу життя на загальний стан організму; вміння підібрати індивідуальні засоби й методи для розвитку своїх фізичних, психічних і особистісних якостей О. Король, А. Хрипач, О. Заліско & Т. Зелікова (2020), О. Ткачук

(2020). Оволодіння компетенціями дасть можливість удосконалювати навички в майбутніх фахівців різних сфер професійної діяльності.

В умовах сьогодення на концепцію формування здоров'язбережувальної компетентності впливають події, що виходять за рамки звичайного життя людини, загрожують її фізичній, психічній цілісності, руйнують статuti соціального та суспільного порядку. Для збереження та утримання компонентів здоров'язберегаючих компетентностей студентської молоді має сенс впровадження концепції здоров'язабезпечення за етапами: визначення загальної проблеми, визначення чинників проблеми, формування індивідуального саногенетичного профілю та визначення шляхів вирішення/подолання проблем/чинників.

В цьому аспекті має значення акцентуація на фактори ризику для всіх складових здоров'я (фізичного, психічного, соціального) з подальшою оцінкою складових здоров'я та моніторингу загального рівня здоров'я взагалі та зокрема студентської молоді, оскільки ця прогресивна частка загального суспільства стикається зі змінами, відчуває трансформацію життєвих стереотипів (місце та умови проживання, зміна соціального середовища, режим та якість харчування). Аналіз наукової літератури М. Моїсеєнко & А. Журавльової (2018), О. Яцина (2022), та власний професійний досвід дали можливість згрупувати фактори ризику на такі складові, як:

- *демографічні* (вимушене переміщення населення; вимушена міграція (жінок з дітьми та жінок репродуктивного віку); збільшення населення в окремих населених пунктах/містах за рахунок вимушених переселенців; зменшення населення працездатного віку в зв'язку з мобілізацією; відсутність достовірних статистичних даних про стан здоров'я населення);
- *соціальні* (зниження економічного рівня населенням в цілому; зниження можливості роботи з достойним рівнем оплати праці для якісного життя; низька можливість працевлаштування для вимушених переселенців; втрата вимушеними переселенцями попереднього соціального статусу; втрата вимушеними переселенцями власного житла; втрата вимушеними переселенцями попередніх сталих умов проживання та спілкування; втрата соціальних зв'язків; вимушений розрив родинних зв'язків; руйнування алгоритму життя; недостатність системи профілактики формування саморуйнівної поведінки;

- *медичні* (недостатній рівень доступності для вимушених переселенців на різних етапах міграції послуг паліативної допомоги; зростання рівня передчасної смертності; підвищення ризику захворюваності населення на інфекційні та паразитарні хвороби; епідемічні спалахи гострих респіраторних та кишкових захворювань; зростання рівня захворюваності на соціальнозначущі хвороби; зниження рівня бажаної вагітності; зниження рівня санітарної культури населення; зниження рівня санітарно-гігієнічних умов проживання; зростання частки постійного населення, яке займається самолікуванням; несвоєчасне звертання вимушених переселенців за медичною допомогою; зниження рівня поведінки скерованої на профілактику захворювань; зниження якості харчування; низький рівень вакцинації тощо);
- *психофізіологічні* (психологічне навантаження на місцеве населення в зв'язку із комунікаціями з великою кількістю вимушених переселенців; ментальне виснаження населення; стрес викликаний повітряними тривогами; часте перебування під час повітряних тривог в санітарно несприятливих умовах; страх за життя та здоров'я рідних людей які знаходяться в зоні бойових дій тощо).

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає здоров'я як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів, але сучасний динамічний вектор геополітичного впливу додає до визначення «здоров'я» ще якість та швидкість пристосування організму до умов зовнішнього середовища в умовах цих змін (природні, соціальні).

Таким чином, сам стан здоров'я формується або змінюється внаслідок взаємодії зовнішніх (геополітичних) та внутрішніх (спадковість, стать, вік) факторів та визначається рівнем ресурсу функцій, що витрачаються на пристосування та підтримання резерву адаптаційних можливостей. «Пристосованість, або адаптаційна енергія – це обмежений запас життєздатності, відпущений нам при народженні. Він подібний до успадкованого капіталу: можна все життя брати зі свого рахунку, але додати до нього нічого не можна» (Г.Сельє).

Здатність до адаптації є важливою для взаємодії з іншими людьми та розвитку здорових міжособистісних відносин. На нашу думку, розуміння особистісного адаптаційного потенціалу важливо для багатьох аспектів життя, включаючи різні аспекти життя людини.

Адже люди з високим рівнем адаптаційного потенціалу здатні краще впоратися зі стресом та негативними подіями, модулювати стресостійкість, краще адаптуватися до нових обставин та вирішувати проблеми, що виникають. В умовах фізичного, психічного, соціального навантаження забезпечення знань та навичок, щодо здоров'язберігаючих компетенцій є запорукою для збереження та утримання на оптимальному рівні саногенетичного статусу особистості. Інструментом для цього виступає саногенетичний моніторинг (Г. Варіна, 2019) – комплекс доступних методів, що дозволяють оцінювати рівень функціональних, резервних та адаптаційних можливостей. Визначення рівня адаптаційних можливостей надає можливість розмежувати стани здоров'я в залежності від глибини порушення саногенетичного статусу (О. Гетта, 2013; С. Сумцова, Ю. Пойманова & Г. Латина, 2022):

- стан здоров'я з повноцінним збереженням рівня адаптаційних можливостей та резерву резистентності;
- забезпечення оптимальних адаптаційних можливостей за рахунок напруження регуляторних систем організму – донозологічні стани;
- функціональні можливості організму знижені при збереженні загального гомеостазу або є порушення місцевого гомеостазу, але загальні механізми рівні компенсації стримують прояви захворювань на початковому, тобто є феномен компенсації – преморбідні стани;
- значне зниження функціональних можливостей організму та порушення механізмів компенсації – стан зриву адаптації.

Відповідно до цього стає завдання визначення рівня саногенетичного статусу, що базується на визначенні механізмів впливу різноманітних факторів навантаження на організм (фізичних, хімічних, соціальних, біологічних) з подальшою інтерпретацією. Визначення саногенетичного статусу, як сталого показника, початково вимагає визначення стартового рівня, тобто саногенетичного ресурсу. З урахуванням комплексного підходу до оцінки та самооцінки здоров'я, адаптаційно-резервних можливостей доцільно визначити поняття – комплексний адаптаційний потенціал (КАП), що включає оцінку фізичного (соматичного), психосоціального статусу.

Індикатором рівня адаптаційних можливостей, як маркера фізичного та соматичного показника здоров'я, є функціонування серцево-судинної системи (З. Леонтьєва, 2017). З цією метою

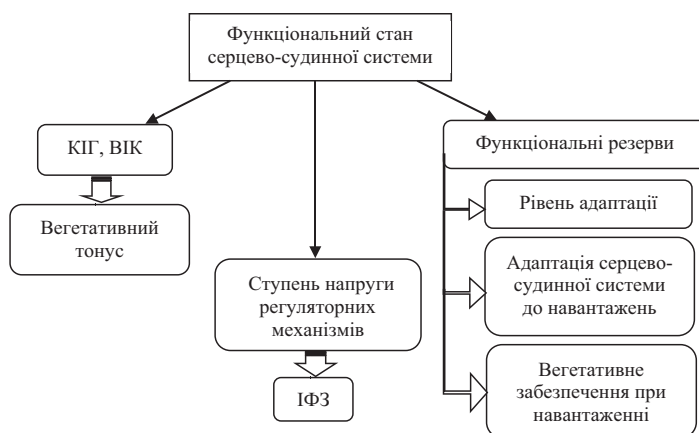

Схема 1. Адаптаційні можливості та визначення рівня функціонування ССС.

оцінюється рівень адаптаційних можливостей з визначенням рівня функціонування серцево-судинної системи, а саме – визначення адаптаційного потенціалу (АП), індексу функціональних змін (ІФЗ) та рівню вегетативного гомеостазу (за даними кардіоінтервалографії (КІГ) та вегетативного індексу Кердо (ВІК), представлено на схемі 1.

Метод кардіоінтервалографії (КІГ) є індикатором адаптаційно-компенсаторної діяльності організму в цілому та допомагає оцінювати адекватність фізичних та психоемоційних навантажень. За основними показниками (M_o – мода; AM_o – амплітуда моди; DX – варіаційний розмах; IH – індекс напруги), є маркерами рівня функціонування вегетативної нервової системи (ВНС), визначають рівень вихідного вегетативного тону, вегетативної реактивності та вегетативного забезпечення. Показник AM_o свідчить про активність симпатичного відділу вегетативної нервової системи та відображує стабільність серцевого ритму. Показник ΔX , що визначає діяльність автономного центру регуляції серцевого ритму та характеризує активність парасимпатичного відділу ВНС. Індекс напруги (IH) характеризує вегетативну забезпеченість та найбільш повно відображає ступінь напруги регуляторних механізмів організму. Неінвазивний метод кардіоінтервалографії надає можливість оцінити тип вегетативного забезпечення – вегетативний індекс Кердо (ВІК), що дозволяє оцінювати адекватне вегетативне забезпечення у різних умовах та застосовувати цей індекс для контролю перебігу станів фізичного та психічного навантаження. В стані вегетативної рівноваги

ставлення значень діастолічного артеріального тиску (ДАТ) до пульсу (П) дорівнює 1,0; при симпатикотонії співвідношення ДАТ/П стає меншим ніж 1,0; при парасимпатикотонії – більшим за 1,0.

Відповідно до вегетативного індексу за формулою Кердо (ВІК), якщо $ДАТ/П = 1,0$, то відповідно, $ВІ = 0$. Якщо відношення ДАТ до П є меншим за 1,0 то ВІ позитивний (+), якщо більшим за 1,0 – ВІ негативний (-); позитивні значення ВІ інформують про зсув вегетативного тонусу в бік симпатичної переваги, негативні - у бік парасимпатичної.

У підлітків та молоді в умовах психофізичного навантаження симпатикотонія переходить в гіперсимпатикотонію, що супроводжується низькою вегетативною забезпеченістю, приводить до змін судинного тонусу та відбивається на показниках функціонування ССС.

Індекс функціональних змін/ коефіцієнт здоров'я (ІФЗ/КЗ), призначений для оцінки рівня функціональних можливостей та визначення адаптаційного потенціалу серцево-судинної системи (В. Марчик, 2016).

ІФЗ (КЗ) визначається в умовних одиницях (В. Марчик, 2016). Для розрахунку ІФЗ (КЗ) потрібні дані про частоту серцевих скорочень (ЧСС), розміри артеріального тиску (АТ систолічний, АТ діастолічний), зріст (Р), вагу тіла (ВТ) та вік (В):

Рубрикація ІФЗ. $ІФЗ = 0,011 \times ЧСС + 0,0114 \times САТ + 0,008 \times ДАТ + 0,009 \times МТ + 0,014 \times В - 0,009 \times Р - 0,27$,

де ІФЗ – індекс функціональних змін (у.о.); ЧСС – частота серцевих скорочень (уд/хв); САТ – систолічний артеріальний тиск (мм рт. ст.); ДАТ – діастолічний артеріальний тиск (мм рт. ст.); В – вік (роки); Р – ріст (см).

Значення ІФЗ відповідають такій оцінці адаптаційного потенціалу: менше 2,1 – задовільна адаптація, 2,11–3,2 – напруга механізмів адаптації, 3,21–4,3 – незадовільна адаптація, більше 4,31 – зрив адаптації.

ФМ	РА	ФГ
Достатній	Норма	1
Нижня межа норми	Стан напруги	2
Низький	Незадовільний	3
Дуже низький	Зрив адаптації	4

Індекс функціональних змін дуально відображає функціональний стан та адаптаційні можливості та є маркером переходу від донозологічного стану до патології під впливом тригер-факторів. За результатами ІФЗ, згідно рівня адаптації (РА), можливо ранжування на функціональні групи для подальшого моніторингу з метою контролю саногенетичного статусу (Н. Богдановська, 2015). Це надає можливість створення індивідуального динамічного профілю функціональних можливостей, оцінити стартовий рівень функціональних можливостей, спостерігати динаміку функціонального стану та адаптаційних можливостей. Та при потребі запропонувати відповідний супровід.

ФМ	Рівень адаптації	ФГ	ІФЗ	Супровід
Задовільний	Задовільний	1	до 2,10	Загальний медико-соціальний супровід
Нижня межа норми	Стан функціональної напруги	2	2,11-3,20	Профілактичний медико-психосоціальний супровід, визначення та елімінація факторів ризику
Низький	Незадовільний	3	3,21-4,30	Профілактичний медико-психосоціальний, лікувально-профілактичні заходи, медичний супровід
Дуже низький	Зрив адаптації	4	>4,30	Поглиблений медичний супровід із застосуванням відповідних методів дослідження, медико-психосоціальний тривалий супровід

Для визначення рівня психологічної адаптації та ресурсності особистості існує можливість використовувати валідизований діагностичний інструмент для вимірювання індивідуальної резиліентності – опитувальник Коннора – Девідсона (L. Campbell-Sills, 2007). Дана методика повноцінно віддзеркалює резилієнс як адаптивний динамічний процес повернення до початкового психосоціального функціонування після періоду дезадаптивного функціонування внаслідок дезорганізуючої дії психотравмуючих факторів.

Для визначення рівня життєстійкості використано опитувальник С. Мадді, адаптованого Д. Леонтьєвим (С. Мадді, 2011), що дав можливість оцінити три параметри: здатність активно і гнучко діяти в ситуації стресу, ступінь уразливості до стресу, ступень

депресивності. В кінцевому результаті отримали показники за ступенем вираженості: залученість «Commitment» (активне та емоційно-насичене сприйняття життя, зацікавленість у досвіді та оточенні); контроль «Control» (впевненість у власній здатності впливати на події та приймати відповідальність за своє життя); прийняття ризику «Challenge» (готовність до нових викликів, сприйняття змін як можливостей для розвитку). Виразність цих компонентів і життестійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкості. Теоретичний аналіз життестійкості дає цінне розуміння того, що таке життестійкість та як вона може допомогти людям краще справлятися з труднощами. Розвиток життестійкості може мати значний позитивний вплив на психологічне та фізичне здоров'я, а також на успішність у житті.

4. Висновки

Освіта в умовах війни та сучасних геополітичних викликів стає однією з ключових складових для забезпечення сталого розвитку країни та підготовки молодого покоління до подолання складних викликів. Визначення та формування здоров'язберігаючої компетентності у студентської молоді відіграє важливу роль, особливо під час війни, коли вони стикаються зі значними стресами, фізичними травмами та психологічними труднощами.

Визначення комплексної оцінки саногенетичного статусу у студентської молоді допомогло на ранньому етапі виявити фактори, які негативно впливають на здоров'я, та вчасно вжити заходів для їх усунення, а також формувати культуру здоров'я у студентської молоді в освітньому процесі різних форма навчання.

Дослідження показали, що студенти з високим адаптаційним потенціалом краще адаптуються до нового середовища та освітнього процесу, що, в свою чергу, веде до кращої успішності, мають більш високу мотивацію до навчання.

Таким чином, ми пропонуємо удосконалити (з подальшим впровадженням), на підставі принципів здоров'язберігаючих компетенцій, алгоритм для комплексної оцінки саногенетичного статусу студентської молоді. Імплементувати у систему медичного та психосоціального супроводу студентської молоді в освітньому процесі алгоритм для комплексної оцінки саногенетичного статусу студентської молоді.

References:

1. Біланов О.С. (2020). Філософські підходи до розуміння категорій «Здоров'я/хвороба». *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. № 4(25). Р. 8–11.
2. Богдановська Н.В. (2015). Діагностика і моніторинг стану здоров'я: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Запоріжжя: ЗНУ. 264 с.
3. Бохонкова Ю.О. (2014). Психологічні особливості прояву адаптаційних ресурсів особистості під впливом самооцінки. *Актуальні проблеми психології*. Т. 5, Вип. 14. С. 11-18.
4. Бохонкова Ю., Пліско В. (2017). Якість життя і психічне здоров'я особистості. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві / збірник тез II Всеукр. наук.-практ. конф. / упор. Н. М. Бамбурак. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. С. 59-63.
5. Варіна Г. Б. (2019). Особливості саногенного потенціалу особистості в контексті формування професійної стійкості майбутнього психолога. *Актуальні проблеми психічного та психологічного здоров'я: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, ОНУ, 26-27 квітня 2019 р.)*. с. 88-91.
6. Гетта О.М. (2013). Стан здоров'я та адаптаційні можливості у дітей з прийомних сімей: автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.01.10 / Гетта Олена Миколаївна ; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти : Х., 2013. - 22 с.
7. Король О.С., Хрипач А.Г., Заліско О.К., Зелікова Т.І. (2020). Формування здоров'язбережувальної компетентності студентів у процесі фізичного виховання засобами дистанційного навчання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)* : зб. наукових праць / За ред. О. В. Тимошенка. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова Випуск 7 (127) 20. С. 95-99. DOI 10.31392/NPU-nc.series.15.2020.7(127).19
8. Леонтьева З. (2017). Розрахунок адаптаційного потенціалу, оцінка адаптаційних можливостей організму і рівнів здоров'я студентів Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького. *Праці НТШ. Медичні науки. Оригінальні дослідження: клінічні науки*. Т XLVII. С. 64–70.
9. Литвиненко О.Д. (2018). Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу сучасної молоді: монографія. Сєвєродонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля. 302 с.
10. Марчик В.Л. (2016). Функціональні проби та індекси в дослідженні фізичного стану людини: методичні рекомендації Кривий Ріг: КПП ДВНЗ «КНУ». 64 с.
11. Мешко Г. М., & Мешко О.І. (2020). Формування саногенного мислення як технологія забезпечення професійного здоров'я майбутніх учителів. *Педагогічний альманах*, (46), 104-111. <https://doi.org/10.37915/pa.vi46.114>
12. Моїсеєнко, М.М. та Журавльова, А.В. (2018). Навчання здоров'ю у навчальних закладах України та інших країнах світу. Матеріали другого міжнародного

- симпозіуму «Освіта і здоров'я підрастаючого покоління»: Зб. наук. праць в 2-х частинах/ За ред. Страшка С.В. - К.: Алатон, 2018, Вип. 2 (Ч. 2). С. 83-85.
13. Потужний, О., & Поліщук, В. (2022). Здоров'язбережувальна освіта та формування її компетентностей у студентів в освітньому середовищі. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: "Педагогічні науки", (1), 124–129. <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2022-1-124-129>
 14. Скрипник Н.Г. (2019). Проблема особистісного адаптаційного потенціалу в сучасній психологічній науці. Теорія і практика сучасної психології. № 1.Т. 1.С.100-104.
 15. Сумцова, С., Пойманова, Ю., і Латина, Х. (2022). Реалізація саногенетичного впливу оздоровчих технологій на функціонально-резервні можливості організму дітей дошкільного віку. Матеріали конференції Sworld-Us, 1 (usc15-01), 29–33. <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2022-15-01-024>.
 16. Ткачишина О.Р. (2022). Особистісний потенціал як основа формування конструктивних копінг-стратегій. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, 33(72) (4). с. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.4/09>
 17. Ткачук О.Г. (2019). Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх лікарів в освітньому процесі з фізичного виховання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 274 с.
 18. Яцина О. Ф. (2022). Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». № 7 (25). – Київ : Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління». С. 554-567. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567)
 19. Campbell-Sills L. (2007). Psychometric Analysis and Refinement of the Connor–Davidson Resilience Scale (CD-RISC): Validation of a 10-Item Measure of Resilience. *Journal of Traumatic Stress*. Vol. 20, no. 6. P. 1019–1028.
 20. Kupchyshyna, V., Levko, M., Matsuk, L., Kotyk, T., & Homoniuk, O. (2022). Development of an attitude model based on values for one's own health. *Journal of Physical Education*, 33(1), e-3304. <https://doi.org/10.4025/jphyseduc.v33i1.3304>
 21. Maddi, S. R., Khoshaba, D. M., Harvey, R. H., Fazel, M., & Resurreccion, N. (2011). The Personality Construct of Hardiness: Relationships With the Construction of Existential Meaning in Life. *Journal of Humanistic Psychology*, 51(3), 369-388
 22. Moreira J., Wohlwend M., & Wisløff, U. Exercise and cardiac health: physiological and molecular insights. *Nat Metab* 2, 829–839 (2020). <https://doi.org/10.1038/s42255-020-0262-1>

Transliteration of References:

1. Bilanov O.S. (2020). *Filosofski pidkhody do rozuminnia katehorii «Zdorovia/khvoroba»* [Philosophical approaches to understanding the categories "Health/

- disease"]. International Journal of Innovative Technologies in Social Science. № 4(25). P. 8–11. [in Ukrainian]
2. Bohdanovska N.V. (2015). Diahnostyka i monitorynh stanu zdorovia: pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Diagnostics and health monitoring: a textbook for students of higher educational institutions]. Zaporizhzhia: ZNU. 264 s. [in Ukrainian]
 3. Bokhonkova Yu.O. (2014). Psykholohichni osoblyvosti proiavu adaptatsiinykh resursiv osobystosti pid vplyvom samootsinky [Psychological features of the manifestation of adaptive resources of the individual under the influence of self-esteem]. Aktualni problemy psykholohii. T. 5, Vyp. 14. S. 11-18. [in Ukrainian]
 4. Bokhonkova Yu., Plisko V. (2017). Yakist zhyttia i psykichne zdorovia osobystosti [Quality of life and mental health of the individual]. Psykchne zdorovia osobystosti u kryzovomu suspilstvi / zbirnyk tez II Vseukr. nauk.-prakt. konf. / upor. N.M. Bamburak. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. S. 59-63. [in Ukrainian]
 5. Varina H.B. (2019). Osoblyvosti sanohennoho potentsialu osobystosti v konteksti formuvannia profesiinoi stiikosti maibutnoho psykholoha [Peculiarities of the sanogenic potential of the individual in the context of the formation of the professional stability of the future psychologist]. Aktualni problemy psykchneho ta psykholohichnoho zdorovia: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., (m. Odesa, ONU, 26-27 kitnia 2019 r.). s. 88-91. [in Ukrainian]
 6. Hietta O.M. (2013). Stan zdorovia ta adaptatsiini mozhlyvosti u ditei z pryiomnykh simei [Health status and adaptation capabilities of children from foster families]: avtoref. dys. ... kand. med. nauk : 14.01.10 / Hietta Olena Mykolaivna ; Khark. med. akad. pisliadyplom. osvity : Kh., 2013. - 22 s [in Ukrainian]
 7. Korol O.S., Khrypach A.H., Zalisko O.K, Zelikova T.I. (2020). Formuvannia zdoroviazberezhualnoi kompetentnosti studentiv u protsesi fizychnoho vykhovannia zasobamy dystantsiinoho navchannia [Formation of health-saving competence of students in the process of physical education by means of distance learning]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 15: Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport) : zb. naukovykh prats / Za red. O. V. Tymoshenka. Kyiv : Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova Vypusk 7 (127) 20. C. 95-99. DOI 10.31392/NPU-nc.series 15.2020.7(127).19 [in Ukrainian]
 8. Leontieva Z. (2017). Rozrakhunok adaptatsiinoho potentsialu, otsinka adaptatsiinykh mozhlyvostei orhanizmu i rivniv zdorovia studentiv Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni Danyla Halytskoho [Calculation of adaptation potential, assessment of adaptation capabilities of the body and health levels of students of Danylo Halytsky Lviv National Medical University]. Pratsi NTSh. Medychni nauky. Oryhinalni doslidzhennia: klinichni nauky. T XLVII. S. 64–70. [in Ukrainian]
 9. Lytvynenko O.D. (2018). Sotsialno-psykholohichni osnovy rozvytku adaptatsiinoho potentsialu suchasnoi molodi [Socio-psychological foundations

- of the development of adaptation potential of modern youth: monograph]: monohrafiia. Sievierodonetsk : Vyd-vo SNU im. V. Dalia. 302 s. [in Ukrainian]
10. Marchyk V.L. (2016). Funktsionalni proby ta indeksy v doslidzhenni fizychnoho stanu liudyny [Functional tests and indices in the study of a person's physical condition]: metodychni rekomendatsii Kryvyi Rih: KPI DVNZ «KNU». 64 s. [in Ukrainian]
 11. Meshko H. M., & Meshko O.I. (2020). Formuvannia sanohennoho myslennia yak tekhnolohiia zabezpechennia profesiinoho zdorovia maibutnikh uchyteliv [The formation of sanogenic thinking as a technology for ensuring the professional health of future teachers]. Pedahohichniy almanakh, (46), 104-111. <https://doi.org/10.37915/pa.vi46.114> [in Ukrainian]
 12. Moiseienko, M.M. ta Zhuravlova, A.V. (2018). Navchannia zdoroviu u navchalnykh zakladakh Ukrainy ta inshykh krainakh svitu [Health education in educational institutions of Ukraine and other countries of the world]. Materialy druhooho mizhnarodnoho sympoziumu «Osvita i zdorovia pidrostaichoho pokolinnia»: Zb. nauk. prats v 2-kh chastynakh/ Za red. Strashka S.V. - K.: Alaton, 2018, Vyp. 2 (Ch. 2). S. 83-85. [in Ukrainian]
 13. Potuzhnyi, O., & Polishchuk, V. (2022). Zdoroviazberezhuvalna osvita ta formuvannia yii kompetentnostei u studentiv v osvitnomu seredovyschi [Health education and the formation of its competencies among students in the educational environment]. Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho.
 Serii: «Pedahohichni nauky», (1), 124–129. <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2022-1-124-129> [in Ukrainian]
 14. Skrypyuk N.H. (2019). Problema osobystisnoho adaptatsiinoho potentsialu v suchasniy psykholohichnii nautsi [The problem of personal adaptation potential in modern psychological science]. Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii. № 1.T. 1.S.100-104. [in Ukrainian]
 15. Sumtsova, S., Poimanova, Yu., i Latyna, Kh. (2022). Realizatsiia sanohenetychnoho vplyvu ozdorovchykh tekhnolohii na funktsionalno-rezervni mozhlyvosti orhanizmu ditei doshkilnoho viku [Implementation of the sanogenetic influence of health technologies on the functional reserve capabilities of the body of preschool children]. Materialy konferentsii Sworld-Us , 1 (usc15-01), 29–33. <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2022-15-01-024>. [in Ukrainian]
 16. Tkachyshyna O.R. (2022). Osobystisnyi potentsial yak osnova formuvannia konstruktyvnykh kopinh-stratehii [Personal potential as a basis for the formation of constructive coping strategies]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, 33(72) (4). s. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.4/09> [in Ukrainian]
 17. Tkachuk O.H. (2019). Formuvannia zdoroviazberezhuvanoi kompetentnosti maibutnikh likariv v osvitnomu protsesi z fizychnoho vykhovannia [Formation of health-preserving competence of future doctors in the educational process of physical education]: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity». Kyiv, 274 s. [in Ukrainian]

18. Yatsyna O.F. (2022). Vplyv viiny na psykhične zdorovia: oznaky travmatyzatsii psykhyky ditei ta pidlitkiv [The impact of war on mental health: signs of psychological traumatization of children and adolescents]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky* (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykhohohiia», Seriia «Medytsyna». № 7 (25). Kyiv : Hromadska naukova orhanizatsiia «Vseukrainska asambleia doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnia». S. 554-567. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567) [in Ukrainian]
19. Campbell-Sills L. (2007). Psychometric Analysis and Refinement of the Connor–Davidson Resilience Scale (CD-RISC): Validation of a 10-Item Measure of Resilience. *Journal of Traumatic Stress*. Vol. 20, no. 6. P. 1019–1028.
20. Kupchyshyna, V., Levko, M., Matsuk, L., Kotyk, T., & Homoniuk, O. (2022). Development of an attitude model based on values for ones own health. *Journal of Physical Education*, 33(1), e-3304. <https://doi.org/10.4025/jphyseduc.v33i1.3304>
21. Maddi, S. R., Khoshaba, D. M., Harvey, R. H., Fazel, M., & Resurreccion, N. (2011). The Personality Construct of Hardiness: Relationships With the Construction of Existential Meaning in Life. *Journal of Humanistic Psychology*, 51(3), 369-388
22. Moreira J., Wohlwend M., & Wisløff, U. Exercise and cardiac health: physiological and molecular insights. *Nat Metab* 2, 829–839 (2020). <https://doi.org/10.1038/s42255-020-0262-1>

Authors

Olena Mykolaivna GIETTA
*Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor of the Department of Human
Health for Physical Education, Volodymyr Dahl East
Ukrainian National University,
Kyiv, Ukraine*
ORCID: <https://doi.org/0000-0003-4028-1356>
E-mail: gett18@snu.edu.ua

Olena Hennadiyivna TKACHUK
*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Human
Health for Physical Education,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,
Kyiv, Ukraine*
ORCID: <https://doi.org/0000-0001-6164-0624>
E-mail: tkachuk@snu.edu.ua

Abstracts

ОЛЕНА ГЕТТА, ОЛЕНА ТКАЧУК. Інтеграція здоров'язберігаючих компетентностей в освітній процес ЗВО в умовах сучасності. Інтеграція здоров'язберігаючих компетентностей в освітній процес в умовах війни є критично важливим аспектом, який впливає на здоров'я та благополуччя учасників освітнього середовища. Сучасна реальність військових конфліктів часто залишає за собою значні соціальні, економічні та психологічні наслідки, які також впливають на освітній простір. У зв'язку з цим потреба в інтеграції здоров'язберігаючих компетентностей у освітні програми стає надзвичайно актуальною. В умовах війни здоров'язберігаючі компетентності стають надзвичайно важливими, оскільки вони спрямовані на підтримку та збереження фізичного та психічного здоров'я учасників освітнього процесу. Інтеграція здоров'язберігаючих компетентностей дозволить створити стійке освітнє середовище, що сприятиме фізичному та емоційному самопочуттю учасників освітнього процесу. Розуміння особистісного адаптаційного потенціалу дасть можливість студентам впоратися з тривогою, депресією та іншими психологічними проблемами, адаптуватися до нового навчального середовища, використовувати свої сильні сторони та ресурси для успішного навчання, дбати про своє психічне та фізичне здоров'я, підвищити свою емоційну стійкість, бути стійкими та гнучкими у мінливих умовах. Одним з ключових засобів інтеграції здоров'язберігаючих компетентностей є розвиток психологічної та емоційної підтримки для учасників освітнього процесу. Важливою частиною інтеграції здоров'язберігаючих компетентностей є розвиток фізичної активності, що сприяє підтримці фізичного здоров'я та загального добробуту у освітньому середовищі. Дослідження показали, що студенти з високим адаптаційним потенціалом краще адаптуються до нового середовища та освітнього процесу, що, в свою чергу, веде до кращої успішності, мають більш високу мотивацію до навчання. Впровадження таких підходів сприяє створенню безпечного та підтримуючого освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу в умовах військових конфліктів.

Ключові слова: адаптаційний потенціал студента, здоров'я, здоров'язбережувальна компетентність, Індекс функціональних змін, саногенетичний статус, студенти, фактори ризику погіршення здоров'я, умови та спосіб життя.

OŁENA HIETTA, OŁENA TKACZUK. **Integracja kompetencji prozdrowotnych w procesie edukacyjnym uczelni w nowoczesnych warunkach.** Włączenie kompetencji prozdrowotnych do procesu edukacyjnego w warunkach wojny jest niezwykle ważnym aspektem wpływającym na zdrowie i dobre samopoczucie uczestników środowiska edukacyjnego. Współczesna rzeczywistość konfliktów zbrojnych często pozostawia po sobie istotne konsekwencje społeczne, ekonomiczne i psychologiczne, które odbijają się także na przestrzeni edukacyjnej. W związku z tym niezwykle aktualna staje się potrzeba włączenia kompetencji prozdrowotnych do programów edukacyjnych. W warunkach wojny niezwykle istotne stają się kompetencje prozdrowotne, gdyż mają na celu utrzymanie i zachowanie zdrowia fizycznego i psychicznego uczestników procesu edukacyjnego. Integracja kompetencji chroniących zdrowie stworzy zrównoważone środowisko edukacyjne, które przyczyni się do dobrego samopoczucia fizycznego i emocjonalnego uczestników procesu edukacyjnego. Zrozumienie osobistego potencjału adaptacyjnego umożliwi studentom radzenie sobie z lękiem, depresją i innymi problemami psychologicznymi, przystosowanie się do nowego środowiska uczenia się, wykorzystanie swoich mocnych stron i zasobów do skutecznej nauki, zadbanie o swoje zdrowie psychiczne i fizyczne, zwiększenie stabilności emocjonalnej, bycie odpornym i elastycznym w zmieniających się warunkach. Jednym z kluczowych sposobów integrowania kompetencji prozdrowotnych jest rozwój wsparcia psychologiczno-emocjonalnego dla uczestników procesu edukacyjnego. Ważną częścią integracji kompetencji prozdrowotnych jest rozwój aktywności fizycznej, który przyczynia się do utrzymania zdrowia fizycznego i ogólnego dobrostanu w środowisku edukacyjnym. Badania wykazały, że studenci o wysokim potencjale adaptacyjnym lepiej przystosowują się do nowego środowiska i procesu edukacyjnego, co w efekcie przekłada się na lepsze wyniki w nauce, mają wyższą motywację do nauki. Wdrożenie takich podejść przyczynia się do stworzenia bezpiecznego i wspierającego środowiska edukacyjnego dla wszystkich uczestników procesu edukacyjnego w warunkach konfliktów zbrojnych.

Słowa kluczowe: potencjał adaptacyjny studenta, zdrowie, kompetencje prozdrowotne, wskaźnik zmian funkcjonalnych, status sanogenetyczny, studenci, czynniki ryzyka pogorszenia stanu zdrowia, warunki i styl życia.

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.07>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Микола МОРМУЛЬ,
Дмитро ЩИТОВ,
Олександр ЩИТОВ,
Любов РОМАНЧУК,
Тетяна ЧУПІЛКО

Напрями покращення дистанційного викладання математики в Україні за умов воєнного стану

MYKOLA MORMUL, DMYTRO SHCHYTOV, OLEKSANDR SHCHYTOV, LYUBOV ROMANCHUK, TETIANA CHUPILKO.
Directions for improving the distance teaching of mathematics in Ukraine under the conditions of marital state. *Distance education using information technologies – one of the modern forms of education – has gained special importance and development under the war conditions in which Ukraine is now. The article examines modern platforms designed for this type of training, the advantages and disadvantages of distance education, and also makes a number of proposals that will help improve the*

ARTICLE
INFO

Received 02.18.2024

Peer-reviewed 02.28.2024

Revised version received 03.17.2024

Accepted 03.29.2024

process of preparing and conducting classes in distance form.

Keywords: *distance learning, platform, conference, webinar, chat classes, Google.classroom, Zoom, Skype, martial law, mathematics.*

1. Вступ

Дистанційне навчання набуло в Україні стрімкого розвитку ще з 2019 року, під час епідемії коронавірусу COVID-19, а після 24 лютого 2022 року стало невід'ємною формою навчання у школах, спеціальних середніх і вищих навчальних закладах тих населених пунктів, де: 1) існує реальна загроза бомбування чи потрапляння ракет; 2) часто звучать сирени, за яких слід негайно переривати заняття та йти в укриття; 3) безпосередньо знаходяться на лінії вогню; 4) перебувають у тимчасовій окупації.

Хоча у пріоритеті постали питання власної безпеки, адекватного емоційно-психологічного стану, забезпечення теплом та електроенергією, продуктами харчування й товарами першої необхідності, навчання і в нових умовах не зменшило свого значення, оскільки знання – це основна зброя, з якою студент піде в майбутнє, а освічені люди допоможуть відбудовувати нашу державу після війни.

Дистанційне навчання (або навчання онлайн) – це така форма навчання, при якій вся чи більша частина курсу викладається учням або студентам (слухачам) за допомогою сучасних технологій та в інтерактивному режимі, при цьому викладачі та слухачі можуть знаходитись в різних країнах та навіть на різних континентах. Великою перевагою такої освіти є те, що немає нагальної необхідності відвідувати учбовий заклад, витратити час на дорогу до навчального закладу, ходити на пари у строго визначений час, слухати лекції, засвоювати матеріал з курсів в обмежений термін та у визначеному порядку. Щоправда, таке навчання підходить не для всіх дисциплін. Зокрема, не підходить для тих, де велику роль зіграє практика (медицина, ветеринарія, архітектура, металургія, хімія, художня творчість тощо).

Слід зазначити, що деякі студенти продовжують навчання в такий спосіб, навіть перебуваючи на фронті, в перервах між бойовими діями. Зокрема, студенти-фронтовики є серед студентів Університету митної справи та фінансів.

2. Аналіз останніх досліджень

Детальний аналіз тенденцій та перспектив розвитку дистанційної освіти виконали Н. Kentnor (2015), Е. Banas (1998), W. Emory (1998), К. Harting (2005), М. Erthal (2005). Серед вітчизняних вчених розробці

концептуальних положень про дистанційне навчання значну увагу приділяли О. Андреев, Н. Андрусенко [1], В. Биков, Д. Васильєва [4], М. Бурда [3], Д. Іванченко, Т. Годованюк [6], В. Кухаренко, Н. Морзе, Є. Полат, Є. Смирнова-Трибульська, В. Лапінський, Ю. Богачков, П. Стефаненко, А. Хуторський та інші. В останні роки питанню дистанційного навчання присвячено величезну кількість статей та досліджень, а також книжок, збірок [8] та наукових конференцій [2], [7], [8]. Більшість авторів в основному приділяють увагу зазначенню переваг та вад дистанційних форм навчання [1], [5], визначенню загальних тенденцій розвитку цих форм та їх зв'язку зі світовими формами дистанційного навчання [2], [8], [14], [15], історії виникнення концепції дистанційного навчання у світі [7], [8], особливостям організації дистанційного навчання в окремих дисциплінах [7, с. 23-27], недолікам дистанційного навчання у вищих закладах освіти України [7, с. 37-30] тощо. Але, на наш погляд, поки що не вистачає матеріалів, присвячених нюансам дистанційних занять з математики [3], [4], [5], [6]. До того ж, ми не знайшли конкретних пропозицій для удосконалення та поліпшення форм такого навчання у математичній галузі, за винятком власних пропозицій, викладених у статтях [11], [12] та [13], що й обумовлює актуальність цієї теми.

Замало досліджень стосується також особливостей дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України за умов воєнного стану. У пропонованій статті ми спробуємо визначити особливості застосування дистанційного навчання для викладання математичних дисциплін (як під час воєнних дій, так і поза них) та запропонувати низку рекомендацій для його вдосконалення.

3. Викладення основного матеріалу

На початку розберемо переваги та вади такого виду навчання з урахуванням власного досвіду та відгуків слухачів.

До переваг відносяться такі:

- економія часу – не треба витратити дорогоцінні години, простоюючи у заторах чи приїжджаючи з далека. Люди, які не живуть у містах, економлять також і значні кошти, які мали б витратити на проїзд;
- охоплення більшого числа слухачів, оскільки можливість навчатися мають мешканці не тільки великих міст, але й найвіддаленіших містечок і сіл, і навіть країн. А це вкрай важливо, оскільки, як ми знаємо, велика кількість мешканців з

дітьми та студентів (в основному, дівчат) внаслідок російської агресії виїхали за кордон;

- зручність викладання, оскільки усі потрібні матеріали для занять завжди є під рукою (як у викладача, так і у слухача);
- можливість контролювати увагу кожного слухача, що важко робити у реальному часі;
- збереження у файлах переписки зі слухачами, їх відповідей та всього заняття, що дає змогу в будь-який момент повернутися до пройденого матеріалу;
- такий формат навчання надзвичайно зручний людям з обмеженими фізичними можливостями;
- активне використання зображень, тексту, звуку та відеоряду в навчальному матеріалі суттєво підвищує якість засвоєння нової інформації.

Інші переваги, які зазначають різні дослідники, вже не такі значні [1, с. 8-9], [2, с. 10-11], [7, с. 28].

До вад дистанційного викладання можна віднести наступні:

- не завжди гарний Інтернет чи добра якість зв'язку;
- вимушене припинення заняття через вимкнення електропостачання (планового чи аварійного, від чого останні місяці потерпає Україна);
- недостатність спілкування з викладачами у режимі реального часу, бо ніякий Інтернет, все ж таки, не замінить можливість тет-а-тет задати необхідну кількість питань та подискутувати, порадитись з викладачем на тему, що вас хвилює;
- відсутність повноцінного педагогічного контролю з боку викладача, що є стимулюючим чинником для ефективного навчання;
- ресурсовитратність і трудомісткість з боку закладу вищої освіти (ЗВО) та викладача. Окрім необхідного технічного оснащення закладу освіти, від викладача вимагається створення дистанційного курсу [7, с. 29];
- велика кількість відомостей за досить короткий час тощо.

Дуже важливо для проведення дистанційного навчання з конкретного курсу обрати платформу, найбільш зручну для даного випадку та даного предмету. Розроблених платформ для дистанційного навчання існує досить багато. Розглянемо деякі з них:

- Чат-заняття із використанням чат-технологій. Вони проводяться синхронно, тобто всі учасники мають одночасний доступ

до чату. В рамках багатьох дистанційних навчальних закладів діє чат-школа, в якій за допомогою чат-кабінетів організується діяльність дистанційних викладачів та слухачів.

- Веб-заняття – дистанційні заняття, конференції, семінари, ділові ігри, лабораторні роботи, практикуми та інші форми навчальних занять, які проводяться за допомогою телекомунікацій та інших можливостей «Всесвітньої павутини». Для веб-занять використовуються спеціалізовані освітні веб-форуми – форма роботи користувачів за певною темою або проблемою за допомогою записів, що залишаються на одному із сайтів із встановленою на ньому відповідною програмою. Від чат-занять веб-форуми відрізняються можливістю тривалішої (багатоденної) роботи та асинхронним характером взаємодії слухачів та викладачів.

- Телеконференція – зазвичай проводиться на основі списків розсилки з використанням електронної пошти. Для навчальних телеконференцій характерним є формування освітніх завдань. Також існують форми дистанційного навчання, при яких навчальні матеріали надсилаються поштою до регіонів. В основі такої системи закладено метод навчання, який отримав назву «Природний процес навчання» (англійське *natural learning manner*). Слухач, постійно виконуючи практичні завдання, набуває стійких автоматизованих навичок. Теоретичні знання засвоюються без додаткових зусиль, органічно вплітаючись у тренувальні вправи. Формування теоретичних і практичних навичок досягається в процесі систематичного вивчення матеріалів і прослуховування та повторення за диктором вправ на аудіо та відеоносіях (за наявності).

- Телеприсутність. Наприклад, дистанційна присутність за допомогою робота R.Bot 100.

Для дистанційного навчання за першою та другою формою (чат-заняття та веб-заняття) розроблено низку платформ:

Skype – забезпечує текстовий, голосовий та відеозв'язок через Інтернет між комп'ютерами, опціонально використовуючи технології пірингових мереж);

Zoom – надає сервіс відеотелефонії, що дозволяє підключати одночасно до 100 пристроїв безкоштовно, з 40-хвилинним обмеженням для безкоштовних облікових записів (під час війни це обмеження знято);

Google Meet – на цьому сервісі дуже зручно проводити захищені відеоконференції, у яких можуть брати участь до 500 внутрішніх

або зовнішніх учасників, а також проводити прямі трансляції для щонайбільше 100 000 глядачів у домені;

Moodle – безкоштовна платформа із широкими можливостями кастомізації, також відома як система управління навчанням або віртуальне середовище. Є аббревіатурою від англійських слів Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment. Є вільним веб-додатком, що надає можливість створювати сайти для онлайн-навчання;

Ilias – безкоштовна платформа з можливістю створювати форуми та особисті блоги. Система поширена у ВНЗ, насамперед у німецьких. Базується на Apache, PHP, MySQL, XML. Відповідає стандарту SCORM;

Spring Learn – платформа для дистанційного навчання співробітників, онлайн-тестування та вебінарів;

WebTutor – система управління талантами, що пропонує інструменти підбору, навчання, оцінки компетенцій, планування кар'єри, управління знаннями;

Teachbase – платформа для організації дистанційного навчання, створення курсів, тестів, а також проведення вебінарів;

Spring Market – це програмна платформа для створення та продажу онлайн-курсів;

Memberlux – сервіс для створення курсів на базі WordPress;

Microsoft Teams – корпоративна платформа, що об'єднує в робочому просторі чат, зустрічі, нотатки та вкладення;

EdApp – віртуальний клас гармонійно працює із платформами відеоконференцій Zoom та Microsoft Teams;

Google classroom – безкоштовний веб-сервіс для навчальних закладів, призначений спростити створення, розповсюдження та оцінку завдань безпаперовим способом. Через цей продукт проводяться дистанційно тестування та іспити.

В українських навчальних закладах в основному користуються платформами Zoom на базі Google.classroom, Skype, Moodle, Google Meet. При цьому існують декілька видів (форм) дистанційного навчання:

1) кореспондентське навчання, коли студенти отримують навчальні матеріали, тести чи екзаменаційні питання електронною поштою або через посилення на файл у Google Class і працюють, отримуючи певну допомогу викладача через пошту, телефон або чат;

2) електронне навчання через комп'ютер, Google Диск, компакт-диски або DVD-диски, певні комп'ютерні програми;

3) онлайн-навчання у форматі діалогу – це власне інтерактивне навчання [6, с. 142-143].

Зазвичай використовуються всі три форми.

Дистанційне навчання саме математичним дисциплінам має свої особливості та труднощі, тому що доводиться не лише проголошувати текст та спілкуватися зі слухачами, а й писати формули, креслити графіки, записувати доведення теорем. Це можна робити одним із трьох способів:

- перший спосіб – за допомогою планшета або онлайн дошки (online whiteboard) зі стилусом або мишею, але до цього потрібно пристосуватися, і це часом досить складно, якщо формул та графіків забагато;
- другий спосіб – направити веб-камеру не на викладача, а на його стіл, щоб слухачі бачили те, що він пише на аркушах паперу. При цьому, якщо при роботі в Skype можна користуватися звичайною ручкою, то при роботі в платформі Zoom часто доводиться застосовувати маркери, оскільки в Zoom якість відео нижча. Але чіткість зображення все ж таки більше залежить від якості веб-камери, її роздільної здатності. Швидкість викладання у такий спосіб трохи вища, ніж у перший (навіть якщо викладач оперативно володіє онлайн дошкою). Перевага його полягає ще й у тому, що аркуші із записаним заняттям зберігаються і надалі можуть використовуватися повторно;
- третій спосіб – поступово в ході заняття викладати заздалегідь підготовлені матеріали презентації: текст, формули, графіки та рисунки. Але це є статичною інформацією, і втрачається «живе» інтерактивне спілкування з аудиторією, динаміка показу матеріалу, відповідей на питання [12, с. 133-134].

Зрозуміло, що дистанційне навчання буде поширюватися у світі, а особливо в Україні через її теперішній воєнний стан, будуть розроблятися нові платформи та сервіси. Але, виходячи з власного досвіду, ми хочемо висунути пропозиції щодо вдосконалення вже існуючих платформ з метою пристосування їх для більш зручного викладання математичних дисциплін та суміжних з ними. Зокрема, платформа [google.classroom](https://classroom.google.com/), за допомогою якої проводяться тестування та іспити, потребує таких доробок.

1. Форми [google.classroom](https://classroom.google.com/) призначені більш для гуманітарних наук. Однак ними доводиться користуватись і викладачам точних наук: математичні дисципліни (алгебра та геометрія, теорія ймовірностей

і математична статистика, дискретна математика, математичний аналіз, чисельні методи тощо), фізика, хімія, економіка і т. ін. У тестах та завданнях з цих предметів треба вводити багато формул та графіків, але у «формах» google.classroom немає можливості безпосередньо вводити формулу чи графік. Треба спочатку переводити їх у формат рисунка з розширенням jpg або jpeg, а потім заводити у форму через файл (див. рис. 1), що дуже незручно та довго.

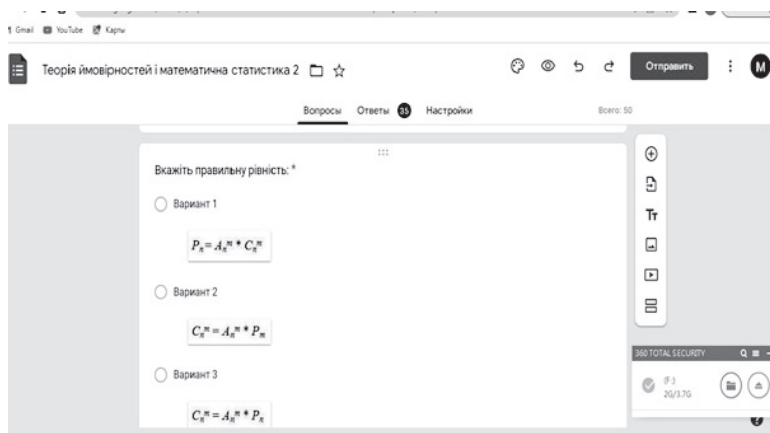

Рис. 1. Спосіб введення у «форму» google.classroom формул не досить зручний.

До того ж, рисунок (як у тексті завдання, так і у варіантах відповідей) можна вставити тільки один раз, але у тексті завдання може бути декілька формул (переведених у рисунки). У такому разі доводиться весь текст завдання переводити у формат рисунка jpg або jpeg. Отже, було б доцільно уникнути цей недолік і надати викладачам можливість просто вставляти формулу у рядки «Варіант» чи «Текст завдання», а не як рисунок, розташований нижче цих рядків.

2. Також доцільно зробити можливим введення надрядкових та підрядкових індексів, чого поки що немає. Щоб передати такі індекси, доводиться також переводити їх у формат рисунка. Також бажано мати можливість безпосередньо вводити у рядки «Варіант» чи «Текст завдання» й інші символи та літери.

3. Те ж саме стосується введення у «форму» рисунків – зручніше вводити їх безпосередньо у самому тексті завдання, а не вставкою

через файл з розширенням `jpg` або `jpeg` (див. рис. 2), що займає зайвий час (треба спочатку перевести рисунок у графічний формат `jpg` або `jpeg`, а потім через спеціальну вставку завести у «форму» [12, с.139-140], [13, с. 26].

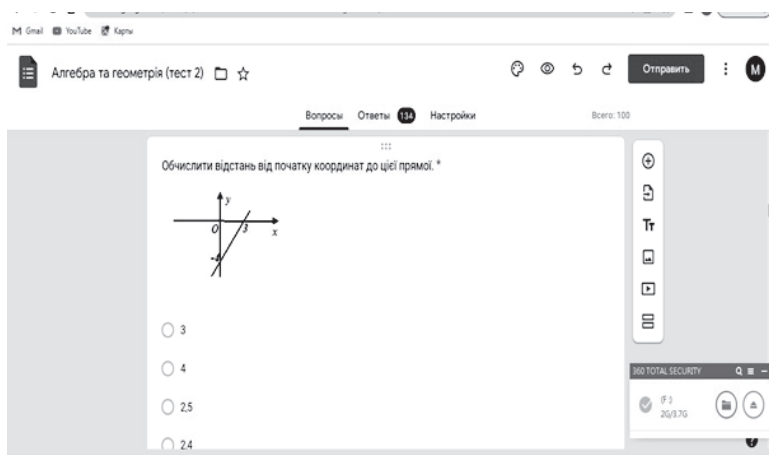

Рис. 2. Введення у «форму» рисунків займає багато часу

4. Ніде на платформі classroom не попереджається, як студентам (учням) слід записувати свої ПІБ, щоб викладачеві було зручно працювати зі списком: спочатку ім'я, а потім прізвище. Оскільки сортування по прізвищу робиться за другим словом, а за іменем – за першим.

5. Уся технічна інформація у гугл формах і классрум надається тільки російською мовою, а ми викладаємо українською.

6. Виникають проблеми з перевіркою завдань, оскільки не надається сортування за часом виконання, а тільки вказується що робота або просто надіслана або надіслана з запізненням.

7. Якщо студент (учень) ще раз надає роботу, то це взагалі не інформується (для цього треба дивитися історію по кожному студенту (учню) або уважно переглядати коментарі студентів (учнів), які їх можуть не залишити).

8. Коли надсилаються нові роботи без запізнення або з запізненням, то з'ясувати це можна тільки по різниці між кількістю робіт, які надіслали і кількістю робіт, що були перевірені і зафіксовані у викладача (треба все рахувати вручну) і знаходити кому

ці нові роботи належать (частково цьому допомагає інформація, де вказується, хто здав з запізненням).

9. Можливо надіслати тільки 20 фото у класрум при виконанні завдань, тому великі розрахункові роботи не поміщуються і інформацію надсилають документом Word, але якість стає гіршою.

10. Іноді виникають проблеми з читанням та якістю інформації і подачею її у зручному для перевірки вигляді.

11. Часто спотворюється або взагалі не зчитується інформація, яка надсилається у класрум, тому приходится подавати її у pdf форматі.

4. Висновки

Отже, платформи для дистанційного навчання, які використовуються в Україні (Zoom, Google Class, Moodle, Google Meet), для викладання математики не досить досконалі, оскільки мають низку вад. У статті наведені недоліки та запропоновано, як уникнути деяких з них, зокрема стосовно:

введення графіків та рисунків;

введення формул;

3) можливості використання нарядкових та підрядкових індексів та інших символів і літер при безпосередньому введенні текстів у форму (а не через попереднє переведення їх у рисунки);

4) інформування, що сортування студентів відбувається за першим словом – по імені, а за другим – по прізвищу;

5) української або мультимовної версії гугл форми та класрум;

6) сортування за часом;

7) інформування про надходження нової версії роботи;

8) інформування про нові роботи;

9) збільшення кількості фото;

10) покращення якості інформації та її зручності при перевірці;

11) уникання спотворення та не читання інформації.

Модифікація інтерфейсу платформ для дистанційного навчання допоможе прискорити і полегшити процес введення тестів за змістовними модулями або екзамену (заліку) або білетів для іспиту з математики та інших дисциплін, зробить більш зручною форму представлення завдань, удосконалює роботу зі списками слухачів та тестів тощо.

На нашу думку, слід також зробити послаблення (чи надати пільги) для тих студентів, що мобілізовані та перебувають на фронті

чи у військових частинах і мають намір продовжити навчання, а не просто відправити їх в академічну відпустку (як це робиться зараз).

Враховуючи передбачені часті вимкнення електропостачання в різний час для різних міст та навіть районів одного міста, слід, на нашу думку, перейти також у дистанційній формі навчання у форматі діалогу до плинного розкладу занять, а тим, хто не зміг з поважної причини взяти у занятті участь, надсилати (бажано, в автоматичному режимі) електронну копію заняття.

References:

1. Андрусенко Н. В. Дистанційне навчання в Україні // Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія: матеріали міжвузівського вебінару 31 березня 2017 року. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2017. – С. 7-9.
2. Блажко О. Сучасні тенденції розвитку дистанційного навчання студентів у ВНЗ // Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія: матеріали міжвузівського вебінару 31 березня 2017 року. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2017. – С. 10-11.
3. Бурда М., Васильєва Д. Особливості навчання математики в умовах воєнного стану (методичні рекомендації) // Математика в рідній школі. – 2022. – № 4 – 5. – С. 6-15.
4. Васильєва Д. Стан дистанційного навчання математики під час війни в Україні // Український педагогічний журнал. – 2022. – № 2. – С. 38-42.
5. Глазова В., Весела К. Елементи дистанційного навчання при вивченні математики в школі // Збірник наукових праць фізико-математичного факультету ДДПУ, 2015. – С. 91-96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/35877116> (дата звернення: 4.02.2023).
6. Годованюк Т. Дистанційний курс навчання методики математики // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 3. Фізика і математика у вищій і середній школі. – 2016. – С. 54-59.
7. Дистанційне навчання в глобалізованому світі: Міжвузівський науково-методичний семінар. Тези доповідей. – Київ: Київський нац. торг.-екон. ун-т, 2021. – 101 с.
8. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (20-21 квітня 2021 року, м. Суми). – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. – 304 с.
9. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджено Постановою МОН України В. Г. Кременем 20 грудня 2000 р.).
10. Мала І. Дистанційне навчання як дієвий інструмент управлінської освіти // Вчені записки Університету «КРОК». – 2022. – № 2(66). – С. 132-150.
11. Мормуль М. Ф., Щитов Д. М., Щитов О. М., Курбацька Є. С. Шляхи

- вдосконалення дистанційного викладання математичних дисциплін в українських навчальних закладах за умов воєнного стану // Інноваційні технології, моделі управління кібербезпекою ІТМК-2023. Міжнародна наукова конференція. – 2023. – № 1. – С. 28-30.
12. Мормуль М. Ф., Щитов Д. М., Щитов О. М., Романчук Л. А., Чупілко Т. А. Особливості дистанційного викладання математики в українських навчальних закладах за умов воєнного стану // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – 2023. – № 1, II (91). – С. 131-142.
13. Mormul M. F., Shchytyov O. M., Shchytyov D. M., Kurbatska E. S. Ways of improving the distance teaching of mathematical disciplines in Ukrainian educational institutions under the conditions of marital state // Математичні проблеми технічної механіки-2023. Міжнародна наукова конференція. – 2023. - № 2. – С. 26.
14. Романовський О. Г., Квасник О. В., Мороз В. М., Підбуцька Н. В., Резнік С. М., Черкашин А. І., Шаповалова В. В. Фактори розвитку та напрями вдосконалення дистанційної освіти навчання в системі вищої освіти України // Інформаційні технології та засоби навчання. – 2019. – Т. 74. – № 6. – С. 20-35.
15. Ткачова Н. М., Казанська О. О. Дистанційне навчання як дієвий інструмент державного управління в сфері освіти // Зб. наукових праць міжнародної науково-практичної конференції «Les tendances actuelles de la mondialisation de la science mondiale collection de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ», 03 квітня 2020 р. – Монако, МСО, 2020. – Т.1. – С. 68-71.

Transliteration of References:

1. Andrusenko N. V. Dystantsiine navchannia v Ukraini // Dystantsiine navchannia yak suchasna osvitnia tekhnolohiia: materialy mizhvuzivskoho vebinaru 31 bereznia 2017 roku. – Vinnytsia: VTEI KNTEU, 2017. – S. 7-9. [in Ukraine].
2. Blazhko O. Suchasni tendentsii rozvytku dystantsiinoho navchannia studentiv u VNZ // Dystantsiine navchannia yak suchasna osvitnia tekhnolohiia: materialy mizhvuzivskoho vebinaru 31 bereznia 2017 roku. – Vinnytsia: VTEI KNTEU, 2017. – S. 10-11. [in Ukraine].
3. Burda M., Vasylieva D. Osoblyvosti navchannia matematyky v umovakh voiennoho stanu (metodychni rekomendatsii) // Matematyka v ridnii shkoli. – 2022. – № 4 – 5. – S. 6-15. [in Ukraine].
4. Vasylieva D. Stan dystantsiinoho navchannia matematyky pid chas viiny v Ukraini // Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. – 2022. – № 2. – S. 38-42. [in Ukraine].
5. Hlazova V., Vesela K. Elementy dystantsiinoho navchannia pry vyvchenni matematyky v shkoli // Zbirnyk naukovykh prats fizyko-matematychnoho fakultetu DDPU, 2015. – S. 91-96 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.academia.edu/35877116> (data zvernennia: 4.02.2023). [in Ukraine].

6. Hodovaniuk T. Dystantsiinyi kurs navchannia metodyky matematyky // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 3. Fizyka i matematyka u vyshchii i serednii shkoli. – 2016. – S. 54-59. [in Ukraine].
7. Dystantsiine navchannia v hlobalizovanomu sviti: Mizhvuzivskyi naukovo-metodychnyi seminar. Tezy dopovidei. – Kyiv: Kyivskyi nats. torh.-ekon. un-t, 2021. – 101 s. [in Ukraine].
8. Innovatsiinyi rozvytok vyshchoi osvity: hlobalnyi, yevropeyskyi ta natsionalnyi vymiry zmin: materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (20-21 kvitnia 2021 roku, m. Sumy). – Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka, 2021. – 304 s. [in Ukraine].
9. Kontseptsiiia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini (zatverdzheno Postanovoiu MON Ukrainy V. H. Kremenem 20 hrudnia 2000 r.). [in Ukraine].
10. Mala I. Dystantsiine navchannia yak diievyi instrument upravlinskoi osvity // Vcheni zapysky Universytetu «KROK». – 2022. – № 2(66). – S. 132-150. [in Ukraine].
11. Mormul M. F., Shchytov D. M., Shchytov O. M., Kurbatska Ye. S. Shliakhy vdoskonalennia dystantsiinoho vykladannia matematychnykh dystsyplin v ukraïnskykh navchalnykh zakladakh za umov voïennoho stanu // Innovatsiini tekhnolohii, modeli upravlinnia kiberbezpekoïu ITMK-2023. Mizhnarodna naukova konferentsiia. – 2023. – № 1. – S. 28-30. [in Ukraine].
12. Mormul M. F., Shchytov D. M., Shchytov O. M., Romanchuk L. A., Chupilko T. A. Osoblyvosti dystantsiinoho vykladannia matematyky v ukraïnskykh navchalnykh zakladakh za umov voïennoho stanu // Vyscha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru. – 2023. – № 1, II (91). – S. 131-142. [in Ukraine].
13. Mormul M. F., Shchytov O. M., Shchytov D. M., Kurbatska E. S. Ways of improving the distance teaching of mathematical disciplines in Ukrainian educational institutions under the conditions of marital state // Matematychni problemy tekhnichnoi mekhaniky-2023. Mizhnarodna naukova konferentsiia. – 2023. – № 2. – S. 26. [in English].
14. Romanovskiy O. H., Kvasnyk O. V., Moroz V. M., Pidbutska N. V., Reznik S. M., Cherkashyn A. I., Shapovalova V. V. Faktory rozvytku ta napriamy vdoskonalennia dystantsiinoi osvity navchannia v systemi vyshchoi osvity Ukrainy // Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia. – 2019. – T. 74. – № 6. – S. 20-35. [in Ukraine].
15. Tkachova N. M., Kazanska O. O. Dystantsiine navchannia yak diievyi instrument derzhavnoho upravlinnia v sferi osvity // Zb. naukovykh prats mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Les tendances actuelles de la mondialisation de la science mondiale collection de papiers scientifiques «ΛΟΗΟΣ», 03 kvitnia 2020 r. – Monako, MCO, 2020. – T.1. – S. 68-71. [in Ukraine].

Authors

Mykola Fedorovych MORMUL

*PhD in Engineering, Associate Professor, University
of Customs and Finance,*

Associate Professor, Dnipro, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8036-3236>

E-mail: nikolaj.mormul@gmail.com

Dmytro Mykolajovich SHCHYTOV

*PhD in Economic, Dnipro Faculty of Management
and Business of the*

Kyiv University of Culture, Dnipro, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4306-8016>

E-mail: dmytro.shchyto@gmail.com

Olexandr Mykolajovich SHCHYTOV

*PhD in Physic and Mathematics, Lyceum № 100,
Dnipro, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1435-2918>

E-mail: alexander.shchitov@gmail.com

Lyubov Anatoliivna ROMANCHUK

PhD in Philology, Dnipro, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5759-0126>

E-mail: bokov.net.ru@gmail.com

Tetjana Anatoliivna CHUPILKO

University of Customs and Finance,

*PhD in Engineering, Associate Professor, Kamenskoe,
Dnipropetrovsk region, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3469-3154>

E-mail: tata2461@ukr.net

Abstracts

МИКОЛА МОРМУЛЬ, ДМИТРО ЩИТОВ, ОЛЕКСАНДР ЩИТОВ, ЛЮБОВ РОМАНЧУК, ТЕТЯНА ЧУПІЛКО. **Напрями покращення дистанційного викладання математики в Україні за умов воєнного стану.** Дистанційне навчання з використанням інформаційних технологій – одна із сучасних форм навчання – набуло особливого значення та розвитку за воєнних умов, в яких зараз перебуває Україна. У статті розглянуто сучасні платформи, призначені для такого роду навчання, переваги та недоліки дистанційної форми навчання, а також внесено низку пропозицій, які допоможуть удосконалити процес підготовки та проведення заняття у дистанційній формі.

Ключові слова: дистанційне навчання, платформа, конференція, вебінар, чат-заняття, Google.classroom, Zoom, Skype, воєнний стан, математика.

MYKOŁA MORMUL, DMYTRO SZCZYTOW, OŁEKSANDR SZCZYTOW, LIUBOW ROMANCZUK, TETIANA CZUPIŁKO. **Kierunki doskonalenia zdalnego nauczania matematyki w Ukrainie w warunkach stanu wojennego.** Kształcenie na odległość z wykorzystaniem technologii informatycznych, tj. jedna z nowoczesnych form edukacji, nabrało szczególnego znaczenia i rozwoju w warunkach wojennych, w których znajduje się obecnie Ukraina. W artykule przeanalizowano nowoczesne platformy przeznaczone do tego typu nauczania, zalety i wady kształcenia na odległość, a także przedstawiono szereg propozycji, które pomogą usprawnić proces przygotowania i prowadzenia zajęć w formie zdalnej.

Słowa kluczowe: kształcenie na odległość, platforma, konferencja, webinar, zajęcia na czacie, Google.classroom, Zoom, Skype, stan wojenny, matematyka.

4.

EDUCATION AS A RESOURCE OF STABILITY IN THE CONDITIONS OF WAR

EDUKACJA JAKO ŹRÓDŁO STABILNOŚCI W WARUNKACH WOJNY

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.08>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Катерина БОНДАРЕНКО

Освіта як засіб реабілітації та адаптації до мирного життя учасників бойових дій*

KATERYNA BONDARENKO. Education as a means of rehabilitation and adaptation to peaceful life of combatants.

The article is devoted to post-traumatic stress disorders among military veterans and their rehabilitation and adaptation to civil life. Guarantees of social benefits to military veterans in the sphere of higher and professional education, enshrined in the Ukrainian legislation, are presented. The article examines the international experience in other countries, namely, in the United States regarding programs of social benefits for military veterans. Statistical data on the number of participants in rehabilitation programs in Ukraine and the USA are presented. The problem of rehabilitation and adaptation of military veterans to civil life has risen in Ukraine recently, and therefore, requires further research.

Keywords: education, combatant, veteran, rehabilitation, adaptation to peaceful life.

1. Постановка проблеми

На сучасному етапі Україна змушена вести боротьбу за територіальну цілісність. На Сході країни ведуться бойові дії, в яких беруть участь Збройні сили України. За даними Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичних операцій (АТО) з 2014 по 2017 рік загальна кількість тих, хто брав участь у військових операціях і продовжують воювати налічує 283 895 осіб. [5].

Військові дії створюють екстремальну ситуацію, в якій опиняються учасники цих подій. Виникають ситуації, які мають травматичний вплив на психіку людей. Психологічні наслідки цього впливу призводять до психічних і емоційних розладів. Люди, які були учасниками бойових дій, можуть мати тимчасові труднощі, пов'язані з пристосуванням до мирного життя та подоланням наслідків травматичних подій. Більшості людей через деякий час це вдається. Але, якщо протягом тривалого часу після закінчення травматичної ситуації протягом довгого періоду (місяці або навіть роки) тривають такі симптоми, як:

- періодичні, небажані тривожні спогади про травму;
- кошмари, пов'язані з травматичними подіями;
- сильні емоційні або фізичні реакції на щось, що нагадує травматичну подію;
- негативні думки про себе, інших людей чи світ;
 - безнадійність щодо майбутнього;
 - проблеми з пам'яттю;
 - відчуття відчуженості від родини та друзів;
 - емоційне оціпіння.

Ці симптоми створюють серйозні проблеми в звичайному житті. В таких випадках діагностують посттравматичні стресові розлади (ПТСР).

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) - це психічний стан, який може виникати як відстрочена реакція людини, що пережила жахливу подію або події, такі, як військові дії, теракти, аварії або стихійні лиха, катастрофи, важка фізична травма, побутове або сексуальне насильство, смерть близької людини. [6]

2. Аналіз попередніх досліджень

Останні десятиліття в світі значно зросла кількість наукових і практичних досліджень, присвячених проблемам посттравматичних

стресових розладів. В Україні ця тема набула особливої актуальності після початку військових дій на Сході країни в 2014 році. З'явилося багато публікацій практикуючих фахівців і науковців, в яких розглядаються практичні і теоретичні питання посттравматичних стресових розладів: Турецька Х.І.; Буряк О.О., Гіневський М.І., Катеруша О.О.; Матіяш і Худенко Л.І. та ін.

Серед зарубіжних науковців, які досліджували цю тематику відомі В.Я. Семке, 1999-2002; Б.С.Положий, И.В.Гурин; J. Bell Meisenhelder, 2002; C.L.Franklin et al., 2002; B.C.Frueh et al. 2002.

Грінкер і Шпігель (Grinker R., Spiegel J., 1945 в своїх роботах «Людина в умовах стресу», «Військовий невроз в північній Африці» на основі спостережень за пораненими бійцями описали психічний стан бійців і назвали це «військовий невроз». Подібні симптоми спостерігались у військовополонених і в'язнів концтаборів. [7]

Авраам Кардінер (A. Kardiner) описав і систематизував симптоми, які він спостерігав у постраждалих під час війн. Він назвав це явище «хронічний військовий невроз».

Дослідження свідчать, що симптоми ПТСР проявляються протягом декількох місяців з моменту травмування. В значній більшості випадків вони проходять протягом 12 місяців після травми в однієї третини потерпілих, через 4 роки після травматизації у половини постраждалих спостерігається повна відсутність скарг.

За даними статистики Центру досліджень здоров'я військових (RAND) станом на вересень 2014 р. в США налічувалось 2,7 млн. ветеранів війни в Іраку та Афганістані, з них 20% ветеранів мають ПТСР або депресію. 50% пацієнтів із ПТСР не звертаються за лікуванням. Розподіл по ПТСР між службами: армія - 67% випадків, ВПС 9%, ВМС 11%, морські піхотинці 13%. [8]

3. Виклад основного матеріалу

В Україні, за офіційними даними, 90% демобілізованих бійців АТО потребують проведення комплексної реабілітації. За даними МОЗ України, кількість військовослужбовців-учасників антитерористичних операцій (АТО), які знаходились під наглядом на кінець 2016 року з ПТСР збільшилась до 32,6% від усього населення з ПТСР, кількість жінок складала 6 осіб (0,54%), чоловіків – 1096 або 99,46%. [9]

Психотерапевтичні стратегії лікування ПТСР включають травмоорієнтовану психотерапію, когнітивно-біхевіоральну терапію, формування соціальної підтримки та соціальної інтеграції учасників

бойових дій. Лікування ПТСР спрямоване на допомогу в подоланні неконтрольованих травматичних спогадів і психоемоційних реакцій, інтеграція травматичного досвіду в Я-концепцію.

Освіта як засіб реабілітації учасників бойових дій і їх адаптацію до мирного життя був запропонований в США в 1944 році. Цей Закон, широко відомий як Закон про пільги демобілізованим - довгий час обговорювався в Конгресі і Сенаті США. Ідея платити безробітним ветеранам 20 доларів на тиждень була відкинута, оскільки вважалося, що це зменшить їх стимул шукати роботу. Інші поставили під сумнів концепцію відправлення ветеранів, які постраждали від бойових дій, до коледжів та університетів. Незважаючи на розбіжності, нарешті на законодавчому рівні була затверджена програма допомоги ветеранам в адаптації до цивільного життя. Була створена Адміністрація у справах ветеранів, яка відповідає за виконання ключових положень Закону: освіта та навчання, гарантування кредитів на житло, ведення фермерських господарств або підприємницьку діяльність, а також соціальні виплати по безробіттю. У 2008 році Закон про пільги демобілізованим був оновлений. Згідно внесених змін ветеранам, учасникам бойових дій до або після 11 вересня 2001 р. були розширені пільги на освіту, а саме, фінансування більшої частини витрат на освіту, а також забезпечення прожиткового мінімуму, фінансування витрат на книги. Також була надана можливість передавати право на освіту дружині/чоловіку або дітям.

Закон Гарррі У. Колмері про допомогу ветеранам в галузі освіти, який зазвичай називають "Закон про права військовослужбовців", був підписаний 16 серпня 2017 року. Цей Закон вніс ряд змін до Закону про пільги демобілізованим, однією з яких було продовження граничного терміну для використання Положення «Після 11 вересня 2001 року» цього Закону (Elimination of 15-year Limitation to use the Post-9/11 GI Bill Program).

У новому законопроекті існує понад 21 положення, що стосуються військовослужбовців, які навчаються. Деякі зміни вже введені в дію, а деякі будуть введені в дію найближчим часом.

Нові положення, що набувають чинності відразу, включають:

- Скасування 15-річного обмеження на використання програми "Після 9 вересня 2001" (Post 9/11 GI Bill).
- Скасування 15-річного обмеження для використання виплат згідно вищезазначеної програми для демобілізованих ветеранів а також членів їх сімей, що знаходяться на утриманні.

- Пріоритетне зарахування на навчання з чітким визначенням шкіл, які пропонують пріоритетне зарахування. Ця зміна вступила в силу 16 серпня 2017 року.
- Кредитування програми перепідготовки для демобілізованих і членів їх сімей.

Розширена програма допомоги в галузі науки і техніки ветеранам, які зараховані на навчання по цих напрямках. Ветерани можуть отримувати стипендію у вигляді виплат протягом дев'яти місяців або єдиноразову виплату на загальну суму 30 000 доларів США. (Стипендія обмежена до 100 мільйонів доларів США на рік.) Ця поправка набирає чинності з 1 серпня 2019 року. [10]

Кількість ветеранів, які скористались пільгами на освіту була стабільною до 2010 року, після 2011 року відбувалось незначне зростання, але в 2013 році - зниження.

У 2016 році близько 5,17 мільйона ветеранів отримали ступінь бакалавра або вище. Незважаючи на високий рівень освіти, кількість безробітних серед ветеранів вище, ніж серед цивільних осіб. [11]

За період з 2014 року в Україні виникли різні програми підтримки учасників бойових дій і їх сімей з боку волонтерських організацій. Психологи проводять тренінги, в процесі яких демобілізовані бійці проходять через усвідомлення стану ПТСР до посттравматичного росту.

Важливе значення для учасників бойових дій має програма реабілітації на державному рівні. Програма передбачає законодавчо закріплені гарантії реабілітації та адаптації учасників бойових дій.

Одним з пунктів цієї програми є професійна реабілітація і професійна освіта. Закон про державну підтримку освіти для учасників АТО і їх дітей створив умови отримання вищої професійної освіти.

6 червня 2015 р. набрав чинності Закон України № 425-VII «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їх дітей, дітей, один з батьків яких загинув в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій або збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для отримання професійно-технічної та вищої освіти.» [2]

Держава забезпечує дітям учасників бойових дій відповідно до пункту 19 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, дітям, один із батьків яких загинув (пропав без вісті) у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів

або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних у районі проведення антитерористичних операцій чи збройних конфліктів, а також внаслідок захворювання, одержаного в період участі в антитерористичній операції, дітям, один із батьків яких загинув під час масових акцій громадянського протесту або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час масових акцій громадянського протесту, дітям, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, - до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, державну цільову підтримку для здобуття професійно-технічної та вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах.»

Відповідно до цього Закону «державна цільова підтримка для здобуття професійно-технічної та вищої освіти надається у вигляді:

- повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів;
- пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти;
- соціальні стипендії;
- безоплатного забезпечення підручниками;
- безоплатного доступу до мережі інтернет, систем баз даних у державних та комунальних навчальних закладах;
- безоплатного проживання в гуртожитку.» [3]

У вересні 2014 року Постановою Кабінету міністрів України було створено Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, одним з напрямків діяльності якої є участь у міжнародному співробітництві у сфері захисту ветеранів війни та учасників антитерористичних операцій.

У 2014 році за підтримки Благодійного фонду «БрейнБаскет Фаундейшн» було розпочато соціальний освітній проект фонду Coding for the Future. Цей освітній проект покликаний допомогти людям, постраждалим від бойових дій на Сході України, багато з яких втратили роботу, мають фізичні вади і не можуть займатися своєю попередньою професійною діяльністю, адаптуватися до нових життєвих умов. В рамках проекту учасники програми безкоштовно проходять навчання комп'ютерним наукам, що дозволить їм працевлаштовуватись в українських ІТ-компаніях або займатись дистанційною роботою у сфері інформаційних технологій. Перша хвиля проекту стартувала в листопаді 2014 року. Відтоді навчання за

програмою завершили 137 слухачів у Києві, Харкові та Дніпрі, кожен третій з яких працевлаштувався в сфері ІТ. [12]

За даними Державної служби зайнятості в січні-липні 2017 року понад 700 демобілізованих осіб пройшли професійне навчання в центрах професійної освіти при Державній службі зайнятості. Крім професійного навчання здійснюється підвищення кваліфікації безробітних за напрямком «організація підприємницької діяльності». Протягом 2016 року таке навчання пройшли 292 безробітних громадян з числа учасників АТО.

В НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» з перших днів долучився до волонтерської допомоги учасникам АТО. За ініціативою ректора М. З. Згуровського в НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» створено добровільну організацію «Волонтерський батальон КПІ». Її мета – надання допомоги військовим, пораненим і сім'ям загиблих співробітників КПІ. Установчі збори Волонтерського батальону НТУУ «КПІ» відбулися 9 вересня 2014 року.

Волонтери відвідують військові шпитали і допомагають пораненим. Студенти і викладачі проводять навчання поранених бійців. [13]

Протягом 2015-16 року студенти і викладачі проводили заняття з пораненими, що перебували на лікуванні у Головному військово-медичному клінічному госпіталі державної прикордонної служби. Програма навчання включала заняття з англійської мови і навчання основам програмування і роботі з інформаційними системами. Заняття допомагали важко пораненим бійцям подолати депресію, підвищували загальну мотивацію. Спочатку проводилось анкетування з метою відбору бажаючих. Виявилось, що бажаючих займатися було багато, тому до заняття з пораненими проводили декілька викладачів і студенти. Книжковий центр “International House” забезпечив книжками і необхідною літературою.

Автор була серед викладачів-волонтерів і проводила заняття з англійської мови в госпіталі державної прикордонної служби. Особливо вразив молодий чоловік Р. 28 років, який в 2014 році отримав важке поранення на кордоні з Росією. У нього був пошкоджений хребет. Коли вперше я його побачила, він міг тільки повертати голову, руки були слабкі, тому не міг тримати книжку, до того ж в нього була депресія. Певний час з початку наших занять, протягом першого місяця, я намагалась підібрати до нього підхід, щоб мотивувати до

занять. Через місяць він вже чекав занять, напевно як можливість поспілкуватись. З часом він втягнувся в процес навчання і з'явилися перші результати. Навчання тривало півроку. За цей час Р. зробили операцію і почався процес реабілітації. Він вже міг сидіти. Процес реабілітації продовжився в США, куда його відправили на кошти волонтерів. Сподіваюсь, що в Р. все склалось добре в житті.

Волонтер з Теплоенергетичного факультету НТУУ «КПІ ім.І.Сікорського», Максим Ляшенко, допомагав пораненим з вивчення мови програмування Java і вступу у вищі навчальні заклади. Крім того він підготував пропозиції щодо внесення змін до Закону про вступ учасників АТО до вищих навчальних закладів і передав його в одну з депутатських груп Верховної Ради для врахування під час підготовки відповідних законопроектів. [13]

Можливість учасникам бойових дій отримати вищу освіту за державної підтримки допомагає адаптуватися до мирного життя, чому свідчать самі ветерани АТО. Павел Тихонівський в 2014 році пішов добровольцем на фронт. В лютому 2015 він був важко поранений під селищем Широкіне і переніс 6 операцій, був демобілізований. Мав стан пригніченості. За підтримки волонтерів пройшов соціальну адаптацію на тренінгах. В процесі тренінгів прийшло усвідомлення стану посттравматичного стресового розладу, знайшов внутрішній ресурс для особистісного росту і поступив на навчання в Український Католицький університет. На думку Павла, людина швидко дорослішає і розкривається її внутрішній потенціал, виникає бажання оволодіти новою професією. [14]

Багато ветеранів АТО мають бажання змінити кваліфікацію. Одним з таких є Сергій Б., кадровий військовий, який мав сім'ю і дім в Донецьку. З самого початку військових дій на Сході країни брав участь в бойових операціях Збройних сил України. Був важко поранений, втратив дім і сім'ю. Волонтерська організація Києва підтримувала його в шпиталі, допомогли знайти житло. Волонтери Київського політехнічного університету імені Сікорського допомогли підготуватися до вступу в цей ВУЗ. Наразі він навчається на факультеті соціології і права.

4. Висновки

Повернення назад до цивільного життя є особливо важким для тих, хто зазнав фізичних ушкоджень під час бойових дій і має посттравматичні стресові розлади. Психологічна допомога

учасникам бойових дій, їх соціальна адаптація до мирного життя є надзвичайно важливими як для кожного з постраждалих, так і для суспільства в цілому. Можливість отримання професійної освіти або перекваліфікація, як і сам процес навчання є дієвим засобом в процесі реабілітації учасників бойових дій і їх адаптації до мирного життя.

Проблема реабілітації і адаптації учасників бойових дій повстала в Україні порівняно недавно, тому потребує подальших досліджень щодо результатів реабілітації учасників бойових дій, серед них кількість тих, хто отримав вищу освіту і рівень їх працевлаштування.

References:

1. Закон України про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 45, ст.425
2. Закон України № 425-VII «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їх дітей, дітей, один з батьків яких загинув в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій або збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для отримання професійно-технічної та вищої освіти. Е-ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-19>
3. Закон про держпідтримку освіти для учасників АТО і їх дітей набув чинності в Україні. РБК-Україна. Е-ресурс: <https://www.rbc.ua/ukr/news/zakon-gospodderzhke-obrazovaniya-uchastnikov-1433588295.html>
<https://www.rbc.ua/ukr/news/zakon-gospodderzhke-obrazovaniya-uchastnikov-1433588295.html>
4. Закон України про державну підтримку освіти для учасників АТО і їх дітей створив умови отримання вищої професійної освіти. Електронний доступ: Е-ресурс: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/24/220536/>
5. Військова панорама. Кількість і розподіл по відомствам учасників бойових дій в Україні на початок 2017 року. Е-ресурс: <https://wartime.org.ua/33407-klkst-rozpodl-po-vdomstvam-uchasnikv-boyovih-dy-v-ukrayin-na-pochatok-2017-roku.html>
6. Тарабарина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса. – СПб: Питер, 2001. –272 с.
7. Men Under Stress. Dr.Roy R.Grinker, John Paul Spiegel. Churchill, 1945 Psychology. Pathological – 484 pages. Е-source: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015004135524;view=1up;seq=16>
8. Veterans and PTSD. Е-source: <http://www.veteransandptsd.com/PTSD-statistics.htm>
9. Психологічна реабілітація та психіатрична допомога учасникам АТО. Шляхи зменшення рівня суїцидів серед військовослужбовців та демобілізованих із зони АТО. Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. 18

- вересня 2017. E-pecypc: <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/148493.html>
10. US Department of Veterans Affairs. E-source: <https://www.benefits.va.gov/gibill/history.asp>
 11. The Statistics Portal. E-source: <https://www.statista.com/statistics/250294/us-veterans-by-education>
 12. Brain Basket Foundation. Coding for Future. E-pecypc: <https://brainbasket.org/coding-for-future/>
 13. Допомагають волонтери КПІ. E-pecypc: <http://kpi.ua/1601-1>
 14. Ветерани.УА. E-pecypc: <http://veterano.com.ua/rukhn-veteraniv/novini/4707-besplatnoe-obrazovanie-dlya-veteranov-ato-cto-delat-i-kuda-obrashchatsya>
 15. Responses of Clergy to 9/11: Posttraumatic Stress, Coping, and Religious Outcomes. Janice Meisenhelder, John P. Marcum. First published 16.11.2004 : E-source: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5906.2004.00255.x/full>
 16. C.L.Franklin et al., 2002 Does "subthreshold" posttraumatic stress disorder have any clinical relevance? Zlotnick C., Franklin C.L., Zimmerman M. Compr. Psychiatry. 2002 Nov-Dec; 43(6): 413-9
 17. Питман Р. Посттравматическое стрессовое расстройство: эмоции, обуславливание и память / Р.Питман, А Шевелев, С.Орр // Клиническая психология: хрестоматия / сост. Н.В. Тарабарина. Санкт-Петербург: — Питер, 2000. — 352 с.

Transliteration of References:

1. Zakon Ukrainy pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1993, № 45, st. 425
2. Zakon Ukrainy № 425-VII «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo derzhavnoi pidtrymky uchashnykiv boiovykh dii ta yikh ditei, ditei, ody z batkiv yakykh zahynuv v raioni provedennia antyterorystychnykh operatsii, boiovykh dii abo zbroinykh konfliktiv abo pid chas masovykh aktsii hromadianskoho protestu, ditei, zareiestrovanykh yak vnutrishno peremishcheni osoby, dlia otrymannia profesiino-tekhnichnoi ta vyshchoi osvity. E-resurs: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-19>
3. Zakon pro derzhpidtrymku osvity dlia uchashnykiv ATO i yikh ditei nabuv chynnosti v Ukraini. RBK-Ukraina. E-resurs: <https://www.rbc.ua/ukr/news/zakon-gospodderzhke-obrazovaniya-uchastnikov-1433588295.html> <https://www.rbc.ua/ukr/news/zakon-gospodderzhke-obrazovaniya-uchastnikov-1433588295.html>
4. Zakon Ukrainy pro derzhavnu pidtrymku osvity dlia uchashnykiv ATO i yikh ditei stvoryv umovy otrymannia vyshchoi profesiinoi osvity. Elektronnyi dostup: E-resurs: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/24/220536/>
5. Viiskova panorama. Kil'kist i rozpodil po vidomstvam uchashnykiv boiovykh dii v Ukraini na pochatok 2017 roku. E-resurs: <https://wartime.org.ua/33407-klkst-rozpodl-po-vidomstvam-uchashnykiv-boiovih-dy-v-ukrayin-na-pochatok-2017-roku.html>

6. Tarabaryna N.V. (2001). *Praktykum po psykhologii posttravmatycheskogo stressa*. SPb: Pyter. 272 s.
7. *Men Under Stress*. Dr.Roy R.Grinker, John Paul Spiegel. Churchill, 1945 Psychology. Pathological – 484 pages. E-source: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015004135524;view=1up;seq=16>
8. *Veterans and PTSD*. E-source: <http://www.veteransandptsd.com/PTSD-statistics.htm>
9. *Psykholohichna reabilitatsiia ta psykhiatrychna dopomoha uchasykam ATO. Shliakhy zmenshennia rivnia suitsydiv sered viiskovosluzhbovtiv ta demobilizovanykh iz zony ATO. Informatsiine upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 18 veresnia 2017. E-resurs:: <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/148493.html>
10. *US Department of Veterans Affairs*. E-source: <https://www.benefits.va.gov/gibill/history.asp>
11. *The Statistics Portal*. E-source: <https://www.statista.com/statistics/250294/us-veterans-by-education>
12. *Brain Basket Foundation. Coding for Future*. E-resurs: <https://brainbasket.org/coding-for-future/>
13. *Dopomahaiut volonteriy KPI*. E-resurs: <http://kpi.ua/1601-1>
14. *Veterany.UA*. E-resurs: <http://veterano.com.ua/rukh-veteraniv/novini/4707-besplatnoe-obrazovanie-dlya-veteranov-ato-chto-delat-i-kuda-obrashchatsya>
15. *Responses of Clergy to 9/11: Posttraumatic Stress, Coping, and Religious Outcomes*. JaniceMeisenhelder, John P. Marcum. First published 16.11.2004 : E-source: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5906.2004.00255.x/full>
16. Franklin C.L. et al. (2002). Does “subthreshold” posttraumatic stress disorder have any clinical relevance? Zlotnick C., Franklin C.L., Zimmerman M. *Compr. Psychiaatry*. 2002 Nov-Dec; 43(6): 413-9
17. Pytman R. (2000). *Posttravmatycheskoe stressovoe rastroistvo: emotsyy, obuslavlyvanye y pamiat / R.Pytman, A Shevelev, S.Orr // Klyncheskaia psykholohiya: khrestomatiya / sost. N.V. Tarabaryna. Sankt-Peterburh: Pyter, 2000. 352 c.*

The Author

Kateryna BONDARENKO
*National Technical University of Ukraine
"Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*
Kyiv, Ukraine
E-mail: indrikoteria@gmail.com

Abstracts

КАТЕРИНА БОНДАРЕНКО. Освіта як засіб реабілітації та адаптації до мирного життя учасників бойових дій. *Стаття присвячена посттравматичним стресовим розладам учасників бойових дій і питанням їх реабілітації і адаптації до мирного життя. Розглядаються закріплені в українському законодавстві гарантії соціальних пільг учасникам бойових дій в галузі освіти. В статті розглядається міжнародний досвід інших країн, а саме США щодо програм допомоги ветеранам-учасникам бойових дій. Наводяться статистичні дані про кількість учасників програм реабілітації в Україні і США. Проблема реабілітації і адаптації учасників бойових дій повстала в Україні порівняно недавно, тому потребує подальших досліджень.*

Ключові слова: освіта, учасник бойових дій, ветеран, реабілітація, адаптація до мирного життя.

KATARZYNA BONDARENKO. Edukacja jako środek rehabilitacji i przystosowania do spokojnego życia kombatanów. *Artykuł poświęcony jest zespołom stresu pourazowego kombatanów oraz zagadnieniom ich rehabilitacji i przystosowania do spokojnego życia. Rozważa się gwarancje ulg socjalnych dla kombatanów w dziedzinie edukacji zapisane w ustawodawstwie ukraińskim. W artykule poddano analizie międzynarodowe doświadczenia innych krajów, a mianowicie Stanów Zjednoczonych, w zakresie programów pomocowych dla weteranów wojennych. Zaprezentowano dane statystyczne dotyczące liczby uczestników programów rehabilitacyjnych na Ukrainie i w USA. Problem rehabilitacji i adaptacji kombatanów pojawił się na Ukrainie stosunkowo niedawno, dlatego wymaga dalszych badań.*

Słowa kluczowe: edukacja, kombatan, weteran, rehabilitacja, przystosowanie do spokojnego życia.

* Стаття підготовлена у 2017 році (коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України) і вперше представлена на I-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї «“ІПТСР: дорослі, діти та родини в ситуації війни” (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна) (Ред.)

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.09>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Ганна ПИВОВАРОВА

Партнерські відносини в освіті як засіб подолання посттравматичного стесового розладу студентів в умовах військового конфлікту*

HANNA PIVOVAROVA. Partnership in education as a means to overcome Post-Traumatic Stress Disorder of students in military conflict. *The article considers the importance of partnership relations in the educational process as a means of overcoming post-traumatic stress or post-traumatic condition. The role of the teacher in overcoming the post-traumatic condition is demonstrated through partnership with students, their parents and community organizations. A list of NGOs that help families affected by the conflict is provided. The role of the teacher as a bearer of educational, informational and emotional help to families of a person who is internally displaced and children from uncontrolled territories is determined. It is proved that the formation of partnerships with students will make it easier to establish contacts with them, improve the quality of*

providing educational services, provide psychological, emotional support not only by the psychologist, but also by the teacher, will form a sense of trust and security.

Keywords: PTSD, military conflict, war victims, educational process, partnership relations.

1. Вступ

Проблема посттравматичного стресу в освіті займає сьогодні досить важливе місце, адже більшість студентів, які проживають та навчаються на території Луганської та Донецької областей сьогодні, або знаходилися тут в 2014 році, так чи інакше потрапили в ситуацію стресу.

Викладацький склад вищих навчальних закладів потрапив в ситуацію, коли студентські колективи включають в себе дітей, які пережили військові дії в 2014 році, внутрішньо переміщених осіб та студентів, які й досі проживають на непідконтрольній території. Психіка людини може піддаватися різним потрясінням. Травматичні події, які виходять за межі досвіду і уявлення людини, залишають незабутнє враження і здатні викликати такі реакції, як затяжний депресивний стан, замкнутість, зацикленість на ситуації. Звичайно, не можна заявляти про те, що всі вони знаходяться в стані посттравматичного стресу, але більшість з них мають суттєві порушення психіки спричинені загальною ситуацією в країні або від ситуації яка склалася в їх родинях сьогодні.

2. Виклад основного матеріалу

Комплекс симптомів, що спостерігалися у тих, хто пережив травматичний стрес, одержав назву «посттравматичний стресовий розлад» - ПТСР (Posttraumatic Stress Disorder). Критерії діагностики цього розладу були включені до Американського національного діагностичного психіатричного стандарту (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) і зберігаються там донині. З 1994 р. ці критерії включені й у європейський діагностичний стандарт МКХ-10 (International Statistical Classification of Diseases, Injuries and Causes of Death – ICD-10).

Устінов О.В., зазначає, що поширеність цих розладів прямо залежить від частоти стресових ситуацій. У 50–80% осіб, які перенесли тяжкий стрес, розвиваються клінічно оформлені розлади і порушення адаптації. У мирний час випадки ПТСР

відзначають у 0,5% випадків у жінок і в 1,2% – у чоловіків. Найбільш вразлива група – це діти, підлітки та люди літнього віку. Крім специфічних біологічних і психологічних особливостей, у цієї групи осіб не сформовані (у дітей) або ригідні (у людей літнього віку) компенсаторні механізми.

У разі легкого випадку ПТСР добре діє психотерапія. Примирити людину з її минулим – сенс більшості методів психотерапії при ПТСР. Для успішного лікування психотерапевт повинен вміло реагувати на «сильні афекти», які настільки часто виявляють хворі: емоційну лабільність, вибуховість, вразливість.

Та основна проблема полягає в тому, що діти та підлітки, що навчаються в вищих закладах освіти або не визнають, що мають проблеми, або не знають куди звернутися, або не мають можливості це зробити. Таким чином, з такими дітьми доводиться працювати педагогам та соціально-психологічній службі закладу освіти, де вони навчаються.

При цьому треба звернути увагу, що педагогічні колективи навчальних закладів зони АТО, також є особами, що мають суттєві психологічні травми внаслідок воєнних дій. На жаль, держава, яка піклується про свій народ, не піднімає питання посттравматичного стресу у студентів, викладачів та керівників закладів освіти, які знаходилися на навчанні або роботі під час антитерористичної операції. Існує багато програм допомоги військовослужбовцям та їх родинам, а хто буде допомагати звичайним людям, що знаходилися або й зараз знаходять під обстрілами? Окремою ланкою постала проблема переселенців або внутрішньо переміщених осіб.

Ця проблема торкнулася не лише соціальної та політичної сфери – вона досить гостро проявляється і в освіті. Саме заклади освіти – дитячі садки, школи та вищі навчальні заклади – це та сфера, яка однією з перших відчуває специфіку роботи з переселенцями та їх родинами. Перед сучасним вчителем, вихователем, викладачем постає завдання не лише надати якісні знання дитини, а й допомогти їй та її родині у важкий час.

Ігнорування проблеми не призведе до її зникнення. Дуже часто люди, які були змушені покинути своє звичне життя, свій дім розгублені і не знають куди звернутися. Звичайно, вони володіють інформацією про те, що їм необхідно звернутися до соціальної служби, яка повинна їм допомогти та буває так, що людини потрібна не лише матеріальна допомога, а й психологічна або юридична.

В цілому види допомоги переселенцям та людям, постраждалим від АТО можна умовно розділити на соціальну, психологічну та юридичну.

Соціальна допомога забезпечується державою. Багато з тих, хто виїжджає з окупованих територій, не знають про те, що держава «гарантує» їм той чи інший вид матеріальної допомоги.

Жителі окупованих районів Донецької та Луганської областей мають право на:

- щомісячну грошову допомогу;
- житлові субсидії;
- безкоштовне і пільгове житло;
- земельну ділянку Згідно ст.121 Земельного Кодексу України;
- пільги по кредитах;
- освітні пільги.

На цьому пункті зупинимося детальніше.

5 липня 2015 в Україні набув чинності закон щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей; дітей, один з батьків яких загинув в районі проведення АТО бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту; дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для отримання професійно-технічної та вищої освіти.

Встановлено, що держава забезпечує цільову підтримку для отримання професійно-технічної та вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах до їх закінчення, але не довше ніж до досягнення ними 23 років. Згідно з текстом закону, державна цільова підтримка надається у вигляді:

- повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів;
- пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти;
- соціальної стипендії;
- безкоштовного забезпечення підручниками;
- безкоштовного доступу до мережі Інтернет, систем баз даних у державних і комунальних навчальних закладах;
- безкоштовного проживання в гуртожитку.

Згідно з прийнятими та чинним українським законам, переселенцям гарантується сприяння в розміщенні їх рухомого майна до свого нового місця проживання. Держава також гарантує їм безкоштовний проїзд будь-яким видом громадського транспорту до свого місця проживання, якщо там зникнуть причини, які спонукали їх до переїзду.

Переселенці мають право на надання необхідної медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, а також забезпечення лікарськими засобами у випадках і порядку, визначених законодавством.

За внутрішньо переміщеними особами закріплюється право на отримання гуманітарної та благодійної допомоги.

Держава гарантує переселенцям можливість відновлення всіх соціальних виплат і пенсій за фактичним місцем проживання тощо.

Крім «допомоги» від держави, існує велика кількість громадських ініціатив та ресурсів, де переселенцям пропонують або безкоштовне житло (найчастіше це приватні будинки), або за пільговими цінами.

За психологічною допомогою звертаються не всі, але це не означає, що вони її не потребують. Зокрема, за результатами Моніторингу доступності та якості послуг у сфері ментального здоров'я у Луганській області в 2016 році з'ясовано, що місцеві жителі та ВПО Луганської області, що потрапили у складні життєві обставини, потребують значної психосоціальної допомоги. Однією з найголовніших проблем є низька поінформованість жителів щодо можливостей отримання матеріальної, соціальної, психологічної та правової підтримки, що є одним із чинників того, що люди відчувають себе покинутими та непотрібними. Без відповідного лікування та медико-психологічної підтримки це може стати важким тягарем для суспільства у цілому. Першими кроками у цьому напрямку мають стати психологічна просвіта, навчання жителів області засобам психологічної стабілізації, розвиток навичок дистанціювання від небажаних спогадів та контролю власних психічних станів. Відповідну фахову підтримку постраждалим має забезпечити спеціалізована травмофокусована психотерапевтична (медична) допомога на базі центрів травматерапії (наприклад, системи ГО «УАФПНПП» «Обрій» у Северодонецьку) та державних медичних закладів.

Пріоритетними напрямками допомоги мають стати посилення інформування жителів області щодо можливостей психосоціальної підтримки, психологічна просвіта, створення додаткових умов для психосоціальної стабілізації шляхом залучення до центрів адаптації ВПО. Ці центри надають можливість одержувати інформацію, моральну підтримку, гуманітарну допомогу, розширювати контакти, розвивати потрібні уміння і навички для нового етапу життя.

Відома фраза «Не знання закону не звільняє від відповідальності», сьогодні звучить ще більш загрозливо, адже незнання закону

призводить до того, що людина не може впоратися з тією травмуючою ситуацією, яка сталася в її житті.

Ми звикли до того, що юридична допомога коштує грошей. Будь-яка консультація у юристи є платною і не кожна людина буде звертатися за цією допомогою. В 2015, 2016 роках в нашому регіону працюювали різні безкоштовні юридичні організації, яка допомагають постраждалим від АТО.

Зокрема це такі як:

- Всеукраїнська Благодійна Фундація «Право на Захист» - українська громадська неприбуткова організація, створена з метою захисту прав та діє в інтересах шукачів притулку, біженців, осіб без громадянства та інших незахищених груп негромадян України.
- Норвежська рада у справах біженців (NRC), яка надає безкоштовну правову підтримку внутрішньо переміщеним особам та особам, постраждалим від конфлікту, сприяє реалізації їх прав і свобод.
- ГО «Громадська платформа» - Центр правової інформації та консультацій у м. Сєверодонецьк.
- Сєверодонецький центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги.
- Лисичанське Бюро правової допомоги тощо.

На жаль, вже в 2017 році більшість цих проектів припинили свою роботу, або значно зменшили свою задіяність.

Д. Сапон, зокрема, звертає увагу на фази, через які проходить людина, колектив або навіть усе суспільство після того, як психотравмуюча подія відбулася. Перша – це паніка. Друга фаза, в яку особливо включаються люди, що надають допомогу, – це так звана героїчна фаза, в яку люди дуже сильно об'єднуються, починають допомагати один одному, при цьому проявляються найкращі риси, які є в людини. Мінімальна увага приділяється собі і відбувається її максимальна концентрація на тих людях, які потребують допомоги. Під час стихійного лиха ця фаза триває близько 2 год, під час бойових дій вона може тривати впродовж днів та місяців. Тому особам, які надають допомогу, важливо чітко розрізняти, в якій фазі знаходяться вони, і в якій – суспільство, в якому вони працюють.

Після героїчної фази настає друга фаза - так звана фаза медового місяця. В цю фазу суспільство дуже сильно об'єднується, починають працювати волонтерські організації, і складається враження, що все йде добре.

Далі настає третя – фаза розчарування, характерна тим, що люди починають проявляти найбільш негативні риси поведінки, і до цього також необхідно бути готовим, адже це прояв стану хвороби. Люди в цьому стані не критичні, відбувається втрата усіх ілюзій. Американські фахівці називають цю фазу «покажи мені свої гроші».

І четверта фаза – стадія реконструкції, коли відбувається розбудова нового фундаменту в суспільстві. Ця фаза може тривати роками. Якщо стрес повторюється, так як це відбувається в Україні, – спочатку Майдан, потім АТО – стадії реакції на стрес повторюються і можуть накладатися одна на одну, вони будуть продовжуватись, особливо фази розчарування та реконструкції.

Сьогодні, на нашу думку, наше суспільство, особливо заклади освіти, знаходяться в третій фазі. Таким чином ускладнюється освітній процес, адже дуже багато дітей демонструють свої розчарування в державі, родині, освіті.

Одним із способів допомоги дитині в такому стані – це створення з нею партнерських відносин, побудова всього освітнього процесу на основі педагогіки партнерства. Педагоги та студенти об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними та зацікавленими одnodумцями, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат.

В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця викладачем, студентом і батьками. Студенти, батьки та викладачі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат.

Викладач має бути партнером, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини. Педагогіка партнерства визначає істинно демократичний спосіб співпраці педагога і дитини, який не відкидає різниці в їхньому життєвому досвіді, знаннях, але передбачає безумовну рівність у праві на повагу, довіру, доброзичливе ставлення і взаємну вимогливість [2].

Сутність педагогіки партнерства полягає в демократичному та гуманному ставленні до дитини, забезпеченні їй права на вибір, на власну гідність, на повагу, права бути такою, якою вона є, а не такою, якою хоче її бачити викладач.

Викладач-партнер допоможе дитині легше адаптуватися до нових умов, прийняти ситуацію в цілому, з ним можна поговорити, поділитися своїми переживаннями особисто чи разом з групою.

Також, при партнерських стосунках легше передається ідея необхідності подолання травматичного стану через використання різних психотерапевтичних технік.

Зокрема, Юрій Орлов обґрунтовував ідеї позитивного (саногенного - такого, яке лікує) мислення [3].

Розглянемо фізіологічні механізми формування позитивного мислення. Це:

- людський мозок не диференціює реальне і уявне. Якщо ми згадуємо чи уявляємо щось приємне, наш організм сприймає це як реальну позитивну ситуацію. І навпаки, культивування негативних переживань через багаторазове переповідання ситуації, яка склалася, ставить людину у штучну ситуацію абсолютно реального негативного переживання;
- на цьому ґрунтується позитивна візуалізація - один з механізмів формування позитивного мислення;
- згадуючи позитивне чи уявляючи майбутнє в позитивному аспекті чи напрямку, ми актуалізуємо в глибинах підсвідомості позитивний досвід, підсилюючи його та закріплюючи, формуючи психологію успішної людини [3].

У формуванні позитивного мислення задіяні свідомість, підсвідомість та позитивна візуалізація.

Усвідомлення, як процес, є важливим для формування відповідного (позитивного, конструктивного) типу мислення; здатності контролювати потік власних думок і спрямовувати їх у необхідному напрямку. Важливо, щоб думка обов'язково була підсилена позитивною емоцією.

Найпростішим розумовим прийомом, здатним впливати на свідомість, є ствердження - це проста словесна формула, яку людина може повторювати вголос чи про себе (Я успішний, Я приваблива). Стверджуючи щось, людина впливає на власні думки. Людський мозок здатен утримувати тільки одну думку, тому позитивні ствердження дозволяють свідомо постійно формувати позитивні думки, а отже, позитивний тип свідомості. Добираючи та промовляючи ствердження, важливо:

- вірити в те, що стверджуєте;
- ствердження має бути завжди позитивним;
- ствердження має бути коротким.

Візуалізація - це мисленнєве програвання, уявне бачення себе в майбутній ситуації. Фізіологічним підґрунтям візуалізації є уява -

відтворення, створення та перетворення в свідомості людини образів реальної дійсності та нездатності мозку диференціювати (розрізнити) уявне та реальне. Мрії і спогади організм людини сприймає як реальні події, викликаючи відповідні психосоматичні реакції.

Умови успішної візуалізації:

- точність, чіткість візуалізації;
- візуалізації має передувати релаксація - розслаблення;
- візуалізація має бути вільною;
- здійснювати візуалізацію щоденно протягом 5-10 хвилин.

Це є тим механізмом, за допомогою якого думки людини, її емоції, почуття матеріалізуються у фізичному еквіваленті. Досвід (позитивний чи негативний), який отримує людина упродовж життя, підкріплюючись відповідними емоціями та почуттями, осідає у підсвідомості. Залежно від типу мислення (позитивного чи негативного) цей досвід актуалізується спогадами, мріями. При активізації позитивного досвіду свідомість, позитивна візуалізація і підсвідомість працюють на формуванні позитивних, конструктивних моделей реагування, поведінки у різних життєвих ситуаціях [3].

3. Висновки

В цілому треба зазначити, що формування зі студентами партнерських відносин дозволить легше налагоджувати контакти з ними, підвищить якість надання освітніх послуг, надасть можливість психологічної, емоційної підтримки не лише з боку психолога, а й з боку педагога, сформує почуття довіри та захищеності.

References:

1. Діагностика, терапія та профілактика медико-психологічних наслідків бойових дій в сучасних умовах: методичні рекомендації / уклад.: Волошин П.В., Марута Н.О., Шестопалова Л.Ф. та ін. Харків, 2014. 80 с.
2. Никольская И.М. (2000). Психологическая защита у детей /И.М.Никольская, Р.М. Грановская. СПб.: Речь. 507 с.
3. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально-методичний посібник. К. : Агентство "Україна". 2015. 166 с.
4. Пихтіна Н.П. Основи педагогічної техніки. Точка доступу: http://pidruchniki.com/1814081754528/pedagogika/sposobi_poperedzhennya_stresu

Transliteration of References:

1. Diahnostyka, terapiia ta profilaktyka medyko-psykholohichnykh naslidkiv boiovykh dii v suchasnykh umovakh: metodychni rekomendatsii / uklad.: Voloshyn P.V., Maruta N.O., Shestopalova L.F. ta in. Kharkiv, 2014. 80 s.
2. Nykolskaia Y.M. (2000). Psykhologicheskaia zashchita u detei /Y.M.Nykolskaia, R.M. Hranovskaia. SPb.: Rech. 507 s.
3. Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna dopomoha simiam z ditmy v period viiskovoho konfliktu: navchalno-metodychnyi posibnyk. K. : Ahentstvo "Ukraina". 2015. 166 s.
4. Pykhtina N.P. Osnovy pedahohichnoi tekhniky. Tochka dostupu: http://pidruchniki.com/1814081754528/pedagogika/sposobi_poperedzhennya_stresu

The Author

Anna PIVOVAROVA
Teacher, VP "Lysychansk Pedagogical College
LNU by Taras Shevchenko",
Lysychansk, Ukraine
E-mail: pivovarovaas2013@gmail.com

Abstracts

ГАННА ПИВОВАРОВА. Партнерські відносини в освіті як засіб подолання посттравматичного стресу студентів в умовах військового конфлікту. У статті розглянуто значення партнерських відносин в освітньому процесі як засобу подолання посттравматичного стресу або посттравматичного стану. Продемонстрована роль педагога в подоланні посттравматичного стану через партнерську взаємодію зі студентами, їх батьками та громадськими організаціями. Надається перелік громадських організацій, які допомагають сім'ям, що постраждали від АТО. Визначена роль педагога, як носія просвітницької, інформаційної та емоційної допомоги сім'ям ВПО та дітям з невідконтрольних територій. Доведено, що формування зі студентами партнерських відносин, дозволить легше налагоджувати контакти з ними, підвищить якість надання освітніх послуг, надасть можливість психологічної, емоційної підтримки не лише з боку психолога, а й з боку педагога, сформує почуття довіри та захищеності.

Ключові слова: ПТСП, військовий конфлікт, постраждали від війни, освітній процес, партнерські відносини.

ANNA PIWOWAROWA. **Partnerskie relacje w edukacji jako sposób na przezwycięzenie stresu pourazowego uczniów w warunkach konfliktu zbrojnego.** W artykule rozważono znaczenie partnerskich relacji w procesie edukacyjnym jako środka przezwycięzania stresu pourazowego lub stanu pourazowego. Ukazano rolę nauczyciela w przezwycięzaniu stanu pourazowego poprzez partnerską interakcję z uczniami, ich rodzicami i organizacjami publicznymi. Podano listę organizacji publicznych pomagających rodzinom dotkniętym ATO. Określono rolę nauczyciela jako nośnika pomocy edukacyjnej, informacyjnej i emocjonalnej rodzinom osób wewnętrznie przesiedlonych oraz dzieciom z terytoriów niekontrolowanych. Udowodniono, że budowanie partnerskich relacji z uczniami ułatwi nawiązywanie z nimi kontaktów, podniesie jakość usług edukacyjnych, zapewni możliwość wsparcia psychologiczno-emocjonalnego nie tylko ze strony psychologa, ale także nauczyciela, wykształci poczucie zaufania i bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: PTSD, konflikt zbrojny, ofiary wojny, proces edukacyjny, relacje partnerskie.

* Стаття підготовлена у 2017 році (коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України) і вперше представлена на I-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї «“ПТСП: дорослі, діти та родини в ситуації війни” (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна) (Ред.)

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.10>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Наталя ПІВЕНЬ

Проблеми вищої освіти у період війни (під час антитерористичної операції на Донбасі)*

NATALIA PIVEN'. **Problems of higher education during the war (during the anti-terrorist operation in Donbas).** *The article says about the higher education challenges during the war period (particularly, in the context of anti-terrorist operation prosecution in Donbass), as well as possibilities and difficulties the youth face with, regarding this factor. The author analyses the situation concerning the chances of getting higher education under the hybrid war conditions in the east of Ukraine, and estimate the activity of Educational center "Donbass-Ukraine" based in Priasovsk State Technical University. Besides, the article raises the issue of curative opportunities of education for the psychic of adolescents outlived the war.*

Key words: war in Donbass, higher education, "Donbass-Ukraine", Ukrainian diploma, territories timely beyond the control, conflict-delimitation zone.

1. Вступ

XXI століття в історичному просторі вже сьогодні на рівні з інноваціями та всесвітнім глобальним прогресом ознаменоване як століття нових війн, руйнацій, століття глобального безладу й хаосу. Інтернет перенасичений відвертих рубрик, що привертають увагу споживача переліком далеко не мирних заголовків і назв : «Категорія : війни XXI століття», «Апокаліпсис війни століття – анонси», «Нові особливості війн XXI століття», «Класифікація війн XXI століття», «Гібридна війна XXI століття» тощо. У рубриці «Категорія : війни XXI століття» серед воєнних подій і конфліктів, що розпочалися в новому столітті, розідраною раною з тяжким боєм і присмаком гіркоти «щемлять» рядки, які вказують на війну на Сході України – так званий воєнний конфлікт на Донбасі.

Мешканці прифронтового Маріуполя разом із жителями приміських сіл, розташованих у зоні розмежування конфлікту, уже з 2014 року «на відмінно» засвоїли нові лексичні конструкції, які ще так недавно були далекими й чужими та стосувались невідомих країн і чужих людей: *“розпочався / закінчився обстріл, чекаємо (на) / пішли (у) наступ, сепаратист, міг загинути / загинув, одержав поранення, залишився без будівлі / без рідних, утратив усе, вимушений винаймати квартиру, переселився, одержав соціальну допомогу, страх, стрес, безвихідь, гібридна війна”* тощо. Якщо замислитись, навряд чи вони розуміють та усвідомлюють, що означає поняття «гібридна війна», але всі інші сподуки вони точно відчували на собі, як кажуть, на власній «шкірі».

Навколо цих місцевих жителів щодня, крім артилерійських вибухів, на всі голоси з різною семантикою лунає «інформаційний простір»: політологи й історики, журналісти й дипломати намагаються дати свою оцінку подій на Донбасі, у чомусь переконати, від чогось захистити, до чогось закликати, але простим пересічним громадянам важливе інше. Третій рік поспіль вони (іноді самотужки) розв’язують проблеми цієї гібридної війни: чим нагодувати, як встигнути й захистити своїх дітей від вибухів, як заспокоїти їх після пережитого, як відродити в них бажання сміятися, вчитися й просто жити. Психологи добре розуміють, що таке кризова, екстремальна ситуація, та, на жаль, професійна психологічна допомога не завжди доступна, не всі можуть нею скористатися, принаймні, не всі готові відверто говорити про свої жахи. У таких ситуаціях дорослі люди вимушені самі відшукувати вихід зі «страшної кімнати» під назвою «війна», а вже потім через усі шпаринки, через напівпричинені дверцята «тягнути до світла» своїх дітей.

За час, коли триває війна на Донбасі, під обстріли потрапляли майже всі школи, розташовані на околиці Маріуполі та найближчих сіл – Виноградного, Ляпиного, Лебединського, Сартани, Калинівки, Талаківки, Гнутового тощо (до речі, незважаючи на всі труднощі воєнного часу, навчальні заклади не припиняли своєї роботи). А поки психологи розбираються з видами психологічних травм і ушкоджень – батьки наполегливо прагнуть переключити своїх дітей «на життя».

Питаннями освіти в часи війн завжди цікавилися вчені: радянські науковці в повоєнний час активно досліджували, як забезпечувалася освіта в Першу світову війну, які труднощі були на шляху до її відновлення, з якими проблемами прийшлося зустрітися педагогам, навчаючи понівечені дитячі душі. Як відомо, на території України, визволеній від німецьких загарбників у 1943-1944 рр., почалася відбудова народного господарства, що спричинило й відродження самої освітньої галузі. 28 вересня 1943 р. вийшла постанова РНК УРСР «Про відновлення роботи шкіл УРСР у 1943-44 навчальному році на території, визволеній від німецьких окупантів» [5]. Незабаром шкільна освіта відчула брак педагогів, адже багато вчителів з початком війни пішли на фронт і не повернулися; ця проблема поступово була розв'язана. Слід також зазначити, що, незважаючи на збитки, які завдала війна, у 1944-45 рр. в Україні вже працювали 6 університетів, 20 педагогічних і 18 учительських інститутів, 77 педагогічних училищ» [5].

Говорячи про освіту часів Першої світової, не можна обминути імені відомого українського педагога Василя Сухомлинського, який успішно поєднував практичну роботу в школі з науковою діяльністю. Він, маючи неабиякий дар і працьовитість, став автором багатьох новаторських поглядів на зміст, форми й методи виховання, а також навчання дітей рідної мови [9].

Таким чином, існує ряд досліджень щодо освіти в часи Першої світової війни, здійснених як ученими-істориками, так і педагогами, водночас, на сучасному етапі розвитку педагогічної науки й практики залишається багато питань, які стосуються освіти в умовах сучасної гібридної війни на Сході України, а саме: які освітні можливості існують у мешканців прифронтових і тимчасово окупованих територій, які проблеми й труднощі виникають під час набуття загальної та вищої освіти, наскільки молоді люди, що проживають у зоні антитерористичної операції (далі – АТО), мають рівний доступ до української освіти тощо, наявність цих та інших питань і підтверджує актуальність нашої розвідки.

Мета статті. Проаналізувати сучасний стан забезпечення вищої освіти в умовах воєнного конфлікту на Сході України; з'ясувати, які труднощі виникають під час надання освітніх послуг категоріям осіб, що мешкають на тимчасово окупованій території та в зоні розмежування конфлікту; показати можливі шляхи розв'язання освітніх проблем для зазначеної категорії громадян України; на прикладі ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» дати оцінку роботі Освітнього центру «Донбас – Україна», проаналізувати перші результати його діяльності та визначити подальші перспективи наукових досліджень щодо зазначеної тематики.

2. Результати дослідження

Війна руйнує – навчання захоплює, відволікає від негативних думок, поглинає молоду людину, змушуючи її щодня, щомісяця й щороку (протягом певного періоду життя) працювати над тим, щоб опанувати свій фах, стати спеціалістом, професіоналом, урешті-решт, одержати бажаний диплом, незважаючи на війну, усупереч війні. Працюючи другий рік поспіль в освітньому центрі «Донбас – Україна», ми на власні очі побачили процес так званого «відтавання» юнаків і дівчат після того, як вони ставали студентами й починали навчатися в нашому виші. Одні адаптувалися й «приходили до себе» швидко, інші – повільніше, але те, що надана їм можливість навчатися в українському університеті й одержувати український диплом позитивно впливала на психологічний і моральний стан молодих людей, є абсолютно доведеним фактом. Чому так? Хіба вчитися й одержувати диплом в Україні такий рідкісний успіх? Хіба доступ до української освіти вільний не для всіх громадян? Щоб відповісти на це й інші питання, спробуємо проаналізувати, в якому стані перебуває рівень набуття вищої освіти на Сході України, наскільки вона доступна молодим людям, які мешкають в зоні АТО, з якими труднощами їм приходится стикатися на шляху до такого бажаного українського диплома.

На сьогодні, за даними інформаційного порталу «Статистика за кількістю вищих навчальних закладів в Україні» маємо 657 робочих вищих навчальних закладів [8], поглянемо, яка ситуація з вищими на Донбасі. Загальна площа території Донецької та Луганської областей разом становить близько 53 тис. км² (11 % від загальної площі всієї України), населення Донбасу на початок 2016 становило 4,1 млн. осіб (10 % населення України). Як відомо, Донбас – один із найбільш урбанізованих регіонів світу та України, адже в містах і

селищах міського типу проживають близько 90 % жителів краю [4, 6]. Наразі кількість вишів у цих двох областях, включаючи переміщені, 33 (вони розташовані в різних містах України: Київ, Бахмут, Вінниця, Дніпро, Краматорськ, Кременна, Кривий Ріг, Костянтинівка, Покровськ, Лиман, Лисичанськ, Маріуполь, Рубіжне, Северодонецьк, Старобільськ, Суми, Слов'янськ, Харків, Торецьк). До речі, переміщених вишів 16 (9 – із Донецької області, 7 – із Луганської) [7].

Отже, можна констатувати: незважаючи на воєнні події на Сході України, на труднощі, що виникли у вишів, які територіально потрапили в зону конфлікту, вищі навчальні заклади Донбасу змогли переміститися, пристосуватися, адаптуватися й продовжити свою повноцінну освітню діяльність. Важливо проаналізувати шляхи й проблеми набуття вищої освіти в Україні для вищезгаданої категорії громадян. До літа 2016 року ми мали таку картину щодо забезпечення вищої освіти на Донбасі в умовах війни.

Таким чином, можливості для одержання української освіти вступникам із тимчасово непідконтрольних територій, а також тим, хто мешкає в зоні зіткнення конфлікту, є, разом з тим, виникають значні труднощі, об'єктивні проблеми, які заважають якісному здійсненню освітнього процесу; і перше місце серед таких проблем посідає психологічний стан майбутніх вступників. До речі, ми не випадково виокремили ще одну категорію осіб, які відчувають певні проблеми при набутті освіти на Сході України, – це мешканці міст, сіл, які живуть близько до театру воєнних дій (учні цих населених пунктів перебувають під артилерійськими пострілами, ховаються в бомбосховищах від вибухів; переживають обстріли власних шкіл, знаходячись на уроках). У нашому регіоні до цієї категорії можна віднести такі географічні точки: м. Маріуполь (Східний мікрорайон: у 2015 році район пережив жакливе бомбардування, тут розташовано 4 великі школи, які майже щодня потерпали від вибухів); с. Старий Крим (інший край м. Маріуполя); Нікольський район (сmt Нікольське, с. Зоря, с. Македонівка, с. Кальчик); Волноваський район (м. Волноваха, с. Бугас, с. Благодатне, с. Новотроїцьке) тощо. У нашій розвідці ми говоримо про освіту під час війни, тому й зрозуміло, що в цих регіонах психологічний стан дітей буде набагато гіршим, а це позначиться на результатах складання ЗНО і, відповідно, вступної кампанії до вишів.

Отже, наявність проблем і труднощів, що виникають при набутті освіти у воєнний час на Сході України, свідчить про нагальну потребу в пошуках шляхів і методів, здатних усунути можливі перепони для українських вступників, незважаючи на територію їх проживання.

Таблиця 1. Забезпечення вищої освіти на Донбасі в умовах війни

Категорії осіб, які планують одержувати вищу освіту в Україні	Освітні можливості	Проблеми
Мешканці тимчасово невідконтрольних територій (зона проведення АТО)	Одержання українського атестата після навчання в ЗОШ України через екстернат	Необхідність перетнути кордон (як мінімум, кілька разів), що для багатьох громадян є надто складно, іноді навіть неможливо; крім того, рівень знань випускника на виході залишається слабким для вступу до вишу.
	Складання зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО) разом з іншими українськими школярами	1. Поїздка на ЗНО вимагала 3-4-х вояжів (залежно від бажання складати кількість предметів на ЗНО), переживаючи при цьому всі складнощі перетинання кордону. 2. Психологічні труднощі (часто поруч тривали бойові дії, діти не встигали вчасно дійти, страх перед зустріччю з «іншою» територією тощо). 3. Проблеми з отриманням українського паспорта. 4. Фінансові труднощі (вартість дороги в один бік на одну особу з Донецька до Маріуполя становить: 350-500 грн., таким чином, з одним із батьків дорога в обидва кінці – від 1400 до 2000 грн. для складання лише одного ЗНО).
	Вступ до будь-яких вишів України за загальними правилами прийому	Як правило, у переважній більшості таких вступників був низький рівень знань (українська мова у школах «так званих ДНР, ЛНР» – 1 урок на тиждень, історія України не вивчається), отже, конкурувати з іншими випускниками їм було важко.
Мешканці, які проживають у зоні розмежування конфлікту	Одержання українського атестата	Переважно, психологічні проблеми, пов'язані з наближеністю до театру воєнних дій і складнощами, які виникали в результаті цього в навчанні.
	Складання ЗНО разом з іншими українськими школярами	На жаль, учні сільських шкіл, як правило, показують більш слабкі знання при випробуваннях, ніж діти, які проживають у містах; плюс, як уже зазначалося, психологічні проблеми, породжені війною.
	Вступ до будь-яких вишів України за загальними правилами прийому	І знову спрацьовує «механізм сільські діти»: менше інформації про вищі, гірші знання, гірші результати сертифікатів ЗНО, як результат – більша конкуренція й менше можливостей для вступу.
Мешканці міст, які проживають у районах, територіально наближених до театру воєнних дій	Одержання українського атестата	Психологічні проблеми, пов'язані з наближеністю до театру воєнних дій (так само, як і у попередньої категорії осіб).
	Складання ЗНО разом з іншими українськими школярами	Психологічні проблеми, що виникли після пережитих ситуацій, пов'язаних з війною, плюс ті ж самі проблеми при складанні ЗНО, що відчужують інші українські діти.
	Вступ до будь-яких вишів України за загальними правилами прийому	Нічим не відрізняються від проблем, які виникають у всіх інших українських дітей.

21 червня 2016 року з ініціативи Громадської організації «Фонд «Відкрита політика» Міністерство освіти та науки України опублікувало наказ № 697 «Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої та професійно-технічної освіти осіб, місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції»

(на період її проведення)», що сповістив про прийом відповідної категорії громадян для здобуття вищої та професійно-технічної освіти через Освітні центри «Донбас – Україна» (далі – Центр), створені при вищах Донецької та Луганської областей разом із загальноосвітніми навчальними закладами. Була розроблена так звана *спрощена процедура вступу до ВНЗ для абітурієнтів з Донбасу та Криму*. До цього Порядку було підготовлено та надруковано Додаток 1, який включав перелік населених пунктів, що знаходяться на території АТО, де неможливо забезпечити виконання стандартів освіти України та / або стабільний освітній процес [3]. Таким чином, користуватися освітніми центрами отримали право мешканці вищевказаних територій, якщо вони є:

- вступниками, що мають український атестат і склали ЗНО;
- вступниками, що мають український атестат і не склали (1, 2 або 3 предмети) ЗНО;
- вступниками, що мають український атестат і не складали ЗНО;
- вступниками, що не мають українського атестата і, відповідно, не складали ЗНО.

Слід зазначити, що ті абітурієнти, які не змогли одержати екстерном атестат (див. Таблиця 1), працівниками Центру супроводжувалися до загальноосвітнього навчального закладу, закріпленого за вишем, та складали там *державну підсумкову атестацію* (далі – ДПА) із двох предметів: українська мова (у вигляді переказу) та історія України (у вигляді тестових завдань), вони ж вважалися вступними іспитами до вишу. Третій іспит (або третій і четвертий, якщо для вступу на обрану спеціальність потрібні були інші предмети), абітурієнт складав у відповідному виші (за кожним Центром був закріплений виш, який набирал абітурієнтів до свого навчального закладу).

30 червня 2016 року наказом № 87-05 на базі підготовчого відділення у ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» було створено Освітній центр «Донбас – Україна», розроблено Положення щодо його діяльності, підібрано склад працівників, і з 1 липня розпочалася робота, спрямована на реалізацію освітнього проекту, який додавав можливостей для вступу мешканцям із зони АТО.

Перед Освітнім центром були поставлені завдання:

- максимальне поширення інформації про початок роботи Центру (виступи в місцевих ЗМІ, висвітлення роботи Центру

в соцмережах, повідомлення про його роботу через особисті контакти тощо);

- узгодження спільного графіка роботи з базовою школою щодо прийняття абітурієнтів і проходження ними ДПА;
- надання різноманітної допомоги тим, хто звернувся до Центру:
 - ♦ оформлення освітньої декларації;
 - ♦ підготовка комплекту документів для вступної кампанії;
 - ♦ консультування на базі підготовчого відділення з питань підготовки абітурієнтів до складання ДПА та вступних іспитів до університету;
 - ♦ надання місць у гуртожитку університету для абітурієнтів та їх батьків з метою безкоштовного проживання протягом вступної кампанії;
 - ♦ консультування з приводу інших побутових питань (харчування, пересування містом тощо).

У перший рік роботи Центру виникли такі проблеми:

- 1) про його організацію було повідомлено впритул до його відкриття (01.07.2016), що зумовило максимально швидко розробляти положення, знайомитися зі статутними документами та спричинило певні труднощі й напруження в організації роботи;
- 2) через те, що робота Центру була ініційована в розпал вступної кампанії, коли значна частина вступників уже визначилася зі вступом, була загублена певна кількість абітурієнтів; частина абітурієнти, що мали право вступати через Центр, але не знали / пізно дізналися про його існування, не скористалися його допомогою; за умови повідомлення про створення Центру раніше – інформаційне поле могло б бути ширшим и принести кращі результати;
- 3) протягом роботи часто виникали проблемні (нестандарті) питання, звернення громадян, у зв'язку з чим працівники Центру постійно зверталися за консультацією до Департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України;
- 4) у зв'язку з тим, що весь перелік робіт здійснювався вперше, виникало ряд проблем, у тому числі з процесом введення вищезазначеної категорії вступників у систему ЄДЕБО, із зарахуванням на бюджетну форму навчання тощо;
- 5) до Центру звернулося близько 30 осіб із дипломами молодших спеціалістів, бакалаврів, які прагнули продовжити

навчання в Україні; таким категоріям осіб працівники Центру вимушені були відмовити, оскільки механізм роботи на них не розповсюджувався.

Слід зазначити, що рік 2017 став більш результативним: заздалегідь було повідомлено про початок роботи Центрів, проведено наради при Міністерстві освіти і науки України, пройшло ряд вебінарів, в яких узяли участь керівники всіх Центрів, представники Центру оцінювання якості знань, Департаменту вищої освіти й Міністерства освіти і науки України; запрацювали дистанційні курси для підготовки до ЗНО; інформація про діяльність Центрів через «сарафанне радіо» стала більше розповсюджуватися й передаватися на тимчасово непідконтрольну територію, крім того, учорашні вступники стали ділитися досвідом щодо вступу зі своїми знайомими, друзями; протягом року Центр отримував дзвінки з тимчасово непідконтрольних територій із питаннями про вступ дітей до українських вишів, про можливості складання ДПА тощо. Центр став популярним у зоні розмежування конфлікту (на зустрічах із місцевою громадськістю, яку влаштовували представники Центру й місцеві громади, люди активно ставили запитання, просили допомоги в підготовці до вступу, а також у виборі спеціальності тощо).

Таким чином, на кінець другого року роботи Центру було налагоджено механізм прийому до вишів зазначеної категорії громадян, зросла поінформованість населення з приводу послуг, які надає Центр; з'явилися нові, додаткові можливості для підготовки до вступу на місцях; дітям із зони АТО спростили доступ до екстернату [2]; запрацювали спільні заходи з представниками міської ради, місцевих громадських організацій, служб підтримки сім'ї – діяльність Центрів стала більш продуктивною та більш результативною.

У цілому, *по Україні в 2017 році кількість вступників через Освітні центри «Донбас – Україна» збільшилася на 491 особу, що на сьогодні становить 1346 студентів; близько 4 тис. осіб звернулися за консультацією; понад 1 тис. стали студентами бюджетної форми навчання* [1]. Цікавими є результати вступу через Освітній центр «Донбас – Україна» у ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Якщо за два роки ми змогли допомогти на шляху до одержання українського диплома 129 молодим людям (див. Таблиця 2), це добре, хоча зупинятися на такому результаті, звичайно, не слід, тим

більше, що є інші приклади: Луганський національний університет Тараса Шевченка цього року набрав через свій центр 224 особи, а Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля – 154 особи [1].

Таблиця 2. Результати вступу

Форма навчання / Рік вступу	Денна		Заочна		Разом
	бюджет	контракт	бюджет	контракт	
2016	29	7	-	21	57
2017	48	4	-	20	72
За 2 роки	77	11	-	41	129

Та справа не тільки в цифрах, справа – у душах молодих людей (перепрошую за високий стиль), адже за кожним вступником іноді просто страшна, вразлива історія «життя у війні» (із відомих причин ми не можемо називати прізвищ наших сьогодні уже студентів), але можемо назвати населені пункти, звідки вони приїхали, можемо констатувати факт, якими вони приїхали. 18-річний юнак із м. Мар'їнка: за час оформлення документів, консультацій з приводу підготовки до ДПА й вступних іспитів жодного разу не посміхнувся – сьогодні він усміхнений, упевнений студент 2 курсу факультету транспортних технологій; 17-річна дівчина із м. Донецька: мовчазна, перелякана, на питання майже не відповідала, від питань її рятували батьки, кілька разів переписувала заяву для проходження ДПА – сьогодні вона студентка-першокурсниця спеціальності «Соціальна робота», поки ще оговтується, але колектив прийняв її дуже добре, і ми впевнені, що незабаром її залишать усі страхи; 17-річний хлопець із м. Новоазовська: вразив нас своєю серйозністю й дорослістю, прагнув вивчати облік та аудит («не вийде бюджет – буду тягнутися, працювати, нехай буде контракт») і продовжувати можна на цілу книгу; 18-річна дівчина з-під с. Безіменне: багатодітна родина, будинок зруйнований, для неї вступ на бюджет – порятунок (дізнавшись, що їй виділено бюджетне місце, довго плакала)... А географія місць проживання наших вступників досить широка, ознайомившись зі статистикою щодо населених пунктів абітурієнтів, можна зробити певні припущення, яка доля їм випала.

Це не просто місця прописки абітурієнтів, що звернулися до Центру, це «територія війни», звідки їм пощастило збігти в пошуках українського диплома. Хочеться вірити, що освіта й справді має

Таблиця 3. Статистика вступників за місцем проживання

Назва населеного пункту	Кількість вступників		
	2016	2017	За 2 роки
Донецька область			
м. Авдіївка	1	1	2
м. Амвросіївка	1	1	2
м. Горлівка	2	-	2
м. Дебальцеве	1	-	1
м. Докучаєвськ	1	2	3
м. Донецьк	6	10	16
м. Макіївка	2	2	4
м. Новоазовськ	2	3	5
м. Сніжне	1	-	1
м. Торез	-	1	1
м. Торецьк	1	-	1
м. Харцизьк	-	1	1
м. Шахтарськ	1	-	1
м. Ясинувата	1	1	2
Бойківський р-н	1	-	1
Волноваський район	6	7	13
Мар'їнський район	1	3	4
Прифронтowa зона біля м. Маріуполя	27	37	64
Старобешевський р-н	-	2	2
Луганська область	1	2	3
Разом	57	72	129

лікарські здібності та здатна разом з нами, дорослими людьми, педагогами, освітянами, відродити їх душі, заспокоїти їх серця й вивести у широкий світ освіченими, впевненими в собі українськими громадянами. Що ж до роботи освітніх центрів, вони, без сумніву, повинні продовжувати свою діяльність, слід проаналізувати роботу кожного такого центру, систематизувати спільний досвід, провести наради, семінари, покликані на покращення їх освітньої діяльності, адже на сьогодні від них залежить доля багатьох наших громадян і доля самої освіти на Донбасі в цей складний для України час.

3. Висновки

Отже, ми намагалися проаналізувати, як здійснюється вища освіта під час війни на Донбасі, який стан її забезпечення в умовах воєнного конфлікту, чи всі громадяни мають вільний доступ до її одержання, наскільки війна впливає на людей та як освіта здатна

відновлювати психологічне здоров'я. У результаті аналізу наукової літератури з'ясувалося, що на сьогодні багато питань щодо освіти під час війни. Зокрема, частина вишів, які перебували на території Донецької та Луганської областей, змогла переміститися в інші регіони, зберегти свій статус, відновити свою роботу й продовжувати повноправно приймати абітурієнтів (у тому числі з географічно «своїх» територій), але тільки з 2016 року, у зв'язку з організацією Освітніх центрів «Донбас – Україна», можливості для одержання української освіти вступникам із тимчасово непідконтрольних територій, а також тим, хто мешкає в зоні розмежування конфлікту, розширилися та набули нової якості. Слід також звернути увагу, що наявність Центрів на сьогодні не врахувала ще однієї категорії осіб-вступників – мешканців міст, сіл, які живуть близько до театру воєнних дій (адже ці діти часто потерпають від війни не менше, ніж ті, хто живе в зоні АТО).

На прикладі ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» ми проаналізували роботу Освітнього центру «Донбас – Україна», запропонували статистичні дані за два роки з приводу кількості вступників, географії їх місцепроживання, проблем, з якими вони стикаються на шляху до одержання освіти. Урешті-решт, ми визначили перші результати діяльності Центрів у всій Україні та своєму, зокрема, що дає нам змогу говорити про нові освітні перспективи на Донбасі навіть у умовах воєнного конфлікту.

Перспективи подальших досліджень. Наші подальші дослідження ми плануємо проводити в рамках методики підготовки абітурієнтів до складання ЗНО (на прикладі роботи підготовчого відділення ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»).

References:

1. 2017 року кількість вступників через освітні центри «Донбас-Україна» і «Крим-Україна» збільшилася на третину [Electronic resource]. – Mode of access : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini>
2. Дітям з зони АТО спростили доступ до екстернату [Electronic resource]. – Mode of access : <http://osvita.ua/school/55427>
3. Для жителів Донбасу і Криму [Electronic resource]. – Mode of access : <http://mon.gov.ua/activity/education/dlya-zhiteliv-donbasu-i-krimu/>
4. Донбас [Electronic resource]. – Mode of access : <https://uk.wikipedia.org>
5. Історія педагогіки України [Electronic resource]. – Mode of access : http://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/35.html

6. Населення України [Electronic resource]. – Mode of access : <https://uk.wikipedia.org>
7. Переміщені вищі навчальні заклади та установи України [Electronic resource]. – Mode of access : <https://uk.wikipedia.org>
8. Статистика за кількістю вищих навчальних закладів в Україні [Electronic resource]. – Mode of access : <https://uk.nure.info/novyny/148-statystyka-za-kilkistyu-vyschyx-navchalnyx-zakladiv-v-ukrayini.html>
9. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям : [текст] / В. А. Сухомлинский. — Киев : Радянська шк., 1973. — 288 с.

Transliteration of References:

1. 2017 roku kilkist vstupnykiv cherez osvitni tsentry «Donbas-Ukraina» i «Krym-Ukraina» zbilshylasia na tretynu [Electronic resource]. – Mode of access : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini>
2. Ditiyam z zony ATO sprostyly dostup do eksternatu [Electronic resource]. – Mode of access : <http://osvita.ua/school/55427>
3. Dlia zhyteliv Donbasu i Krymu [Electronic resource]. – Mode of access : <http://mon.gov.ua/activity/education/dlya-zhyteliv-donbasu-i-krimu/>
4. Donbas [Electronic resource]. – Mode of access : <https://uk.wikipedia.org>
5. Istoriia pedahohiky Ukrainy [Electronic resource]. – Mode of access : http://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/35.html
6. Naselelnia Ukrainy [Electronic resource]. – Mode of access : <https://uk.wikipedia.org>
7. Peremishcheni vyshchi navchalni zaklady ta ustanovy Ukrainy [Electronic resource]. – Mode of access : <https://uk.wikipedia.org>
8. Statystyka za kilkistiu vyshchykh navchalnykh zakladiv v Ukraini [Electronic resource]. – Mode of access : <https://uk.nure.info/novyny/148-statystyka-za-kilkistyu-vyschyx-navchalnyx-zakladiv-v-ukrayini.html>
9. Sukhomlynskyi V.A. (1973). Serdtse otdaiu detiam : [tekst] / V. A. Sukhomlynskyi. Kyev: Radianska shk. 288 s.

The Author

Natalia PIVEN

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Department of Ukrainian Language
and Slavic Philology,*

"Pryazov State Technical University",

Mariupol, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6528-592X>

E-mail: pnat26@ukr.net

Abstracts

НАТАЛЯ ПІВЕНЬ. Проблеми вищої освіти у період війни (під час антитерористичної операції на Донбасі). У цій статті йдеться про проблеми вищої освіти у воєнний період (зокрема, під час проведення антитерористичної операції на Донбасі), про можливості й труднощі, з якими стикаються молоді люди у зв'язку з цим. Автор аналізує, наскільки доступною є вища освіта в умовах гібридної війни на Сході України та на прикладі ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» дає оцінку діяльності Освітнього центру «Донбас - Україна». Крім того, у статті висувуються припущення щодо «лікувальних» можливостей освіти для психіки юних громадян, які пережили війну.

Ключові слова: війна на Донбасі, вища освіта, «Донбас - Україна», український диплом, тимчасово непідконтрольні території, зона розмежування конфлікту.

NATALIA PIWEŃ. Problemy szkolnictwa wyższego w czasie wojny (w czasie operacji antyterrorystycznej na Donbasie). Artykuł podejmuje problematykę szkolnictwa wyższego w okresie wojny (w szczególności operacji antyterrorystycznej na Donbasie), szans i trudności, jakie w związku z tym napotykają młodzi ludzie. Autor analizuje dostępność szkolnictwa wyższego w warunkach wojny hybrydowej na wschodzie Ukrainy i na przykładzie Nadazowskiego Państwowego Uniwersytetu Technicznego dokonuje oceny działalności Centrum Edukacyjnego „Donbas – Ukraina”. Ponadto w artykule przyjęto założenia dotyczące „uzdrawiających” dla psychiki możliwości edukacji młodych obywateli, którzy przeżyli wojnę.

Słowa kluczowe: wojna na Donbasie, szkolnictwo wyższe, „Donbas – Ukraina”, dyplom ukraiński, terytoria czasowo niekontrolowane, strefa demarkacyjna konfliktu.

* Стаття підготовлена у 2017 році (коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України) і вперше представлена на І-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї «“ПТСП: дорослі, діти та родини в ситуації війни” (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна) (Ред.)

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.11>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Світлана ШИЙКА

Вища освіта як засіб подолання посттравматичного стресового розладу в умовах війни*

SVITLANA SHYYKA. **Higher education as a means of overcoming Post-Traumatic Stress Disorder in war conditions.** *The article is devoted to the study of organizational, pedagogical and humanitarian potential of higher education as a means of overcoming post traumatic stress in war conditions. The interpretation of the main concepts of "stress", "stress", "post-traumatic stress", "post-traumatic stress disorder", and the symptoms of post-traumatic stress state are given. It is emphasized that the attraction of internally displaced people to higher education simultaneously solves such important tasks as overcoming the consequences of post-traumatic stress, psychological stabilization of the individual, its socialization, adaptation to life in new conditions, training of the future qualified specialist and citizen. The complex of measures ensuring successful fulfillment of these tasks is highlighted, among them: solving of material and domestic and organizational and pedagogical problems, design of educational, cognitive and educational activity on the basis of information of psychological and pedagogical diagnosis, creation of*

favorable social and psychological environment, formation of interpersonal relationships on principles of Ukrainian morals, language and mentality, active involvement of young people in public work, including student self-government, personal a well-orientated approach to the learning process, the effective use of the content of academic disciplines, the application of promising teaching methods and assessment of academic achievement, the involvement of students in virtual e-communication, participation in thematic programs and projects. The result of the pedagogical process is to become a psychologically balanced, adapted to the new conditions of a person's life, and at the same time - a competent specialist.

Key words: *higher education, internally displaced person, post-traumatic stress, post-traumatic stress disorder, stress.*

1. Постановка проблеми

Військові дії на Східній Україні спричинили появу численної кількості внутрішньо переміщених осіб, тобто громадян, які мають право на постійне проживання в Україні, але які змушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, проявів насильства, порушень прав людини [3].

За даними Мінсоцполітики станом на 20 листопада 2017 року структурними підрозділами соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій взято на облік 1 498 158 переселенців з Донбасу і Криму [7]. Більшість мігрантів задовільно справляються зі складностями матеріального, соціального і психоемоційного характеру, які викликані війною, зміною місця проживання, звичного кола спілкування та ін. Проте у 20–30 % переселених діагностуються психологічні відхилення, посттравматичний стресовий розлад [1; 10; 16, с. 202]. Серед них, особи молодого віку, студенти.

Важливими постають сьогодні питання надання студентській молоді психологічної допомоги, адаптації до нових умов життя і діяльності, соціалізації особистості, навчання, виховання, розвитку і подальшої її самореалізації. З огляду на це, актуалізується роль і значення вищої освіти, як одного з дієвих інструментів і засобів подолання посттравматичного стресу в умовах війни.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Законодавчі, теоретичні та методичні підходи до формулювання термінологічних понять, пов'язаних з посттравматичною стресовою ситуацією, вироблення алгоритмів надання психологічної допомоги в кризових та екстремальних умовах, правил профілактики посттравматичних стресових розладів системно розробляються або пропагуються в Україні тільки з 2014 року.

Верховною Радою України у 2015 році прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [3]. Вийшли друком фундаментальні праці О. В. Богомолець та ін. [8], Д. Д. Романовської та О. В. Ілащук [12], О. В. Скориніни-Погребної [15], переклад навчального посібника Ліси Г. Джейкокс, Одрі К. Ленглі, Крістін Л. Дін. для керівників груп за програмою SSET [5]. Оприлюднено матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення» (Маріуполь, 9 червня 2017 р.) [17]. Роль психологічної просвіти в контексті проблеми попередження посттравматичних стресових станів висвітлено у науковій статті С. Уварової [16], а умов адаптації внутрішньо переміщених осіб до університетського середовища засобами студентського самоврядування у публікації Ю Кравченка і Г Сорокіної [4].

Разом з тим, проблематика організаційного, педагогічного, гуманітарного аспектів вищої освіти як інструмента посттравматичного стану особистості, викликаного воєнними діями, практично не досліджувалася.

Мета статті. Мета статті полягає у дослідженні організаційної, педагогічної і гуманітарної потенційних можливостей вищої освіти як засобу подолання посттравматичного стресу в умовах війни. Серед основних завдань: тлумачення термінів «стрес», «стресостійкість», «посттравматичний стрес», «посттравматичний стресовий розлад»; визначення симптоматики посттравматичного стресового стану, висвітлення організаційного, педагогічного і гуманітарного аспектів навчання, виховання і розвитку внутрішньо переміщених осіб у вищих навчальних закладах держави.

3. Методика дослідження

Методика дослідження передбачає з'ясування сутності термінів «стрес», «стресостійкість», «посттравматичний стрес»,

«посттравматичний стресовий розлад» та визначення шляхів подолання посттравматичного стресу в умовах війни можливостями навчання у вишах України.

У роботі використано описовий метод, метод критичного аналізу законодавчих, наукових і методичних джерел, узагальнення і систематизації практичного досвіду та метод системного аналізу.

4. Виклад основного матеріалу

Воєнна агресія, захоплення території і як наслідок порушення усталених норм життя, загроза здоров'ю, а в подальшому переселення на безпечні території викликають травматичну стресову ситуацію наслідки якої, для окремо взятої особистості, часто непередбачувані. Взагалі «стрес – поняття, введене для позначення стану психічного напруження, обумовленого виконанням діяльності в надскладних умовах» [12, с. 102]. Не всі люди однаково переносять стресову подію. В одних добре розвинена така риса як «стресостійкість» – «поєднання особистісних якостей людини, що дає їй змогу витримувати стресові ситуації, уникаючи негативних наслідків як для життєдіяльності, так і для оточення» [12, с. 102]. В інших стрес може стати причиною психічної травми, «що зачіпає значущі сторони існування людини і призводить до глибоких психологічних переживань» [11, с. 30], психологічних розладів, тривожного стану, нервових зривів, депресії тощо. Виникає важкий психологічний стан «посттравматичного стресу» – «посттравматичний стресовий синдром – сукупність психофізіологічних симптомів і соціальних наслідків, властивих самопочуттю і поведінці людей, які пережили катастрофу, тяжке випробування, пов'язане із загрозою для життя» [13, с. 211]. Синтезуючи наведену у наукових і періодичних фахових виданнях посттравматичну симптоматику [5, с. 13; 12, с. 36; 15, с. 37–38; 16, с. 203; 14] виділимо такі прояви посттравматичного стресового стану:

- повторне переживання травмуючої події (інтрузивні думки про тривожну подію, спогади, сновидіння і кошмари про травматичну ситуацію, відчуття пригніченості при нагадуванні про подію);
- фізіологічна гіперактивація (порушення сну; слабка концентрація; тривога, лякливність, пильність до небезпеки; підвищена дратівливість, прояви злості);
- уникання болісних спогадів (уникання ситуацій, що асоціюються з пережитою травматичною подією);

- відчуження (невпевненість, постійні сумніви, нерішучість, обмеження соціальних контактів; людина відчуває стан відчуженості від навколишнього світу і відчуває себе «емоційно зціпивши»).

Виведення потерпілого із стану посттравматичного стресу передбачає психологічне звільнення від спогадів про минуле та інтерпретації подальших психоемоційних переживань травматичної ситуації, формування потреби в самоактуалізації, соціалізацію особистості, активне включення у пізнавальну і трудову діяльність, суспільну комунікацію і взаємодії.

Екстраполюючи наведене на пласт проблем внутрішньо переміщеного студентства слід відмітити, що органи виконавчої влади реалізують державну політику у сферах освіти і науки, створюючи умови для здобуття громадянами вищої освіти з урахуванням відомостей щодо внутрішньо переміщених осіб [3]. За даними Міністерства освіти і науки України 18 вищих навчальних закладів та наукових установ Донецької, Луганської областей і Криму після початку антитерористичної операції на Донбасі були переміщені на підконтрольну Україні територію. В них здобуває вищу освіту понад 40 тисяч осіб, а навчально-професійну діяльність здійснює 3,4 тисячі науково-педагогічних працівників. У 2017 році до українських вишів вступило 1550 студентів з тимчасово непідконтрольних та окупованих територій.

Найпершою передумовою подолання посттравматичного стресу і адаптації переміщених студентів є комплекс організаційно-педагогічних заходів. Серед них: вирішення матеріально-побутових проблем (поселення в гуртожитку, забезпечення стипендією), організаційних питань (оформлення необхідних документів, ліквідація академічної різниці, розподіл до академічних груп), забезпечення навчальною і методичною літературою (курс лекцій, методичні вказівки до практичних занять і самостійної роботи, матеріали цифрового репозиторію) тощо.

Суттєва роль відводиться психолого-педагогічному діагностуванню особистості студента (бесіди, анкетування, тестування, інтернет-опитування, аналіз скарг і пропозицій, вивчення особистих документів), яке охоплює вивчення психологічних властивостей, стан здоров'я, соціально-психологічних поведінкових установок, ціннісних орієнтацій, мотивів і проблем інтелектуального росту, готовності до навчально-пізнавальної діяльності, а також

дослідження психічного стану, стресостійкості і проблем в адаптації. Акумуляовані відомості куратор академічної групи, педагог-наставник використовують для кординації лояльного входження студента у колектив, педагогічного керівництва складанням плану саморозвитку, корекції психологічних відхилень та розладів. В разі необхідності може проводитися психотерапевтичне навчання або самонавчання, надаватися психологічна допомога, здійснюватися соціальний супровід.

До провідних організаційно-педагогічних умов адаптації внутрішньо переміщених осіб до університетського життя відносять «створення сприятливого соціально-психологічного мікроклімату» [4, с. 94]. Найперше, що потрібно для його реалізації – домогтися щоб «дух» толерантності був присутній скрізь: на навчальних заняттях, у позааудиторній роботі, в реальному та віртуальному спілкуванні тощо. Важливо створити «мікросередовище гуманізму», «толерантний простір», що забезпечують формування партнерського стилю і культури ділових міжособистісних взаємин між студентами і викладачами, єдність, раціональність і синергізм у підходах до вирішення проблемних, конфліктних ситуацій та ситуацій невизначеності, створення комфортних соціально-педагогічних умов співпраці і спілкування. Складовими його можуть виступати: свобода пізнавального й особистісного вибору, бажань і дій, автентичне виховання, педагогічна підтримка і керівництво, гуманізація стосунків учасників освітнього процесу, аксіомами взаємовідносин: шанобливе ставлення до людини, віра в можливості молодшої особистості, довіра, доброчинність. Ці передумови стануть запорукою як подолання посттравматичних відхилень так і успіху в розвитку індивідуального творчого потенціалу молодшої особистості і формування рис професійної компетентності.

Генетичні основи внутрішніх психологічних установок майбутніх толерантних взаємодій особистості і колективу закладені на рівні підсвідомості, в народній моралі, в українському менталітеті. Головними чинниками української народної моралі завжди були ідеали добра, милосердя, людяності та морально-етичні категорії: честь, гідність, працелюбність [6]. Важливо також зауважити, що гуманізм, толерантність, миролюбність, щирість, душевність, релігійність відносяться до питомих, усталених рис українського національного характеру. Крім того варто мати на увазі, що в традиції нашого народу завжди шанувалися почуття любові до

батьків, до старших, до жінок, повага, допомога ближньому, сусідові, односельчанину, виняткова гостинність та ін. Під час вивчення фактичного матеріалу гуманітарних та суспільних дисциплін, у виховному процесі доречно використовувати і опиратися на ці ментальні особливості. Практичні заходи результативно проводити, моделюючи народні етикетні норми, серед яких: вітання «Добрий день», «Дай Боже щастя», «Слава Ісусу Христу»; звертання на «Ви, а також словами «Добродію», «Пане / пані», «Брате / сестро»; привітання до зайнятого роботою «Бог на поміч» (відповідь «Казали Боги, щоб Ви допомогли»); вибачення, перепрошення «Вибачте, будь ласка», «Прости мені» (відповідь «Я прощаю, хай Бог простить»), «Перепрошую пане / добродію»; прощання «До побачення», «Бувайте здорові», «На все добре» тощо.

Дієвим засобом відволікання уваги студентів-переселенців від спогадів про тривожні події, соціальної адаптації виступає активне включення їх у структуру міжособистісних конструктивних стосунків та залучення до участі у студентському самоврядуванні. Перелік видів діяльності органів студентського самоврядування включає захист прав студентів, проведення організаційних, навчальних, наукових, культурних, спортивно-оздоровчих, благодійних заходів, сприяння соціальному захисту студентів, їхньому тимчасовому та професійному працевлаштуванню. Ефективним соціальним інструментом постає технологія психолого-педагогічної підтримки (тренінги позитивної взаємодії: зміна негативних установок до переселенців, розвиток почуття власного достоїнства та вміння поважати інших, навчання способам виходу із конфліктних ситуацій, розвиток соціальної довіри, емпатії, співчуття), школа розвитку лідерських та комунікативних якостей «Лідер майбутнього» [4, с. 94].

Не менш важливий фактор – використання змісту навчальних дисциплін для засвоєння інтелектуального і поведінкового досвіду та вироблення, на цій основі, оптимальних внутрішніх психологічних установок і стереотипів, алгоритмів майбутніх можливих дій, правил поведінки і співжиття та вдосконалення методики проведення навчальних лекцій, практичних занять, самостійної роботи, виконання індивідуальних проблемних завдань і наукових досліджень, виховних заходів тощо. Педагогічна практика навчання української мови (за професійним спрямуванням) показує, що перспективними формами викладання є лекції з елементами пояснення, обговорення, проблемні лекції, бінарні лекції, діалогічні

лекції, інтерактивні лекції та ін., фрагменти практичних занять у формі вільного висловлення своєї думки («Виступ перед мікрофоном»), відстоювання своєї позиції («Твоя позиція»), дискусійного розгляду проблемних питань, захисту презентацій, комунікативні тренінги, представлення результатів наукових досліджень на конференціях, інтернет-форумах тощо. Ефективності навчально-виховного процесу сприяє використання сучасних інтерактивних (колективно-групового навчання, кооперативного навчання, ситуативного моделювання, опрацювання дискусійних питань) та інформаційно-комунікативних технологій [18].

Процес учіння набуває в цих умовах, за визначенням К. Роджерса, характеру значущого учіння, що передбачає не лише просте накопичення фактів, а й глибоке проникнення в сутність, зміну поведінки людини тепер і в майбутньому, її відношень і особистості [14, с. 166]. Забезпечується активна участь студентів, як «суб'єктів» процесу пізнання і розвитку, шляхом особистісно орієнтованого підходу. Достатній рівень розвитку комунікативної толерантності сприяє ефективності їхньої учбової діяльності, особистісного зростання та ефективної взаємодії з викладачем. Змінюється також роль викладача вищого навчального закладу. Тепер він постає «наставником, який координує, моделює пізнавальну ситуацію, працює спільно зі студентами для її розв'язання» [18, с. 116], тобто виступає в ролі фасилітатора, психотерапевта.

Забезпеченню особистісно орієнтованого навчання покликані модернізація і реформування вищої освіти відповідно європейських освітніх стандартів на принципах Болонської конвенції, запровадження кредитно-модульної організації навчального процесу, які передбачають підвищення вимог до оцінювання якості знань і вмінь студентів. Самоствердженню і самоактуалізації молодой особистості, підвищенню мотивації до навчально-пізнавальної діяльності, зокрема, із дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у вищому навчальному закладі нефілологічного профілю сприяє оптимальне використання сучасних індивідуальних форм оцінювання знань, в тому числі, комп'ютерного тестового контролю навчальних досягнень студентів [19].

Соціалізації особистості, «яка здатна самостійно мислити, на основі отриманих знань здійснювати інновації і організацію власного життя, відповідати за свою діяльність і життєвий вибір» [2, с. 26] сприяє віртуальне Інтернет-спілкування в соціальних мережах,

участь у проєкті «Справитися з травмою війни», використання матеріалів Національної просвітницької кампанії щодо проблеми посттравматичного розладу та допомоги особам, що пережили психотравмуючі події «Простір надії», міжнародної програми підтримки осіб, які зазнали травм SSET та ін. [5; 11].

Треба зауважити, що війна та її наслідки увійшли в наше життя як виклик, з якими ми можемо справитися лише мобілізавши усі наші ресурси та протиставивши їм силу Правди, Любові та Надію – віру, що усе «чорне», що є в житті скоро минеться, тобто Надію, що кличе нас на дію. І суспільно-політичні події останнього часу вказують на те, що громадянською активністю, «духом» патріотизму, терпимості, доброзичливості і взаємодопомоги все ширше наповнюється всеукраїнський духовний простір. Толерантність як внутрішня необхідність, потреба і загальнолюдська цінність однієї особи, невеликої групи людей і великого колективу кореспондується на толерантність усього народу і виступає передумовою і засобом реалізації національної консолідуючої ідеї – ідеї єдності українського народу. Це, в свою чергу, разом із підтримкою патріотичної громадянської позиції студентів-переселенців, виступає однією з важливих умов подолання посттравматичного стресу в умовах війни, виховання і розвитку молоді особистості, майбутнього фахівця і громадянина.

5. Висновки та перспективи подальших досліджень

Залучення внутрішньо переміщених осіб до здобуття вищої освіти одночасно розв'язує такі важливі завдання як подолання наслідків посттравматичного стресу, психологічну стабілізацію особистості, соціалізацію, пристосування до життя в нових умовах, підготовку майбутнього кваліфікованого фахівця і виховання громадянина.

Успішність реалізації перелічених завдань забезпечується комплексом організаційно-педагогічних заходів, проєктуванням навчально-пізнавальної і виховної діяльності на основі відомостей психолого-педагогічного діагностування, створенням сприятливого соціально-психологічного середовища, формуванням міжособистісних взаємовідносин на засадах української моралі, мови і ментальності, активним залученням до громадської роботи, в тому числі, до студентського самоврядування, особистісно орієнтованим підходом до процесу навчання, ефективним використанням змісту навчальних дисциплін, застосуванням перспективних методик

викладання і оцінки навчальних досягнень, залученням студентів до віртуальної електронної комунікації, участю у тематичних програмах і проектах тощо.

Результатом педагогічного процесу має постати психологічно врівноважена, адаптована до нових умов, життєтворча особистість, яка добре знає себе і вміє проектувати власне життя, комфортно почувається в навколишньому суспільному середовищі, розуміє інших людей і завжди готова прийти на допомогу, доброзичлива, чуйна, гуманістична і в той же час – компетентний фахівець, здатний до самореалізації, самоактуалізації тобто «прагнення до найбільш повного виявлення, реалізації і розвитку своїх особистісних можливостей» [13, с. 263].

Відсутність наявності прогресу у припиненні воєнних дій на сході України, недостатня увага науковців до з'ясування ролі вищої освіти у подоланні посттравматичного стресу в умовах війни, едукції і соціалізації внутрішньо переміщених осіб залишає широкі можливості для подальших наукових розвідок.

References:

1. Вчимося жити разом : курс підготовки вчителів. URL : <http://lt.multycourse.com.ua/ua/> (дата звернення 28.11.2017).
2. Діденко Н. Г. Теоретико-методологічні засади розробки та функціонування механізмів державного управління в системі соціального партнерства : автореф. дис. ... д-ра н. держ. упр. : 25.00.02. / ДонДУУ. Донецьк, 2008. 43 с.
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.04.2014 р. № 1706-VII. Дата оновлення 20.04.2017. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення 28.11.2017).
4. Кращенко Ю., Сорокіна Г. Умови адаптації внутрішньо-переміщених осіб до університетського середовища засобами студентського самоврядування. Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки. 2016. Вип. 17. С. 89–96.
5. Джейкокс Л. Г., Ленглі О. К., Дін К. Л. Підтримка учнів, які зазнали травм: програма SSET : навчальний посібник для керівників груп, плани занять, матеріали для занять та бланки. Львів, 2015. 217 с.
6. Народна мораль і етика. URL : <http://about-ukraine.com/index.php?text=92> (дата звернення 28.11.2017).
7. Обліковано 1 498 158 переселенців. Міністерство соціальної політики України. URL : <http://www.msp.gov.ua/news/14356.html> (дата звернення 28.11.2017).

8. Оптимізація підходів до надання психіатричної допомоги відповідно до сучасних потреб учасників бойових дій : методичні рекомендації / уклад. О. В. Богомолець та ін. Київ, 2014. 44 с.
9. Посттравматичний стрес. ENC.COM.UA Україномовна енциклопедія. URL: <http://enc.com.ua/velika-psixologichna-enciklopediya/ponya-potr/104346-posttravmatichnijstres.html> (дата звернення 28.11.2017).
10. Посттравматичний стресовий розлад / автор тесту В. Горбунова. URL : https://www.dropbox.com/s/b9vkg1picxw1kfj/PROSTIR_NADIJY-dr.pdf?dl=0 (дата звернення 28.11.2017).
11. Простір надії : Національна провітницька кампанія щодо проблеми посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та допомоги особам, що пережили психотравмуючі події. URL : <http://prostirnadii.org.ua/> (дата звернення 28.11.2017).
12. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти : методичний посібник / упор. Д. Д. Романовська, О. В. Лашук. Чернівці : Технодрук, 2014. 133 с.
13. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; ред. Н. А. Побірченко. URL : http://elibrary.kubg.edu.ua/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf (дата звернення 28.11.2017).
14. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию. / пер. М. М. Исениной ; ред. Е. И. Исениной. URL : <http://psycheresurs.ru/d/294831/d/rodzhers-k.-o-stanovlenii-lichnostyu.pdf> (дата звернення 28.11.2017).
15. Скориніна-Погребна О. В. Психологічна допомога в кризових та екстремальних ситуаціях : курс лекцій. Харків : НУЦЗ України, 2016. 90 с.
16. Уварова С. Психологічна просвіта в контексті проблеми попередження посттравматичних стресових станів. Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2016. № 1 (16). С. 202–207.
17. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Маріуполь, 9 черв. 2017 р.) Маріуполь : ДонДУУ, 2017. 311 с.
18. Шийка С. В. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб удосконалення традиційної методики навчання української мови за професійним спрямуванням. Інформаційні технології і засоби навчання. 2017. Т. 59, № 3. С. 114–125. URL : <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt> (дата звернення 28.11.2017).
19. Шийка С. В. Проблема оптимізації комп'ютерного тестового контролю навчальних досягнень студентів з української мови (за професійним спрямуванням). Інформаційні технології і засоби навчання. 2017. Т. 60, № 4. С. 288–299. URL : <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt> (дата звернення 28.11.2017).

Transliteration of References:

1. Vchymosia zhyty razom: kurs pidhotovky vchyteliv. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/> (data zvernennia 28.11.2017).
2. Didenko N.H. (2008). Teoretyko-metodolohichni zasady rozrobky ta funktsionuvannia mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia v systemi sotsialnoho partnerstva : avtoref. dys. ... d-ra n. derzh. upr. : 25.00.02. / DonDUU. Donetsk, 2008. 43 s.
3. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20.04.2014 r. № 1706-VII. Data onovlennia 20.04.2017. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (data zvernennia 28.11.2017).
4. Krashchenko Yu., Sorokina H. (2016). Umovy adaptatsii vnutrishno-peremishchenykh osib do universytetskoho seredovyscha zasobamy studentskoho samovriaduvannia. Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Seriiia : Pedahohichni nauky. 2016. Vyp. 17. S. 89–96.
5. Dzheikoks L. H., Lengli O. K., Din K. L. (2015). Pidtrymka uchniv, yaki zaznaly travm: prohrama SSET : navchalnyi posibnyk dlia kerivnykiv hrup, plany zaniat, materialy dlia zaniat ta blanky. Lviv, 2015. 217 s.
6. Narodna moral i etyka. URL : <http://about-ukraine.com/index.php?text=92> (data zvernennia 28.11.2017).
7. Oblikovano 1 498 158 pereselentsiv. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. URL : <http://www.msp.gov.ua/news/14356.html> (data zvernennia 28.11.2017).
8. Optyimizatsiia pidkhodiv do nadannia psykhiatrychnoi dopomohy vidpovidno do suchasnykh potreb uchasnykiv boiovykh dii : metodychni rekomendatsii / uklad. O. V. Bohomolets ta in. Kyiv, 2014. 44 s.
9. Posttravmatychnyi stres. ENC.COM.UA Ukrainomovna entsyklopediia. URL: <http://enc.com.ua/velika-psixologichna-enciklopediya/ponya-potr/104346-posttravmatichnijstres.html> (data zvernennia 28.11.2017).
10. Posttravmatychnyi stresovy rozlad / avtor testu V. Horbunova. URL : https://www.dropbox.com/s/b9vkg1picxw1kfj/PROSTIR_NADIJY-dr.pdf?dl=0 (data zvernennia 28.11.2017).
11. Prostir nadii : Natsionalna provitnytska kampaniia shchodo problemy posttravmatychnoho stresovoho rozladu (PTSR) ta dopomohy osobam, shcho perezhly psykhotravmuiuchi podii. URL : <http://prostirnadii.org.ua/> (data zvernennia 28.11.2017).
12. Profilaktyka posttravmatychnykh stresovykh rozladiv: psykhologichni aspekty: metodychni posibnyk / upor. D. D. Romanovska, O. V. Ilashchuk. Chernivtsi: Tekhnodruk, 2014. 133 s.
13. Psykhologichni slovnyk / avt.-uklad. V. V. Syniavskiy, O. P. Serhieienkova; red. N.A. Pobirchenko. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf (data zvernennia 28.11.2017).
14. Rodzhers K. Stanovlenye lychnosti. Vzgliad na psykhoterapiyu. / per. M.M. Ysenynoi; red. E.Y. Ysenynoi. URL: <http://psycheresurs.ru/d/294831/d/rodzhers-k.-o-stanovlenii-lichnostyu.pdf> (data zvernennia 28.11.2017).

15. Skorynina-Pohrebna O.V. (2016). Psykholohichna dopomoha v kryzovykh ta ekstremalnykh sytuatsiiakh : kurs lektsii. Kharkiv : NUTsZ Ukrainy, 2016. 90 s.
16. Uvarova S. (2016). Psykholohichna prosvita v konteksti problemy poperedzhennia posttravmatychnykh stresovykh staniv. Naukovyi visnyk MNU im. V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky. 2016. № 1 (16). S. 202–207.
17. Ukrainse suspilstvo v umovakh viiny: vyklyky sohodennia ta perspektyvy myrotvorennia : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Mariupol, 9 cherv. 2017 r.) Mariupol : DonDUU, 2017. 311 s.
18. Shyika S.V. (2017). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak zasib udoskonalennia tradytsiinoi metodyky navchannia ukrainskoi movy za profesiinym spriamuvanniam. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. 2017. T. 59, № 3. S. 114–125. URL : <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt> (data zvernennia 28.11.2017).
19. Shyika S.V. (2017). Problema optymizatsii kompiuternoho testovoho kontroliu navchalnykh dosiahnen studentiv z ukrainskoi movy (za profesiinym spriamuvanniam). Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. 2017. T. 60, № 4. S. 288–299. URL : <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt> (data zvernennia 28.11.2017).

The Author

Svitlana SHYYKA

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer,

Department of Ukrainian Studies,

National University Water Management

and Nature Management,

Rivne, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8138-7205>

E-mail: svitlanashyyka@ukr.net

Abstracts

СВІТЛАНА ШИЙКА. Вища освіта як засіб подолання пост-травматичного стресового розладу в умовах війни. Статтю присвячено дослідженню організаційної, педагогічної і гуманітарної потенційних можливостей вищої освіти як засобу подолання посттравматичного стресу в умовах війни. Наведено тлумачення основних понять «стрес», «стресостійкість», «посттравматичний стрес», «посттравматичний стресовий розлад», визначено симптоми посттравматичного стресового стану. Акцентовано, що за-

лучення внутрішньо переміщених осіб до здобуття вищої освіти одночасно розв'язує такі важливі завдання як подолання наслідків посттравматичного стресу, психологічну стабілізацію особистості, її соціалізацію, пристосування до життя в нових умовах, підготовки майбутнього кваліфікованого фахівця і громадянина. Висвітлено комплекс заходів, що забезпечують успішне виконання цих завдань, серед яких: вирішення матеріально-побутових та організаційно-педагогічних проблем, проектування навчально-пізнавальної і виховної діяльності на основі відомостей психолого-педагогічного діагностування, створення сприятливого соціально-психологічного середовища, формування міжособистісних взаємовідносин на засадах української моралі, мови і ментальності, активне залучення молоді до громадської роботи, в тому числі, до студентського самоврядування, особистісно орієнтований підхід до процесу навчання, ефективне використання змісту навчальних дисциплін, застосування перспективних методик викладання і оцінки навчальних досягнень, залучення студентів до віртуальної електронної комунікації, участі у тематичних програмах і проектах. Результатом педагогічного процесу має стати психологічно врівноважена, адаптована до нових умов життя особистість, і в той же час – компетентний фахівець.

Ключові слова: вища освіта, внутрішньо переміщена особа, посттравматичний стрес, посттравматичний стресовий розлад, стрес.

ŚWIETLANA SZYJKA. **Szkolnictwo wyższe jako sposób na przezwyciężenie zespołu stresu pourazowego w warunkach wojennych.** Artykuł poświęcony jest badaniu potencjału organizacyjnego, pedagogicznego i humanitarnego szkolnictwa wyższego jako środka przezwyciężania stresu pourazowego w warunkach wojny. Podano interpretację głównych pojęć „stres”, „odporność na stres”, „stres pourazowy”, „zespół stresu pourazowego”, zdefiniowano objawy stanu stresu pourazowego. Podkreśla się, że zaangażowanie osób wewnętrznie przesiedlonych w zdobywanie wyższego wykształcenia rozwiązuje jednocześnie tak ważne zadania, jak przezwyciężenie skutków stresu pourazowego, psychologiczna stabilizacja osobowości, jej socjalizacja, przystosowanie się do życia w nowych warunkach, przygotowanie przyszłej wykwalifikowanej kadry specjalista i obywatela. Podkreślono zespół działań zapewniających pomyślną realizację tych zadań, do których zalicza się: rozwiązywanie problemów materialnych i bytowych oraz organizacyjno-pedagogicznych, projektowanie działań wychowawczych i poznawczo-wychowawczych, opierając się na informacje diagnozy

psychologiczno-pedagogicznej, tworzenie sprzyjającego środowiska społeczno-psychologicznego, kształtowanie relacji międzyludzkich opierając się na zasady ukraińskiej moralności, języka i mentalności, aktywne zaangażowanie młodzieży w pracę publiczną, w tym samorząd studencki, podejście do procesu uczenia się zorientowane na osobę, efektywne wykorzystanie treści dyscyplin akademickich, stosowanie zaawansowanych metod nauczania i ocen osiągnięć edukacyjnych, zaangażowanie studentów w wirtualną komunikację elektroniczną, udział w programach i projektach tematycznych. Efektem procesu pedagogicznego powinna być osoba zrównoważona psychicznie, dostosowana do nowych warunków życia, a jednocześnie kompetentny specjalista.

Słowa kluczowe: *szkolnictwo wyższe, osoba wewnętrznie przesiedlona, stres pourazowy, zespół stresu pourazowego, stres.*

* *Стаття підготовлена у 2017 році (коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України) і вперше представлена на I-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї «“ПІТСР: дорослі, діти та родини в ситуації війни” (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна) (Ред.)*

EDUCATION AND MIGRATION IN CONDITIONS OF WAR
EDUKACJA I MIGRACJE W WARUNKACH WOJNY

5.

EDUCATION AND MIGRATION
IN CONDITIONS OF WAR

EDUKACJA I MIGRACJE
W WARUNKACH WOJNY

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.12>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Ірина БОЙКО

Психологічна культура вчителя в умовах інформаційної війни*

IRYNA BOYKO. Psychological culture of the teacher in the conditions of information war. *This article includes the actual problem of informational security of the individual, the roles of psychological culture of individuals of the learning process in the context of the formation and development of the informational society. The aim of the work is to disclosure of extremely common issues of psychological research on the content of the psychological and professional work of teachers, which is implemented solution to the problem study and find ways to improve disclosure of potential humanistic psychology in education, in particular the formation of the individuals of the learning process of psychological culture as propedeutics of negative aggressive information effects on mental health. The main goal is to find solutions to problems identified regarding the formation of all individuals of the learning process competence in the field of informational security, data protection and a secure educational environment; highlight areas of teacher information and components of informational security threats subjects of the educational process. The methodological framework for the analysis of problems of psychological culture, forming the basic concepts are considered in this article . Such main concepts as: information war,*

internet addiction, informatization of education, psychological culture, a safe educational environment are characterized and analyzed. In further studies, the next step in highlighting the problems of formation of psychological culture lies in the informational security, theoretical and practical solution of issues, among which the greatest urgency and determination becomes a secure informational environment; Information detailing the content of the educational activities of a teacher in today's informational society to improve teacher knowledge of psychological mechanisms forms and methods of informational influence and informational suppression; forming a teacher's ability to navigate the flow of information, identify the hidden potential threats related to the selection, evaluation and protection of information prohibited for distribution to children; mastery of knowledge and methods of protection from criminal and terrorist information in various information flow, mastering the techniques of informational security educational institution and the individual.

Keywords: *psychological security, information war, internet addiction, informatization of education, psychological culture.*

1. Вступ. Постановка проблеми

В останній чверті XX століття людство вступило в нову стадію – стадію побудови інформаційного суспільства, яке приховало у собі велику небезпеку для людства: доступність глобальних інформаційних мереж, з розміщеними загрозами для дітей, - витоки яких обумовлені проблемами сучасного суспільства [4]. Розвиток інформаційних технологій має переважно характер науково-технічний, за яким дуже часто губляться поняття моралі й честі, соціальної відповідальності, психологічної ідентичності; за яким приховано порушення соціально-психологічного балансу естетичного – неестетичного, містяться потенційні загрози – недостовірність інформації, ігрова залежність, цифрова деменція, націоналізм, тероризм, інформація про суїциди, сцени насильства, сайти сексуального характеру та ін. [19, 20].

2. Актуальність проблеми і її дослідження

Залишатися поза увагою українських науковців та освітян зазначена проблема не могла, оскільки, на сьогодні, інформаційна небезпека, інформаційна війна, інтернет-залежність серед дорослих і дітей в Україні актуальні. Вирішення цих проблем залежить, зокрема, від розуміння педагогами глибинних психологічних механізмів впливу на свідомість людини та володіння ними психотехнологіями захисту.

Однак, складається враження, що у процесі стрімкого і безоглядного реформування, модернізації та інновації професійної сфери, освітяни не розгледіли у інформаційній мережі «потенційної загрози» не лише для дітей та молоді, але й для держави у цілому (коли у ній окреслилась концентрація та монополізація ЗМІ [13, 57-59]); проблеми «агресивних інформаційних впливів на психологічне здоров'я і розвиток дитини внаслідок активізації інтернет-буму з 1990-х рр., а в Україні він досяг піку в 2007-2011 рр. <...> Особливо шкідливою <...> є нове явище *цифрової деменції*, коли внаслідок зловживання медіа у дітей виникають психічні розлади, затримується й викривлюється процес інтелектуального розвитку» [12, 152]. Підґрунтям цього, на нашу думку, є поглиблення суперечностей між цілями освіти та реальною культурно-освітньою ситуацією в суспільстві: морально-духовне зuboжіння нації в цілому. За таких умов, на сучасному етапі розвитку українського суспільства, формування нації без формування та розвитку загальнолюдської культури особистості, у цілому, та психологічної культури, зокрема, неможливо.

3. Формулювання мети і постановка завдань дослідження

Виходячи з вище вказаного, *метою нашого дослідження* є гранично загальні питання дослідження психологічного контенту у психолого-професійній діяльності вчителя, яка реалізується вирішенням *завдання обґрунтування та пошуку* можливостей поліпшення розкриття гуманістичного потенціалу психологічної науки в освітній сфері, зокрема, щодо формування у суб'єктів навчально-виховного процесу психологічної культури як пропедевтики негативних агресивних інформаційних впливів на психологічне здоров'я дитини. Головною метою є пошук шляхів вирішення виявлених проблем щодо формування у всіх суб'єктів освітнього процесу компетентності в галузі інформаційної безпеки, захисту інформації та створення безпечного освітнього простору.

4. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Так, за дослідженнями науковців, з перших кроків незалежної України, функціонування російської моделі медіа-холдингів призвело до політичної нестабільності внаслідок постійних «інформаційних війн» [13, 57-59]; склалася монополія на інформацію, знання [13, 57-59]; масова комунікація (за П. Лазарсфельдом, Р. Мертоном) провокує соціальної дії і масові смаки [11, 154]; глобальні

мережі селективно підключають, або відключають індивідів, групи, райони і навіть країни відповідно до їхньої значущості у досягненні власних цілей (за М. Кастельс) та ін. [9, 27]. Відтак, вік інформації надав можливість використовувати її з різною метою, зокрема, і військовою. Так, психологічна інформація у військовому конфлікті спрямовані на формування *інформаційного середовища*, яке призводить до вигідного для комунікатора типу поведінки об'єкта впливу [13,108-109]. Шляхом *модифікації* психологічної інформації змінюються відомості про світ реальності в інтересах суб'єкта впливу з метою маскуванню, обману, спотворення пріоритетів [15, 488-489]. Модифікуються і потоки інформації з метою: створення атмосфери бездуховності, аморальності, негативного відношення до культурної спадщини об'єкта впливу; маніпулювання суспільною свідомістю, створення політичної напруги і хаосу; дезінформації населення та ін. [8, 83; 15, 488-489]. Як наслідок – об'єкт впливу не здатний вийти на не модифіковані варіанти інформаційних потоків; досягається значна перевага у інформаційній сфері; виникає загроза національній безпеці України та чиниться прямий вплив на психічний розвиток підростаючого покоління.

Педагогічна та психологічна науки намагаються сьогодні знайти шляхи забезпечення «*інформаційної безпеки*» особистості, що розуміється як стан захищеності національних інтересів у інформаційній сфері; визначається сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства, держави. Для психолого-педагогічної діяльності у центрі уваги постають «життєво важливі інтереси особистості» - забезпечення прав громадянина на захист свого здоров'я від *неусвідомлюваної* шкідливої інформації. Цьому сприяє психологічна культура.

У межах наукових напрямків дослідження формування та розвитку психологічної культури особистості вченими вирішуються проблеми: самопізнання (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фром, К. Юнг); розуміння психологічної культури як важливого елементу розвитку особистості (Б. Ананьєв, Г. Балл, І. Бех, В. Біблер, Л. Виготський, В. Войтко, І. Зязюн, Я. Коломенський), як частина загальної культури (К.Абульханова-Славська, І.Дубровіна, О.Мотков); як психологічний феномен (Л.Колмогорова, В.Семикін); як особистісне утворення (М.Бахтін, М.Мамардашвілі). Вивчаються окремі складові психологічної культури, зокрема, *компетентність: комунікативна* (Т. Гордон, Ю. Ємельянов, Д.Уайменн, Г.Джайлс), психологічна

(Л.Колмогорова, О.Холодкова), соціальна (В. Куніцина, Р. Хінтч, Р. Ульріх, К.Рубін, Л.Роуз-Крэнор), соціально-психологічна (А.Сухов), інтелектуальна (М. Холодна); як психосоціальна якість (Е. Еріксон), як ціннісно-сміслові утворення (О. Асмолов, М. Коган, В. Франкл); психологічна компетентності викладача (Ю. Варданян, О. Гура, А. Деркач, В. Зазикін, Н. Лісова, І. Міщенко, О. Полуніна, С. Brumfit, F. Kleppel, S. Savignon) та основні теоретичні підходи, щодо механізмів та форм її розвитку (О. Гура, Б. Дьяченко, Е. Зеєр, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Панчук, І. Яремчук); у контексті суб'єктивного переживання людини (Л. Дьоміна, І. Ральникова); вікові особливості освоєння психологічної культури в умовах стихійного становлення і спеціально організованої педагогічної діяльності (Л.Колмогорова, Д. Каширський, І.Стельченко).

5. Виклад основного матеріалу

Зазначені наукові розробки є вагомим внеском у дослідження проблеми формування психологічної культури вчителя в умовах інформаційного суспільства. Однак, подальша перспективна освіта вчителя має бути спроектована у професійно обумовлену культурно-психологічну діяльність та посилена особистісно-детермінованим усвідомленням ролі та місця психологічної культури у створенні безпечного освітнього середовища. Тому, займаючись дослідженням феномену психологічної культури у загально психологічному плані, правомірно ставити питання, щодо розгляду її ролі в інформаційній, психологічній безпеці особистості, створенні безпечного середовища, діяльності вчителя.

Під *інформаційною безпекою* учнів будемо розуміти стан, умови їх життєдіяльності при яких відсутні (мінімізовані) загрози нанесення шкоди особистому інформаційному простору та здоров'ю. Доступність інформації, її вплив на учнів, зросли настільки, що правомірним стає говорити про інформаційну соціалізацію особистості, а сама інформація перетворюється в один із потужних чинників соціалізації (жертвами якої вони стають, оскільки відсутні сталий світогляд, чіткі життєві позиції, а також не здатність піддавати її власному аналізу, до самозахисту в інформаційному просторі; залежність «кінцевого результату» впливу інформації від їх індивідуально-типологічних особливостей, ціннісно-сміислової структури особистості, тощо). За таких умов розвиток психологічної культури учнів має забезпечувати надходження вітальної інформації

до їх свідомості; пошук, переробку та критичне оцінювання інформації; їх конкурентну здатність та своєрідний імунітет до інформаційного негативу.

У зв'язку з цим модифікуються вимоги до професійної підготовки педагога, від якого тепер потрібно при навчанні учня домагатися розуміння останнім можливих наслідків маніпулювання його поведінкою і свідомістю за допомогою інформації, яку поширюють ЗМІ, Інтернет та ін.. Тому підвищення рівня *психологічної безпеки та психологічної культури* в освітньому середовищі повинно виступати превентивним заходом, що сприяє підвищенню рівня компетентності в галузі інформаційної безпеки та захисту інформації. Так, за результатами анкетування вчителів, нами встановлено, що понад 70% респондентів не в повній мірі враховують проблеми і реалії сучасного інформаційного суспільства, проте, більшість із них (82%) потребують на додаткові знання, навички, щодо запобігання загроз. Для педагогів, які використовують засоби інформаційних та комунікативних технологій у педагогічній діяльності в даний час, методологічні підходи навчання основам інформаційної безпеки і захисту інформації, тільки складаються. Це утруднює комплексне рішення задач забезпечення інформації безпеки, які передбачають наявність певного набору компетенцій від кожного користувача засобів інформаційних та комунікативних технологій. Таким чином, процес формування компетенцій вчителів в області інформаційної безпеки у навчальному процесі повинен носити комплексний характер і враховувати як існуючі стандарти освіти, вимоги реалій сучасного інформаційного суспільства так і усі суттєві загрози і можливі негативні наслідки інформатизації. Методологічна основа навчання вчителів по забезпеченню інформаційної безпеки особистості має базуватися на введенні не лише поняття, типології і класифікації можливих загроз безпеки інформації, але й на введенні поняття психологічна безпека. *Психологічна безпека* як захист від впливу на свідомість з боку інших людей та інформаційних потоків може бути забезпечена двома магістральними стратегіями: забезпеченням оптимального співвідношення залежності – незалежності від інших людей шляхом тренування здорової автономії; забезпеченням керованості своїх стереотипних реакцій у важливих і нестандартних ситуаціях. Вкрай актуальним стає питання про психологічну безпеку або культуру психологічної безпеки у взаємодії учасників освітнього середовища, а цілі культури безпеки організації

набувають психологічного сенсу як умови і можливості, що містяться в освітньому середовищі школи, яка розглядається в якості найважливішого соціального інституту. У літературі ряд авторів виділяють різні варіанти класифікації загроз інформаційній безпеці [1, 3-6, 8, 13, 15]. Аналіз наведених підходів до класифікації дозволяє зробити висновки, що у даний час не існує науково обґрунтованої загально визнаної класифікації загроз інформаційній безпеці і їх джерел. Водночас, поняття загроза є одним з ключових понять у сфері забезпечення інформаційної безпеки. На основі виділених напрямків інформаційної навчальної діяльності пропонується класифікувати загрози інформаційної безпеки особистості учня у такий спосіб: загрози конфіденційності особистої інформації; доступ та отримання інформації, забороненої для поширення серед дітей; залежність від мережевих, комп'ютерних ігор; криміналізація інформаційного простору; ненавмисні, випадкові загрози; шкідливе програмне забезпечення; несанкціоновані Інтернет покупки; кібербулінг, тролінг, сексуальні домагання, шпигунство; несанкціоноване використання не ліцензованого програмного забезпечення; хакерські атаки, спам. Проведений аналіз загроз і існуючої практики професійної підготовки вчителів показав, що процес забезпечення інформаційної безпеки особистості учня є невирішеною, вельми актуальною, багатоаспектною і міждисциплінарною проблемою, рішення якої бачиться у формуванні концептуального підходу, який носить комплексний характер. Розробка концептуального підходу до вирішення вищезазначеної проблеми, модель інформаційної безпеки особистості, класифікація загроз при виконанні інформаційно-навчальної діяльності створюють передумови для введення поняття «компетентність педагога в галузі інформаційної безпеки», яке представляється у нерозривній єдності системи із психологічними і професійними компетенціями. Під компетентністю в галузі інформаційної безпеки педагогів будемо розуміти інтегровану характеристику якостей особистості, які дозволяють здійснювати психолого-педагогічну діяльність і включає саморозвиток у галузі інформаційної безпеки; наявність теоретичних знань основ інформаційної безпеки, практичних умінь, навичок успішного захисту інформації і протистояння загрозам інформаційної безпеки.

Система підготовки у галузі інформаційної безпеки і захисту інформації повинна бути детермінована на всіх рівнях професійній

освіті і мати науково обґрунтовану розроблену методичну систему формування компетентності у галузі інформаційної безпеки учня, яка б будувалася як на загально-дидактичних принципах, так і на принципах компетентнісного підходу. У якості сукупності заходів забезпечення формування компетентності необхідно виділити наступні дидактичні умови: введення проблематики інформаційної безпеки в різні дисципліни професійної підготовки педагога; створення механізму для оцінювання рівня сформованості даної компетентності.

6. Висновки і перспективи подальших досліджень

Отже, з вище викладеного, можна зробити висновок, що недостатньо лише конструктивно екстраполювати викладені вище ідеї на систему відносин «людина-МЕДІА», а необхідно доповнити аспектом запобігання загрози психологічному здоров'ю та психологічному травматизму, а саму проблему «розширити» за рахунок вивчення психологічних закономірностей діяльності людини в умовах не тільки фізичної, а й психологічної небезпеки.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У подальшому нами вбачається деталізація змісту інформаційної педагогічної діяльності вчителя в умовах сучасного інформаційного суспільства, щодо вдосконалення знань педагога про форми і методи інформаційного впливу та інформаційного подавлення; формування здатності орієнтуватися в потоках різноманітної інформації, виявляти можливі загрози, які пов'язані з відбором, оцінки і захистом інформації, забороненої для поширення серед дітей; оволодіння знаннями і методами захисту від кримінальної та терористичної інформації у різноманітному інформаційному потоці, оволодіння прийомами забезпечення інформаційної безпеки освітнього закладу і окремого індивіда.

References:

1. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовании: Монография. СПб., 2002.
2. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в
3. Богатырёва Ю.И. К вопросу о компетентности в области информационной безопасности будущих педагогов / Ю.И. Богатырёва // Информационная среда образования и науки. 2012. № 11.

4. Богатырёва Ю.И., Привалов А.Н. Компетентность педагога в области информационной безопасности: проблемы и пути решения / Богатырёва Ю.И. // Информационная среда образования и науки. 2012. № 11. С. 96-105.
5. Девянин П.Н. Теоретические основы компьютерной безопасности // П.Н. Девянин, О.О. Михайловский, Д.И. Правиков, А.Ю. Щербаков.– М.: «Радио и связь». 2000. 125 с.
6. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. СПб., 2004.
7. Зернецька О.В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. К., 1999.
8. Информационно-психологическая и психотронная война: Хрестоматия / Под общ. ред. А.Е. Тараса. Мн.: Харвест, 2003. 432 с.
9. Кастельс Мануель. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. М, 2000.
10. Ковалев Г.А. О системе психологического воздействия // Психология воздействия: (проблемы теории и практики). М., 1989.
11. Лазарсфельд П., Мертон Р. Массовая коммуникация, массовые вкусы и организованное социальное действие // М.М. Макаров. Массовая коммуникация в современном мире. М., 2000.
12. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; [ред. кол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Лутовий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ: Педагогічна думка, 2016. 448 с. Бібліогр.: с. 21. (До 25-річчя незалежності України).
13. Психологічні аспекти національної безпеки: Тези Другої Міжнародної науково-практичної конференції. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 264 р.
14. Семикин В.В. Психологическая культура в образовании человека: Монография. СПб., 2002.
15. Почепцов Г.Г. Психологические войны. М.: «Рефл-бук», К.: „Ваклер“, 2000.
16. Різун В.В. Загальна характеристика масово-інформаційної діяльності. К., 2000.
17. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты) / И.В. Роберт. 3-е изд. М.: ИИО РАО, 2010. 356 с.
18. Чернилов И.В. Психологическое воздействие: парадигмальные координаты и практика // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2009. №1(36). С. 11-13.
19. https://uk.wikipedia.org/wiki/Second_Life дата: 10.06.2017
20. <http://svit24.net/zdorovie/73560-psyhiatry-stryvozheni-poshyrenistju-novogo-psyhichnogo-rozladu-cherez-smartfony> дата: 10.06.2017

Transliteration of References:

1. Baeva Y.A. (2002). *Psikhologicheskaya bezopasnost' v obrazovaniy* [Psychological safety in education]: Monohrafiya. SPb., 2002.
2. Bybler V.S. (1991). *Ot naukoucheniya – k lohyke kul'tury: Dva fylosofskykh vvedeniya v dvadtsat' pervyy vek* [From the science of learning to the logic of culture: Two philosophical introductions to the twenty-first century]. Moscow, 1991.
3. Bohatyriova Y.I. (2012). *K voprosu o kompetentnosti v oblasti ynformatsyonnoy bezopasnosti budushchykh pedahohov* [On the issue of competence in the field of information security of future teachers] / I.Y. Bohatyriova // *Informatsyonnaya sreda obrazovaniya y nauky*. 2012. No 11.
4. Bohatyriova Y.I., Pryvalov A.N. (2012). *Kompetentnost' pedahoha v oblasti ynformatsyonnoy bezopasnosti: problemy y puty resheniya* [Competence of the teacher in the field of information security: problems and solutions] / Bohatyriova I.Y // *Ynformatsyonnaya sreda obrazovaniya y nauky*. 2012. No 11. P. 96-105.
5. Devyanyn P.N. (2000). *Teoretycheskiye osnovy komp'yuternoy bezopasnosti* [Theoretical foundations of computer security] // P.N. Devyanyn, O.O. Mykhaylovskyy, D.Y. Pravykov, A.YU. Shcherbakov. Moscow: «Radio y svyaz'». 2000. 125 p.
6. Dotsenko E.L. (2004). *Psikhologhiya manypulyatsyy: fenomeny, mekhanizmy y zashchyta* [Psychology of manipulation: phenomena, mechanisms and protection]. SPb, 2004.
7. Zernets'ka O.V. (1999). *Hlobal'nyy rozvytok system masovoyi komunikatsiyi i mizhnarodni vidnosyn* [Global expansion of the systems of masovoy communications and international communication]. Kiev, 1999.
8. *Informatsyonno-psikhologicheskaya y psykhotronnaya voyna: Khrestomatiya* [Information-psychological and psychotronic war: Reader] / Pod obshch. red. A.E. Tarasa. Mn.: Kharvest, 2003. 432 p.
9. *Kastel's Manuel' (2000). Ynformatsyonnaya epokha: ekonomika, obshchestvo y kul'tura* [Information era: economy, society and culture] / Per. s anhl. pod nauch. red. O.Y. Shkaratana. Moscow, 2000.
10. Kovalev H.A. (1989). *O systeme psikhologicheskoho vozdeystviya* [About the system of psychological influence] / G.Kovalev // *Psikhologhiya vozdeystviya: (problemy teoryy y praktyky)*. – Moscow, 1989.
11. Lazarsfel'd P, Merton R. (2000). *Massovaya kommunykatsiya, massovye vkusy y orhanyzovannoe sotsyal'noe deystviye* [Massovaya Kommunikatsii, Mass vkusy and orhanyzovannoe sotsyalnoe action] // M.M. Makarov. *Massovaya kommunykatsiya v sovremennom myre*. Moscow, 2000.
12. *Natsional'na dopovid' pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukrayini* [National report on the status and prospects of education in Ukraine] / Nats. akad. ped. nauk Ukrayiny; [red. kol.: V. H. Kremen' (holova), V. I. Luhovyy (zast. holovy), A. M. Hurzhiy (zast. holovy), O. YA. Savchenko (zast. holovy)]; za zah.

- red. V. H. Kremenya. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2016. 448 p. Bibliohr.: s. 21. (Do 25-richchya nezalezhnosti Ukrayiny).
13. Psykholohichni aspekty natsional'noyi bezpeky: Tezy Druhoyi Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi [Psychological Aspect of National Bazaars: Theses of Other International Scientific and Practical Conference]. - L'viv: L'vivs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, 2008. 264 p.
 14. Semykin V.V. (2002). Psihologicheskaya kultura v obrazovanii chelovtka [Psychological culture in human education]: Monografiya. SPb., 2002.
 15. Pocheptsov H.H. (2000). Psihologicheskies voyny [Psychological War]. Moscow: «Refl-buk», K.: „Vakler“, 2000. 528 p.
 16. Rizun V.V. (2000). Zahal'na kharakterystyka masovo-informatsiynoyi diyal'nosti [The characteristic of the masovo-informatsiynoi diyal'nosti]. Kyiv, 2000.
 17. Robert I.V. (2010). Teoriya i metodika informatizatsii obrazovaniya (psikhologo-pedagogicheskii i tekhnologicheskii aspekt) [Theory and Methods of Informatization of Education (psychological, pedagogical and technological aspects)] / I.V. Robert. 3-ye izd. Moscow: IO RAO, 2010. 356 p.
 18. Chernenilov I.V. (2009). Psihologicheskoye vozdeystviye: paradigmal'nyye koordinaty i praktika [Psychological Impact: Paradigmatic Coordinates and Practice] // Psihopedagogika v pravookhranitel'nykh organakh. 2009. No 1(36). P. 11-13.
 19. https://uk.wikipedia.org/wiki/Second_Life data: 10.06.2017
 20. <http://svit24.net/zdorovie/73560-psyhiatry-stryvozheni-poshyrenistju-novogo-psyhichnogo-rozladu-cherez-smartfony> data: 10.06.2017

The Author

Iryna Ivanivna BOYKO
*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of Psychology,
Communal Institution "Zhytomyr Regional Institute of
Postgraduate Pedagogical Education" of the Zhytomyr
Regional Council,
Zhytomyr, Ukraine
E-mail: irenboyko60@gmail.com*

Abstracts

ІРИНА БОЙКО. Психологічна культура вчителя в умовах інформаційної війни. У статті висвітлено актуальну проблему інформаційної безпеки особистості, ролі психологічної культури

суб'єктів навчального процесу в контексті формування та розвитку інформаційного суспільства. Робота має на меті розкриття гранично загальних питань дослідження психологічного контенту у психолого-професійній діяльності вчителя, яка реалізується вирішенням завдання обґрунтування та пошуку шляхів поліпшення розкриття гуманістичного потенціалу психологічної науки в освітній сфері, зокрема, щодо формування у суб'єктів освітнього процесу психологічної культури як пропедевтики негативних агресивних інформаційних впливів на психологічне здоров'я людини. Головною метою є пошук шляхів вирішення виявлених проблем щодо формування у всіх суб'єктів освітнього процесу компетентності в галузі інформаційної безпеки, захисту інформації та створення безпечного освітнього простору; висвітлення напрямків інформаційної діяльності педагога і складових загроз інформаційній безпеці суб'єктів освітнього процесу. Розглянуто методологічне підґрунтя для аналізу проблем психологічної культури, формування основних понять. Охарактеризовано та здійснено аналіз основних понять: інформаційна війна, інтернет-залежності, інформатизація освіти, психологічна культура, безпечне освітнє середовище. У подальших дослідженнях наступний крок у висвітленні проблем формування психологічної культури лежить у площині інформаційної безпеки, теоретичного і практичного вирішення комплексу питань, серед яких найбільшу актуальність набуває визначення і створення безпечного інформаційного середовища; деталізація змісту інформаційної педагогічної діяльності вчителя в умовах сучасного інформаційного суспільства щодо підвищення рівня знань педагога про психологічні механізми форм і методів інформаційного впливу та інформаційного подавлення; формування у педагога здатності орієнтуватися в потоках різноманітної інформації, виявляти приховані можливі загрози, які пов'язані з відбором, оцінкою і захистом інформації, забороненої для поширення серед дітей; оволодіння знаннями і методами захисту від кримінальної та терористичної інформації у різноманітному інформаційному потоці, оволодіння прийомами забезпечення інформаційної безпеки освітнього закладу і окремого індивіда.

Ключові слова: психологічна безпека, інформаційна війна, інтернет-залежності, інформатизація освіти, психологічна культура.

IRENA BOJKO. Kultura psychologiczna nauczyciela w warunkach wojny informacyjnej. W artykule zwrócono uwagę na aktualny problem bezpieczeństwa informacji osobistych, rolę kultury psychologicznej podmiotów procesu edukacyjnego w kontekście kształtowania się i rozwoju społeczeństwa

informacyjnego. Celem pracy jest ujawnienie progowo ogólnych zagadnień badania treści psychologicznych w działalności psychologicznej i zawodowej nauczyciela, co jest realizowane poprzez rozwiązanie problemu uzasadnienia i znalezienia sposobów poprawy ujawniania humanistycznego potencjału nauk psychologicznych w sferze edukacyjnej, w szczególności odnośnie do kształtowania kultury psychologicznej w podmiotach procesu edukacyjnego, jako propedeutyki negatywnego, agresywnego wpływu informacji na zdrowie psychiczne człowieka. Celem głównym jest znalezienie sposobów rozwiązania zidentyfikowanych problemów dotyczących kształtowania kompetencji w zakresie bezpieczeństwa informacji, ochrony informacji oraz tworzenia bezpiecznej przestrzeni edukacyjnej we wszystkich przedmiotach procesu edukacyjnego; uwypuklenie kierunków działań informacyjnych nauczyciela oraz elementów zagrożeń bezpieczeństwa informacyjnego podmiotów procesu edukacyjnego. Rozważane są podstawy metodologiczne analizy problemów kultury psychologicznej, kształtowanie podstawowych pojęć. Scharakteryzowano i przeanalizowano główne pojęcia: wojna informacyjna, uzależnienie od internetu, informatyzacja edukacji, kultura psychologiczna, bezpieczne środowisko edukacyjne. W dalszych badaniach kolejny krok w uwydatnieniu problemów kształtowania się kultury psychologicznej polega na obszarze bezpieczeństwa informacji, teoretycznych i praktycznych rozwiązań zespołu zagadnień, wśród których największe znaczenie ma zdefiniowanie i stworzenie bezpiecznego środowiska informacyjnego; uszczegółowienie treści działalności informacyjno-pedagogicznej nauczyciela w warunkach współczesnego społeczeństwa informacyjnego pod kątem podnoszenia poziomu wiedzy nauczyciela na temat psychologicznych mechanizmów form i metod oddziaływania informacyjnego oraz tłumienia informacji; kształtowanie umiejętności nauczyciela poruszania się w przepływie różnorodnych informacji, identyfikowania ukrytych możliwych zagrożeń, jakie wiążą się z selekcją, oceną i ochroną informacji zabronionych do rozpowszechniania wśród dzieci; opanowanie wiedzy i metod ochrony przed informacją kryminalną i terrorystyczną w różnorodnych przepływach informacji, opanowanie metod zapewnienia bezpieczeństwa informacyjnego instytucji edukacyjnej i jednostki.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo psychiczne, wojna informacyjna, uzależnienie od internetu, informatyzacja edukacji, kultura psychologiczna.

* *Стаття підготовлена у 2017 році (коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України) і вперше представлена на I-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї «"ПТСП: дорослі, діти та родини в ситуації війни" (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна) (Ред.)*

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.13>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Оксана БЯЛИК

Досвід країн Євросоюзу щодо підготовки учнівської молоді до подружнього життя й відповідального батьківства в умовах непередбачуваної війни*

OKSANA BIALYK. The experience of the EU with regard to pupil's its preparation for married life and responsible parenthood. *The article highlights the experience of sex education pupil's raskryvayutsy aits features and caused the need for the training of young people for a future family life and responsible parenthood in the EU. In particular, special attention is paid to the study of the experience of leading EU countries like Scandinavia, where the quality of sex education generally recognized worldwide and is characterized by open views on issues of sexuality. The system of adult family life and responsible parenthood in Poland has gone from optional to mandatory self-employment subject, overcoming many obstacles. The organization of sex education and preparation of youth for family life at present dominated competence base dap pro ach, which aim sat developing pupil's desire for spiritual and physical perfection, the capacity for choice behavior, self-organization, self-management, the ability to communicate with people of the opposite sex. Sex education in*

Received 03.22.2024

Peer-reviewed 04.06.2024

Revised version received 04.18.2024

Accepted 04.26.2024

Germany is part of the education and the primary means of promoting marriage and family. The knowledge gained by students as a result of sex education aimed at developing children and youth perceptions of responsible partnership, respect both to himself and to the other sex, mutual understanding and mutual assistance in the future marriage. Department of Education and Science of the United Kingdom issued a document to start in translating courses on sexual education of pupils and prepare them for future fatherhood through had recourse to a multidisciplinary and integrative approach by introducing variables at levels for students of certain ages.

Keywords: sexual education, pupil, preparing for the future married life and responsible parenthood, countries of European Union.

Сучасна українська держава переживає морально-духовну кризу, що призвела до втрати людьми життєвих орієнтирів та сенсу життя, руйнуванням моральних цінностей і світогляду. Такі процеси, безумовно, негативно позначаються на загальному розвитку молоді й зокрема на їх статевому самовираженні. Це пов'язано, насамперед, із прискореним статевим розвитком учнів, недостатнім рівнем обізнаності неповнолітніх у статевій сфері, одержанням перекрученої, часто вульгарної інформації, в основному «з вулиці», проявом сексуальної всюдозволеності серед молоді, злочинністю на статевому ґрунті, інколи в умовах загострення територіальних конфліктів, гібридної війни тощо.

Як наслідок, загострюється й проблема готовності молоді до майбутнього сімейного життя та усвідомленого батьківства, що повинно здійснюватися на принципах подружнього партнерства, демократизму, взаємоповаги та розуміння, через формування батьківсько-дитячих стосунків навіть в складних політичних умовах. Порушена проблема у вітчизняних навчальних закладах ще не отримала належного розв'язання та правильного розуміння й носить переважно стихійний та епізодичний характер. У зв'язку з цим правильно організований процес підготовки учнівської молоді до сімейного життя й батьківства визначено одним із пріоритетних завдань сучасних вітчизняних закладів освіти.

Подібність, навіть аналогічність, окресленої проблеми у ряді європейських держав актуалізує її дослідження в Україні, представляє науковий та практичний інтерес, оскільки методи її розв'язання та досягнення позитивних результатів значною мірою залежать від економічних, соціально-політичних і культурних умов конкретної держави, зокрема й у ситуації непередбачуваної війни.

Упродовж останніх десятиліть активізувалися науково-педагогічні дослідження щодо означеної проблеми. Сучасні українські педагоги і психологи у своїх дослідженнях розглядають теоретичні основи підготовки молоді до сімейного життя (І. Братусь, Л. Буніна, Т. Говорун, І. Даценко, О. Демченко, І. Зверева, О. Кікінежді, Л. Ковальчук, Д. Луцик, В. Постовий, Г. Радчук, Г. Фінчук), проблеми підготовки юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька (Н. Гусак) та ін.

Відповідно до реформування цілей та змісту освіти України впровадження у педагогічну практику цілісного особистісно орієнтованого підходу, визнання пріоритетів морально-духовного розвитку особистості в контексті оновлення європейських освітніх систем, нагальним завданням статевого виховання, сексуальної просвіти та підготовки молоді майбутнього сімейного життя й відповідального батьківства гостро постає проблема формування статевих, сімейно-рольових та батьківських компетенцій як набуття знань, умінь та навичок з основ статі, подружнього життя та батьківства, що є ключовими життєвими компетенціями людини навіть в складних соціально-політичних умовах.

Тісніша взаємодія українських закладів освіти з іноземними (медико-психологічні центри, навчальні заклади) потребує узгоджених дій, що породжує необхідність вивчення зарубіжних виховних традицій, узагальнення найбільш цінних ідей і технологій, напрацьованих у цій сфері європейською наукою, зокрема наукових досліджень і практичного досвіду країн Євросоюзу, які відзначаються розробленими науково-теоретичними підходами до означеної проблеми, широким практичним спрямуванням та значною експериментальною базою. Пріоритетним для нас є соціально-педагогічний напрямок, що відображає сучасні тенденції розвитку системи підготовки їх до майбутнього сімейного життя й батьківства як за кордоном, так і в Україні.

Вивчення досліджень зарубіжного досвіду з означеної проблеми сприятиме окресленню нового сенсу педагогічних явищ, знаходженню ефективних шляхів впровадження системи статевого виховання учнівської молоді та її основних складових – підготовки до майбутнього сімейного життя та відповідального батьківства у національній школі.

Вивчаючи досвід скандинавських країн у підготовці молоді до сімейного життя й відповідального батьківства, слід зазначити,

що якість такої підготовки загальновизнана у всьому світі й характеризується своїми відкритими поглядами щодо проблем сексуальності. За показниками Міжнародної федерації з питань планування батьківства (*International Planned Parenthood Federation (IPPF)*) модель статевої освіти учнів середніх навчальних закладів у цих країнах одна з найбільш досконалих в Європі. На думку зарубіжних вчених, однією з переваг системи підготовки молоді до сімейного життя цих країн є співпраця учителів та інституцій охорони здоров'я. Як учителі, так і батьки вважають, що надання статевої освіти в школі є важливою та необхідною складовою при підготовці учнів до відповідального батьківства. Основна мета такої освіти полягає не у забороні статевих стосунків, а зменшенні ризику захворювань, що передаються статевим шляхом [7 с. 49]. Крім того, країни Скандинавії прийняла такий підхід морально-статевої політики, який передбачає здобуття сексуальної освіти на основі створення спеціальних клінік для підлітків, тісно пов'язаних із діяльністю навчальних закладів, безоплатне, широкодоступне і конфіденційне обслуговування у сфері планування сім'ї, досить серйозну рекламу контрацептивів через засоби масової інформації та їх доступність [6, с. 185].

Особливо активну роботу у сфері статевої освіти проводить Датська асоціація з питань планування батьківства (*The Danish Family Planning Association*), яка є членом всесвітньої провідної організації Міжнародної федерації з питань планування батьківства (*International Planned Parenthood Federation, IPPF*) [3], метою якої є турбота про статеве здоров'я молоді, вбереження їх від небажаних наслідків та інших негативних явищ, що відбуваються в суспільстві. Асоціація тісно співпрацює з іншими організаціями та проводить щорічні конференції, присвячені проблемі вдосконалення статевої освіти, бере активну участь та організовує власні проекти, націлені на розв'язання означеної проблеми.

Більше того, скандинавські країни створили таку систему підготовки молоді до подружнього життя, яка стратегічно спрямована на проведення статевої просвіти у середніх навчальних закладах на ранньому етапі; здійснення спеціальної підготовки для учителів; впровадження проектів, основними цілями яких є профілактика раннього початку статевого життя, підліткових вагітностей та абортів, хвороб, що передаються статевим шляхом, включаючи СНІД; заснування асоціацій з питань підготовки молоді до батьківства, виконання сімейних ролей тощо; залучення до сексуального

виховання церкви, соціальних служб, громади, медичних центрів; постійне інформування молоді з метою покращення епідеміологічної ситуації в суспільстві тощо.

Проблема підготовки учнівської молоді до сімейного життя належить до актуальних соціально-педагогічних проблем також й польського суспільства, яке знаходиться в стадії реформування, оскільки в Польщі все частіше йдеться про кризу сім'ї, порушення її єдності й інтеграції. Система такої підготовки в польських закладах освіти пройшла шлях від факультативних занять до обов'язкового самостійного предмета, долаючи протести батьків проти сексуального виховання в школі, недостатність коштів на реалізацію таких програм, відсутність належної матеріально-технічної бази, однак більшість переконана у необхідності формування знань із статевого виховання учнів й сексуальної просвіти, а також з основ сімейного життя учнівської молоді.

Як наголошують науковці, в організації підготовки молоді до сімейного життя в Польщі домінує компетентісно орієнтований підхід, метою якого є формування таких рис особистості, як прагнення до духовної та фізичної досконалості, здатність до вибору поведінки, самоорганізації, самоуправління, вміння спілкуватися з людьми різної статі. Питання реалізації змісту статевого та сексуального виховання молоді в Польщі розглядаються Міністерством освіти спільно з Єпископатом [1].

Не секрет, що підготовка учнів до сімейного життя, їх статеve виховання в Польщі є складовою загального процесу виховної роботи навчальних закладів, позашкільних установ та сім'ї й створює систему педагогічних, медичних, правових заходів, спрямованих на формування правильного ставлення дітей та підлітків до питань статі та статевого життя, яка сприяє гармонійному розвитку особистості, готуючи дітей та підлітків до майбутнього сімейного життя, допомагає їм у соціальному самовизначенні, активному входженні у суспільне життя та формуванні духовних цінностей і навичок культури здоров'я.

Основою освітнього процесу в республіці Польща, зорієнтованого на суб'єктність, є пошук шляхів співпраці, співтворчості, співдружності між учителями та учнями й між самими учнями. Моделювання такого освітнього процесу в умовах загрози порушення територіальної цілісності та можливих збройних конфліктів, яких зазнає сусідня держава, означає перехід від освіти, заснованої на пасивному

сприйнятті готових результатів, копіюванні зразків, що призводить до формування шаблонності і схематичності мислення учнів, до освіти, основа й мета якої – розвиток особистості та збереженні її національної ідентичності. Набуває особливої актуальності питання створення в сучасних умовах авторських моделей програм, які б забезпечували наступність та неперервність, гнучкість, варіативність та альтернативність навчання й виховання учнівської молоді у підготовці до подружнього життя й відповідального батьківства.

Досить гостро стоїть питання підготовки викладачів з предмету «Освіта для сімейного життя», крім ступеня бакалавра, запроваджена магістратура «Підготовка до життя в сім'ї» (*«Przygotowanie do życia w rodzinie»*), метою якої є підготовка вчителів для проведення занять з предмету «Освіта для сімейного життя» в початковій, середній та старшій школі, де, крім здобуття професійної кваліфікації, при підготовці основних досліджень, формуються методичні, поліпшуються особисті та соціальні навички, необхідні у сфері статевого виховання молоді.

Магістратура «Підготовка до життя в сім'ї» спрямована на випускників педагогічних навчальних закладів або випускників, які вже мають викладацький сертифікат вчителів початкових, середніх і середніх шкіл. Тут майбутні вчителі опановують різноманітними знаннями й навичками, що стосуються професійної підготовки вихователя зі статевого виховання. Особлива увага приділяється методиці виховної роботи з дітьми, мета якої полягає в тому, щоб навчити майбутнього вихователя ефективно здійснювати статеve виховання на практиці.

Провідне місце в професійній підготовці студентів відводиться таким дисциплінам, як «Термінологія «Науки про сім'ю» в її міждисциплінарному вимірі»; «Етика сімейного життя»; «Зв'язок «Науки про сім'ю» з іншими науками», особливо теологією, психологією та медициною, що уможливорює інтеграційні перспективи для ряду наукових дисциплін, де розглядаються теми «Соціально-демографічна і правова сучасна сім'я»; «Вчення Церкви про шлюб та сім'ю»; «Моральні та етичні принципи, що належать до сфери народжуваності». У ході навчання відбувається пошук, аналіз, оцінка, відбір і інтеграція інформації з використанням різних джерел, формулювання на основі критичних суджень, інтеграція знань з різних дисциплін в галузі гуманітарних та її використання в незвичайних професійних ситуаціях. Крім того, використання

різних каналів і методів комунікації, за участю експертів з педагогіки, психології, теології та медицини, а також популяризації знань про сім'ю, вміння розробляти та організовувати заходи, пов'язані з обраною спеціальністю, проведення навчальних занять зі статевого виховання, підготовки до сімейного життя, беручи до уваги ланку освіти і потреби класу [5, с. 28].

Після закінчення магістратури за напрямом «Підготовка до сімейного життя» студентам присвоюється кваліфікація з правом викладання предмету в галузі підготовки до сімейного життя в початковій і середній школах.

Науковці Польщі переконані, що навчання в такій магістратурі сприяє підвищенню рівня знань, що дозволяє забезпечити кількісний обсяг різнобічної інформації з проблем статі в процесі опанування змістом різних навчальних дисциплін і, відповідно, передбачати їх якісну градацію від курсу до курсу, сформувати у майбутнього вчителя сталу потребу до постійного поповнення й поновлення отриманих знань [5, с. 30]. Більшість фахівців Євросоюзу розглядають такий підхід як один із провідних у підготовці компетентних й високоерудованих педагогів зі статевого виховання учнівської молоді, здатних відчувати вимоги часу.

Питання підготовки учнівської молоді до сімейного життя й виконання батьківських обов'язків особливо гостро стоять у системі освіти Німеччини. Різниця в суспільному устрої західної та східної частин Німеччини (наслідок поразки фашистської Німеччини у Другій Світовій війні) породили й відмінності в системі освіти, які проявлялися не тільки у структурі, терміні навчання та навчальних планах, а й у нормах, традиціях та цінностях. Директиви й навчальні плани ФРН зі статевого виховання, свідчать, що статеве виховання як частина загального виховання є основним засобом сприяння шлюбу та сім'ї. Знання, що отримують учні в результаті статевого виховання, спрямовані на формування в дітей і молоді уявлень про відповідальне партнерство, повагу як до самого себе, та до іншої статі, взаєморозуміння і взаємодопомогу в майбутньому шлюбі. Позитивним є те, що у Німеччині статеве виховання здійснюється за принципом мультидисциплінарності, тобто відбувається на всіх заняттях і в усіх сферах шкільного життя, а не лише тоді, коли про це вказано у навчальному плані.

Науковці доводять відсутність у ФРН єдиної загальнодержавної системи підготовки молоді до подружнього життя, так як кожна

федеральна земля самостійно проводить освітню політику, розробляє та впроваджує власну систему підготовки молоді до сімейного життя, власні обґрунтовані вимоги до змісту і концепцій, форм і методів, які б сприяли не лише засвоєнню учнями необхідних знань з проблеми міжстатевих взаємин, а й здійсненню підготовки молодих людей до майбутнього шлюбу і батьківства.

Специфічними особливостями та основними тенденціями сімейної державної політики у Німеччині, що сприяють підготовці школярів до батьківства, є впровадження соціального захисту материнства та дитинства, повага до культурних ідеалів сім'ї, дотримання прав і свобод особистості, формування професійних і батьківських компетенцій, активізація діяльності волонтерських організацій, популяризація відповідального батьківства тощо [4].

Система підготовки учнівської молоді до виконання батьківських обов'язків у навчальних закладах Німеччини, маючи негативні наслідки війни, особливо гостро відчуває потребу у партнерстві сім'ї та школи, різноманітних державних організацій (народні університети, церковні громади, Центри соціальних служб для молоді, Центри створення сім'ї, благодійні фонди, громадські, молодіжні організації, консультаційні центри при пологових будинках, консультаційні центри з питань вагітності, виховання дітей), що є необхідною умовою підготовки учнівської молоді до дорослого сімейного життя та ефективного впровадження курсів з підготовки до майбутнього батьківства з метою збереження генофонду нації та недопущення порушення територіальної цілісності та загострення політичної ситуації в державі.

Значних результатів у розв'язанні проблеми статевої і сексуальної просвіти учнів та розвитку психолого-педагогічних концепцій із підготовки молоді до майбутнього батьківства досягли й британські вчені, які, долаючи значні труднощі, а саме: локальний (місцевий) характер статевого виховання, стихійність та епізодичність у його здійсненні, низьку результативність, вузьку спеціалізацію (спрямованість лише на дівчат), фемінний характер викладання, відсутність інноваційних технологій, а також незначний інтерес школярів до даного питання, пасивність, низьку залученість юнаків у підготовці до майбутнього батьківства, незатребуваність гостроактуальних тем для юнацтва та ін., вплинули на Департамент освіти і науки Великої Британії, яким і видано документ для започаткування запровадження курсів щодо статевого виховання молоді та підготовки до майбутнього

батьківства/материнства через дотримання мультидисциплінарного та інтегративного підходів, що означало як розгляд окремих тем в обов'язкових предметах, так і введення нових розроблених варіативних курсів для учнів певних вікових груп. Основними цілями програми є зменшення насильства в суспільстві через захист прав дітей, зменшення ризиків раннього статевого життя і підліткової вагітності, запобігання СНІД-захворюванням [3].

Департаментом освіти і науки Великої Британії профінансовано два глобальні наукові проекти з підготовки педагогічного персоналу середніх шкіл до викладання курсу з батьківства (проект Кембриджського університету (*Cambridge University Child Care and Development Group*) та Астонського університету (*Aston University*)).

У сучасній Великій Британії курси підготовки учнівської молоді до майбутнього сімейного життя й батьківства адаптовані відповідно до вимог часу. До програми введено практико-дієвий блок, який передбачав поряд із вивченням теоретичного матеріалу, також і практичні заняття. Серед труднощів впровадження варіативних курсів із батьківства слід відмітити недостатню кваліфікацію, методичну підготовку вчителів щодо викладання, а також недостатню інформаційно-технологічну базу та відсутність цілісної програми. А позитивним досягненням з цієї проблеми є партнерська взаємодія школи з сім'єю та громадськими волонтерськими організаціями, такими як: Асоціація спеціалістів із валеологічних знань (*the Health Visitors Association*), Шотландська асоціація спеціалістів із валеологічних знань (*Scottish Health Visitors Association*), Національний трест із народжуваності (*the National Childbirth Trust*), Асоціація з планування сім'ї (*the Family Planning Association*) тощо [3].

Таким чином, цілісна логічна структура, насичений зміст і динамічність освітніх програм з батьківства у Великій Британії, інтерактивна взаємодія вчителя з учнями на «рівних», використання власного життєвого досвіду учнів і врахування їх особистісного потенціалу є факторами ефективної підготовки учнівської молоді до батьківства/материнства.

Особливо актуальним є запозичення багатогранного досвіду Великої Британії, Польщі, Німеччини, країн Скандинавії щодо організації співпраці школи з батьками, що сприяє підвищенню компетентності у питаннях виховання і навчання дитини, гармонізації сімейних та батьківсько-дитячих стосунків. Ефективному впровадженню шкільних програм з батьківства сприяють також курси підвищення кваліфікації вчителів, співпраця шкіл із місцевими

(релігійними і етнічними) громадами, організація конференцій для педагогів, адміністрації шкіл, обмін досвідом тощо.

Вищезазначені особливості розв'язання проблеми статевого виховання та майбутнього батьківства/материнства в зазначених країнах, без сумніву, заслуговують більш уважного вивчення та впровадження в загальношкільні програми з метою підвищення кваліфікаційного рівня вихователів з окресленої освітньої проблеми в нашій державі. На нашу думку, використання багатогранного зарубіжного досвіду підготовки учнівської молоді до усвідомленого батьківства/материнства сприятиме інтенсивнішій інтеграції нашої країни у європейську спільноту.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що уряди багатьох держав Європи, зіштовхнувшись з негативними аспектами сексуальної революції, усвідомили серйозність цієї проблеми та створили об'єктивні шляхи її вирішення, розробили таку соціальну політику, яка базується на принципі відкритості питань сексуальної просвіти, статевого виховання та підготовки до дорослого самотійного життя й відповідального батьківства, але це аж ніяк не є пропагандою та популяризацією питань для підростаючого покоління.

Вивчення досвіду країн Євросоюзу доводить доцільність запровадження в практику вітчизняних закладів освіти позитивного досвіду, в основу якого покладені наукові доробки як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. А звернення до досвіду цих країн дає змогу науковцям краще зрозуміти вітчизняну виховну систему з позиції нової педагогічної парадигми, розширити науково-теоретичні підходи щодо усвідомлення навчального закладу як демократичної освітньої установи, де здійснюється статеве виховання учнівської молоді та підготовка до майбутнього сімейного життя й батьківства через позакласну та позашкільну діяльність, побудову партнерської мережі з громадськими та релігійними організаціями, а також виявити можливості застосування найбільш цінних, оригінальних ідей, передового зарубіжного педагогічного досвіду у цій царині.

References:

1. Даценко, І.М. Підготовка учнівської молоді до життя в сім'ї у республіці Польща : автореф. дис. ... пед. наук : 13.00.07 / Ірина Миколаївна Даценко. – Тернопіль, 2008. – 18 с.
2. Кравець, В. Основні підходи до сексуальної соціалізації учнівської молоді в країнах Західної та Східної Європи / В. Кравець // Статева соціалізація та

підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн : [Монографія] / за ред. члена-кореспондента АПН України, проф. В. Кравця. – Тернопіль : ТзОВ «Видавництво Астон», 2009. – С. 172-203.

3. Левчик, Н. С. Підготовка учнівської молоді до виконання батьківських обов'язків у США та Великій Британії : дис. ... пед. наук : 13.00.07 / Наталія Стефанівна Левчик. – Тернопіль, 2010. – 180 с.
4. Паничок, Т. Я. Статеве виховання учнівської молоді у Німеччині : дис. ... пед. наук : 13.00.07 / Тетяна Ярославівна Паничок. – Тернопіль, 2010. – 163 с.
5. Chomcyńska-Miliszkiewicz M. Edukacja seksualna w społeczeństwie współczesnym / M. Chomcyńska-Miliszkiewicz // Konteksty pedagogiczne i psychospołeczne. – Lublin, 2012. – pp. 28–31.
6. Kontula O. Reproductive health behavior of young Europeans / Osmo Kontula // The role of education and information. – 2004. – V. 2. – 100 p.
7. Risor H. Sex education in school in Denmark. Does Forening for Familieplanlægning (the Danish PPA) have a role to play? / H. Risor [електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.ncbi.nlm.nih.gov / pubmed / 12178333](http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12178333).

Transliteration of References:

1. Dacenko, I.M. (2008). *Pidhotovka uchnivskoi molodi do zuttia v simii v respubliki Polska* [Pedagogical Conditions] (Doctoral dissertation, Ternopol).
2. Kraves, V. (2009). *Osnovni pidhodi do secsualnoi socializatsii uchnivskoi molodi v krainah Zahidnoi ta Shidnoi Evropy* [Teacher of a Subject Conception "Persons Sexual Life"]. Monografia, Ternopol.
3. Levchik, N.S. (2010). *Pidhotovka uchnivskoi molodi do vikonannia batkivski oboviazkiv v SCHA ta Velikii Britanii* [Pedagogical Conditions] (Doctoral dissertation, Ternopol).
4. Panichok, T.IA. (2010). *Statevyi khovannia uchnivskoi molodi v Nimechyni* [Pedagogical Conditions] (Doctoral dissertation, Ternopol).
5. Chomcyńska-Miliszkiewicz, M. (2012) *Edukacja seksualna w społeczeństwie współczesnym. Konteksty pedagogiczne i psychospołeczne*, Lublin.
6. Kontula, O. Reproductive health behavior of young Europeans [Teacher of a Subject Conception "Persons Sexual Life"]. In the role of education and information.
7. Risor, H. Sex education in school in Denmark. Does Forening en for Familieplanlægning (the Danish PPA) have a role to play? [http : // www.ncbi.nlm.nih.gov](http://www.ncbi.nlm.nih.gov).

The Author

Oksana Vasylivna BIALYK
Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Department of Pedagogy and
Educational Management, Uman State Pedagogical
University by Pavlo Tychyna,
Uman, Ukraine
E-mail: byalikov@gmail.com

Abstracts

ОКСАНА БЯЛИК. Досвід країн Євросоюзу щодо підготовки учнівської молоді до подружнього життя й відповідального батьківства в умовах непередбачуваної війни. У статті висвітлюється досвід підготовки учнівської молоді до подружнього життя й відповідального батьківства деяких країн Євросоюзу, раскриваються його особливості. Зокрема, особлива увага автором звернена на вивчення досвіду таких провідних країн Європейського Союзу як країни Скандинавії, республіка Польща, Німеччина та Велика Британія.

Ключові слова: підготовка до майбутнього подружнього життя й відповідального батьківства, країни Євросоюзу, учнівська молодь.

OKSANA BIAŁYK. Doświadczenia krajów Unii Europejskiej w zakresie przygotowania młodzieży studenckiej do życia małżeńskiego i odpowiedzialnego rodzicielstwa w warunkach nieprzewidywalnej wojny. W artykule zwrócono uwagę na doświadczenia związane z przygotowaniem dzieci w wieku szkolnym do życia małżeńskiego i odpowiedzialnego rodzicielstwa w niektórych krajach Unii Europejskiej oraz odwołano się do jego cech. W szczególności autor zwraca specjalną uwagę na badanie doświadczeń takich wiodących krajów Unii Europejskiej jak kraje skandynawskie, Rzeczpospolita Polska, Niemcy i Wielka Brytania.

Słowa kluczowe: przygotowanie do przyszłego życia małżeńskiego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, kraje UE, młodzież szkolna.

* Стаття підготовлена у 2017 році (коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України) і вперше представлена на I-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї «“ПІТСР: дорослі, діти та родини в ситуації війни” (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна) (Ред.)

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.14>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Ірина ЛИТВИНЕНКО,
Ігор ХОТЕНОВ

Професійна підготовка майбутніх психологів до роботи з дітьми війни*

IRYNA LITVINENKO, IGOR KHOTENOV. **Professional training of the students-psychologists for working with children of war.** *In the article there is discussed the problem of professional training of future psychologists for work with junior school children who have outlived a psychotraumatic situation. This situation concerns the fights in the East of the country and the children have moved to safer regions with the irparents. There is examined category of school children, there are found some "weak" section in the educational process. There are presented the ways of the improvement of the professional training of future psychologists with the accent on the practically-orientated study considering the conditions in which the state of Ukraine, the defense of the society, the system of education, especially the system of primary school, are functioning.*

Keywords: *children of war, psychotrauma, childhood, junior school child, forced migrants,, psychological help, life situation, professional training, future psychologists, educational process, war, post-traumatic stress.*

1. Постановка проблеми

Україна сьогодні переживає дуже складні часи, враховуючи надскладні перехідні умови нашої держави на новий якісний рівень розвитку – європейський, коли практично одночасно здійснюються економічні, освітні, державні, національні перетворення, коли революційні демократичні досягнення супроводжуються величезними економічними витратами. Ускладнюється цей процесі подіями на сході країни, які за своїм акустичним складом звучать в мінорній тональності – бойові дії. Держава практично знаходиться в стані війни, яка, образно кажучи, як снайпер влучила в саме серце українського народу, кожній людині і, що найжахливіше – дітям східного регіону(діти – одна з найнезахищеніших, найвразливіших категорій населення), які знаходяться у першому (дошкільному) і другому(молодшому шкільному) періодах свого Дитинства, а значить, які тільки-но «стають на крило» у своєму житті. Це час, коли відбувається становлення особистості, «позитивно-гармонійної Я-концепції» [16, с.182], світогляду , системи цінностей, вироблення власної точки зору на себе, світ, вибудовуються соціальні взаємини, розширюється словниковий запас слів тощо.

На жаль, в активний словниковий запас дітей зі сходу країни входять слова просякнуті болем як у фізичному так і психологічному сенсах, витратами: «обстріли», «руйнування», «війна», «поранені», «загиблі», «вибухи» тощо. За кожним з цих слів стоять реальні картинки, звуки, запахи війни, які діти відчули на собі. Вони – діти війни! Страшне словосполучення сьогодні «оживає» і складається враження, що історія відмотала свою плівку назад і ми переживаємо події сорокових років минулого століття. Це означає, що нами - ДОРОСЛИМИ - забирається право дитини на щасливе дитинство! Іншими словами, порушується ціла низка важливих міжнародних, державних документів про охорону дитинства, зміцнення його статусу в суспільстві. Основні їх положення відбито у Конвенції ООН про права дитини, Національній доктрині «Діти України», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законах України «Про освіту», «Про охорону дитинства» та ін.. Державна політика нашої країни одним із своїх пріоритетних завдань вбачає збереження та зміцнення здоров'я кожної підростаючої особистості, забезпечення психологічно «комфортних умов розвитку на всіх вікових сходинках Дитинства, від немовляти до випускника школи» [5, с.88]

На жаль, для українських дітей зі сходу країни, надто «рано оголюються таємниці життя, надто рано відкривається його темний бік» [8, с.46] – найстрашніший – війна, яка є надважкою психотравмуючою ситуацією, яка негативно впливає на весь подальший хід психічного розвитку дитини, її життя в цілому, суттєво порушує здоров'я (усі складові), позитивне сприйняття реальності, світу, себе в ньому.

Так, ми сьогодні змушені констатувати жахливий факт – діти стали свідками війни. Це означає існування в державі дітей війни – складного соціально-психологічного явища, які пережили тяжку психотравму, наслідки якої проявляються в різних сферах їхнього функціонування: на емоційній, соматичній, поведінковій, когнітивній сферах. Це красномовно вказує в яких надскладних, драматичних умовах відбувається становлення «молодих пагонів» (А.М. Богуш) держави – нового молодого покоління.

2. Виклад основного матеріалу

Проблема впливу суспільних конфліктів на психіку дитини має сьогодні актуалізуватися в свідомості кожної дорослої людини, оскільки неспокій в країні триває, ситуація на Сході загострюється. Це означає, що українські діти східних регіонів потребують дієвого захисту. Деякі дорослі вважають, що цю тему можна було б оминути в розмові з дитиною з гуманістичних міркувань, оберігаючи її від негараздів, але наша позиція однозначна – треба обговорювати і таку «пекучу» тему, адже діти все відчувають, переживають тривогу, страхи і найголовніше – виносять із кожної ситуації певний життєвий досвід.

Піклуючись про дітей із Сходу країни, Міністерство освіти і науки України видало лист від 12.06.2014р. №1/ 9-310, щодо прийому до дошкільних навчальних закладів дітей, які прибули з Донецької та Луганської областей на постійне або тимчасове проживання до інших населених пунктів України. З огляду на сказане, місія дорослих – *навчити* дитину сприймати життя з позиції добра, правди, краси, любові, не дивлячись на пережите, його складність, часто драматичність, *розвинути* здатність до цілісного сприйняття світу, людей у єдності протилежностей (синергія, наприклад, добро-зло), *розкрити*, на доступному рівні, враховуючи індивідуальні характеристики дитини, сурову правду життя, оскільки «душа людини схиляється, перш за все, перед правдою» [8, с.225], значення самопізнання, як творчого, цікавого процесу, який збагачує, розвиває потенціал людини, *донести* до свідомості зростаючої особистості думку про те, що особистість збагачується через власний життєвий досвід.

Зрозуміло, що без психологічної допомоги практикуючого психолога дитині не обійтися в силу свого віку, маленького життєвого досвіду. Сьогодні така освітня інституція, як загальноосвітня школа, для багатьох дітей – переселенців молодшого шкільного віку, які переїхали з батьками або дорослими, які ними опікуються, із зони бойових дій у безпечні регіони країни, може стати тим оазисом, де вони відчуватимуть себе психологічно захищеними, отримають відповіді на свої «непрості запитання» [7, с.18], якісну психологічну допомогу. І в цьому процесі «перша скрипка» - психолог школи (представник психологічної служби). Для дитини надто важливо, щоб був «хтось старший, мудрий, хто має багатий життєвий досвід, узяв на себе не тільки відповідальність за неї, не тільки турботу про її благо, радощі, а й про її хвилювання» [14, 270с.], особливо у важкі періоди її життя. Сьогодні маємо невтішну статистику – 580 000 дітей постраждали через конфлікт на сході країни, а понад 230 000 дітей за своїм статусом є переселенцями, які залишили свої домівки і переїхали з батьками або тими, хто ними опікується, у безпечні регіони, сотні дітей отримали поранення і стали інвалідами! Варто зазначити, що на сьогодні в Україні офіційного статусу «діти війни» немає! На теперішній час, за статистикою, на Миколаївщині проживає понад 8.5 тис. вимушених внутрішніх переселенців. Серед них виокремлюються сім'ї, в яких виховуються діти молодшого шкільного віку. Це досить значна вікова група дітей, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах міста та області.

Зрозуміло, що молодший школяр ще не спроможний подолати наслідки пережитого самостійно, а тому, для дитини таким старшим, мудрим дорослим, який візьме на себе відповідальність за її тривоги, страхи, хвилювання, забезпечить психологічно комфортні умови для розвитку, є практикуючий психолог школи. Саме він сьогодні є однією з центральних й необхідних фігур для усіх суб'єктів навчально-виховного процесу і особливо для наймолодших. Особливістю його роботи (як і вчителя початкових класів) на сьогодні, є те, що в одному класі навчаються діти, які зростали (-ють) в мирі і ті, хто не з чуток знають, що таке війна, це стикання з проблемами цієї категорії дітей (адаптація до нових умов проживання, навчання, навчитися повноцінно жити без руки, ноги або з протезом тощо). Від професіоналізму, компетентності психолога в цьому питанні, залежить наскільки швидко кожна дитина, яка пережила психотравмуючу ситуацію – війну, повернеться до нормального життя,

відновиться її почуття безпеки, упорядкується картина світу. Саме він допоможе вчителю початкових класів ефективно взаємодіяти з різним контингентом дітей, які навчаються в одному класі, з їхніми батьками. Саме він допоможе батькам – переселенцям розширити знання про реакції дітей на посттравматичний стрес тощо.

Як бачимо, сучасна українська школа (дошкільна освіта) висувують досить високі вимоги до психолога, його функціональних обов'язків (наприклад, психологічний супровід кризових періодів розвитку, психологічна допомога в кризовій ситуації тощо). Зрозуміло, що це напряду привертає увагу до професійної підготовки майбутніх психологів – практиків, які самовизначилися із своїм майбутнім місцем роботи – освітою (дошкільною, середньою) і які, як професіонали «народжуються» в стінах університету. Забезпечуючи освітні заклади психологічними кадрами, на вищі покладено величезну відповідальність за якість їхньої професійної підготовки, відповідність викликам часу, потребам суспільства.

Свого часу, ще М.І. Пірогов наголошував, що саме університети відображають сучасне суспільство більш, ніж усі інші заклади, оскільки вони завжди є «найкращими барометрами суспільства». Таке порівняння університетів з барометром, вказує на те, що вищі швидко, своєчасно, гнучко реагують на всі зміни, події, які відбуваються у суспільстві і задовольняють його потреби. Образно кажучи, університети і суспільство живуть одним – єдиним життям. Враховуючи актуальність вище зазначеної проблеми – надання психологічної допомоги молодшим школярам, які зазнали психологічної травми (війна), особливо потужно і владно звучить питання якісних змін у системі «людина – суспільство – професія». Відштовхуючись від останнього терміну, наголосимо, що сьогодні активно формується запит на нову генерацію психологів системи освіти, оскільки нові виклики диктують нові вимоги до цих професіоналів. Проте, дивлячись правді в очі, зазначимо, що сучасна система професійної підготовки психологів-практиків, не відповідає повною мірою, як словам М.І. Пірогова так і викликам часу, сьогоденню, вимогам роботодавців, суспільства. Аргументацією слугує наступне. Україна завжди цінувала, прагнула миру. Довгий час жила в мирі, а тому факультети психології, кафедри психології, які є випусковими, не готували практикуючих психологів до роботи з дітьми які, постраждали у воєнному конфлікті. Проте, сьогодні, як ми вже зазначали, маємо величезну «армію» дітей війни. В

результаті діючі практикуючі психологи, які працюють в такій соціальній практиці, як освіта, не готові до роботи з цією категорією дітей (молодшими школярами), до надання їм (їхнім батькам, які до речі, не переживали цих подій у своєму дитинстві) якісної психологічної допомоги.

Якщо проаналізувати навчальний план студентів – психологів, які зараз отримують психологічну освіту, то можна побачити цілу низку «слабких» ланок, з-поміж яких виокремимо, наприклад, такі:

- відмічається дефіцит практичної спрямованості в організації навчання на цей конкретний вид роботи – психологічна допомога дітям війни, що не відповідає значущості, нагальності цієї проблеми;
- недостатньо вивчаються наслідки посттравматичного стресу у прив'язці до вікових, індивідуальних особливостей дітей, кризових періодів їхнього розвитку;
- епізодично використовуються ситуативні методи навчання, моделювання життєвих ситуацій максимально наближених до реальних;
- недостатня увага приділяється практичним умінням розв'язувати проблемні ситуації. (Здатність розв'язувати ситуації, за словами І.Д. Бека, є «важливою професійною якістю, яка тією чи іншою мірою має виявлятися у всіх видах кваліфікованої праці»)[1, с. 413];
- під час вивчення наслідків психотравми(зокрема, пов'язаною з війною), в практичній роботі з її подолання, дітям(молодший школяр) приділяється значно менше уваги ніж при вивченні , вирішенні цієї ж проблеми у дорослих;
- недостатньо вивчається іноземний досвід окресленої проблеми;

бракує навчально-методичної літератури.

Наголосимо, що на сьогодні не вистачає розроблених конкретних програм, тренінгів, тематичних зустрічей як для практикуючих психологів так і для студентів – психологів, які мали б допомогти в роботі, навчанні. Більшість публікацій носить загальний характер.

Хоча, варто підкреслити, що вже з'являються цікаві, глибокі публікації, присвячені вивченню такого соціально-психологічного явища, як «діти війни», особливостям роботи з цією категорією [4],[6], [7], [11], [15],[17] та ін., що є суттєвою допомогою, як для практикуючих психологів так і для студентів психологів у їхньому

професійному удосконаленні, професійному становленні.

З огляду на сказане, ми бачимо – сучасна соціальна практика – освіта (зокрема початкова), вимагає відповідних змін у системі навчання психологів, у модернізації структури, змісту та потужного навчально-методичного забезпечення, що в свою чергу, допоможе «озброїти» студентів психологів, а не тільки поглибленими теоретичними знаннями, а й практичними вміннями, які допоможуть відновити у дитині почуття безпеки, довіру, відчуття психологічного комфорту, цілісну картину світу, сприйняття життя, людського життя, як найвищих цінностей.

Саме тому, питання підвищення якості професійної підготовки майбутніх психологів для системи освіти, з урахуванням тих умов, в яких зростають діти в сучасній Україні, наявності такої категорії дітей, як діти – переселенці (Донецька, Луганська обл.), є актуальним і нагальним, адже війна, як психотравмуюча ситуація (середовище руйнування, насильства, агресії) формує особистість з певними вадами (викривлена картина світу, негативна «Я–концепція», труднощі емоційного розвитку, переживання емоційного відторгнення, почуття самотності, стресові стани, ворожість до оточуючих, відчай, паніка, утруднення адекватного сприйняття дійсності, правильно оцінити ситуацію тощо), що потребує вивчення цих проблем з подальшим їх розв'язанням і спрямованих на збереження, зміцнення здоров'я учнів. Головна роль в цьому відводиться психологічній службі установи освіти, тобто її представнику – практикуючому психологу.

Як бачимо, перед професорсько-викладацьким складом кафедр, які здійснюють підготовку психологів для освіти, стоїть надвідповідальне завдання – підготувати компетентних психологів «вищого пілотажу», які готові до надання ефективної психологічної допомоги молодшим школярам, які пережили таку психотравмуючу ситуацію, як війна.

Саме тому, пошук ефективних методів підготовки майбутніх психологів, які могли б надати психологічну допомогу молодшим школярам, які пережили психотравму – війну, у ситуаціях переживання ними гострих стресових ситуацій є необхідним і особливо актуальним.

Для кафедри психології факультету педагогіки та психології Миколаївського Національного університету імені В.О. Сухомлинського це завдання є пріоритетним, оскільки торкається дітей, а значить майбутнього. Студенти-випускники кафедри

працюватимуть в школах міста та області, де навчаються діти війни (вимушені внутрішні переселенці із зони бойових дій), а значить повинні буду психологічно, професійно готовими до цього виду роботи. Враховуючи вищезазначені недоліки професійної підготовки студентів-психологів, ми розробили практичні кроки їх усунення.

Висвітлимо деякі з них. Так, наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Вікова та педагогічна психологія» (аудиторний час), ми додатково ввели кредит «Життєві ситуації в житті дітей дошкільного та молодшого шкільного віку». Мета – навчити студентів детально аналізувати ситуації (психотравмуючі), в яких опинилася дитина, за тих, чи інших обставин, вибудовувати глибинний діалог з нею (наприклад, розпитати саму дитину про симптоматику посттравматичного стресового розпаду, зрозуміло на доступному для неї рівні, пояснити їй, що її реакція на психотравму – нормальна реакція на пережите), покроковій роботі з психотравмою (точніше, з почуттями дитини) відповідно до віку, індивідуальності школяра, показати відмінності в роботі з дошкільнятами та молодшими школярами. У позанавчальний час, який є логічним продовженням навчального процесу, який має додатковий могутній ресурс, ми організували роботу гуртка «Психологічні стожари» (організатор і керівник Литвиненко І.С.), в рамках якого студенти вивчають, обговорюють наукові праці, статті провідних зарубіжних та вітчизняних науковців (Т.М. Титаренко, Т.С. Кириленко, К.Л. Мілютіна, О.П. Саннікова, С.І. Яковенко, А. Ален, С. Блум, Д. Джонсон та ін..), вивчають практичні нароби фахівців-практиків (О. Романчук, О. Попова, О. Залеська, Вільям Юль, Елін Хордвік та ін.), які присвячені вищезазначеній тематиці. Для самостійного опрацювання, студентам було запропоновано ознайомитися із навчально-методичним посібником «Підводні рифи життєвих ситуацій» [9]. кожна ситуація, яка представлена в посібнику розглядається таким чином:

1. Теоретична частина (теоретичні «стежки»).
2. Практична частина (практичні поради «як можна діяти», надання дитині психологічної допомоги).
3. Тематична додаткова література.

Посібник має практико-орієнтовний характер. Кожна ситуація обговорювалася, аналізувалася, розігрувалася студентами із зміною ролівої позиції.

Для студентів-психологів, практикуючих психологів була

написана програма «Знаю і розумію» [10]. Мета програми : розкрити алгоритм та прийоми роботи практикуючого психолога з дітьми молодшого шкільного віку, які знаходяться у складних життєвих ситуаціях, які пережили психотравмуючі ситуації.

Мета програми конкретизується у ряді основних *завдань*:

- створити індивідуальний «перехідний простір» (Д. Віннікотт) для кожної дитини з урахуванням її цілісної життєвої ситуації, індивідуально-психологічних особливостей, який є, образно кажучи, містком, який дозволить їй, за допомогою психолога школи, розуміти свій внутрішній світ – переживання, емоції, почуття та перейти від психологічної напруги, тривоги до психологічного комфортного стану, відчуття психологічної безпеки;
- розробити ігри, ігри-вправи, спрямовані на відновлення у дитини особистісної цілісності, створення цілісної суб'єктивної картини світу, становлення основ моральної за змістом та активної за формою позиції, розширення життєвого кругозору, формуванню ціннісних орієнтирів «від розуму до почуттів» (І. Д. Бех) ;
- культивувати специфічні для цього віку види діяльності та форми активності;
- навчити дитину моделювати та розв'язувати життєві ситуації, які тісно пов'язані з реальним життям, вибудовуючи позитивну установку на прийняття дійсності, розширювати та систематизувати уявлення, знання про власне «Я», життя, висловлювати та доводити власну точку зору, вербалізувати свої почуття;
- розкрити значення життєвого досвіду людини для її подальшого життя.

Одним з базових принципів програми є :

- діалогізм – «глибино-особистісний діалог» (І.Д. Бех) між дитиною та дорослим, який ґрунтується на повазі, довірі, толерантності, емпатійності, який дозволяє встановити та зміцнити «живий» емоційний зв'язок з дитиною, підтримувати її мисленнєву активність, бачити, як доходить до свідомості дитини те, що детально обговорюється, як вона це сприймає, реагує, тобто отримати зворотний зв'язок. Це сприяє продуктивній спільній діяльності, зближенню ціннісно-сміслових позицій учасників діалогу;

- індивідуалізація (зворотний бік – гуманізм, це, так би мовити, дві сторони однієї медалі) – уміння дорослого віднаходити у кожній дитині, в цілісній дитячій індивідуальності значущі, суттєві, провідні властивості, які є стрижневим компонентом індивідуальності особистості (С. Ладивір), оскільки «люди не йдуть у своєму розвитку одним і тим же шляхом» (В.В. Зеньковський) – кожна людина по-своєму бачить, сприймає, думає. Саме тому, дорослому необхідно настроїтися на «тон струни кожної дитини, яка є у потаємному куточку її серця і яка звучить на свій лад» (В.О. Сухомлинський), щоб дитяче серце відгукнулося на його слово. Індивідуалізація означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються у кожній дитині своєрідно і неповторно.

Теоретичні положення програми:

- «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизнання, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» (С.Д. Максименко);
- не кожна людина отримує психічну травму, переживаючи одні і ті ж самі події, саме тому є сенс говорити про «потенційно травмуючі події: є події, які для одних – порушення психічного здоров'я, важке, сильне переживання, трагедія, а для інших – звичайний перебіг подій, хід життя з певними проблемами, які можна спокійно вирішити» (Л.В. Трубіцина);
- реакція на складні, психотравмуючі життєві ситуації має надзвичайно широкий діапазон відреагування: від «негайного до відставленого на багато років і навіть десятиліть... і залежить, як правило, від того, яке суб'єктивне значення або смисл надає їй особистість», травматичний вплив може справити «будь-яка подія, яка викликає болюче почуття страху, жаху, сорому, нестерпний душевний біль, зрозуміло, від сприйнятливості людини залежить імовірність того, чи набуде ця подія характер травми» (З. Фройд);
- особистість повинна відреагувати на пережите, конкретну психотравмуючу ситуацію в достатній – індивідуальній для неї мірі, оскільки конкретний випадок завжди індивідуальний, як і кожна людина з її суб'єктністю та неповторністю;
- практикуючий психолог у роботі з дитиною приймає темп, який задає сама дитина і не прагне прискорювати чи уповільнювати

процес спілкування. Дитина має право на ситуацію мовчання, оскільки час (психотерапевтичний) належить саме їй (К. Роджерс. Клієнтоцентрована психотерапія);

- практикуючий психолог працює «не з ситуацією та її трансформацією, а з переживаннями, системою цінностей, ... станом» людини (О.Ф. Бондаренко).

Гасла програми:

- «Треба виховувати не дитину, а треба виховувати саме життя в дитині» (Ш. О. Амонашвілі);
- «Слід спершу задіяти свідомість дитини – достукатися до її розуму, а потім іти до почуттів» (І.Д. Бех).

Особливості планування роботи практичного психолога школи із молодими школярами, які потребують психологічної допомоги.

Груповим заходам (заняття підгрупами, ігри, театралізація, міні – тренінг, ігри – драматизацій тощо) повинна передувати індивідуальна робота з учнем, «глибинно-особистісний діалог» (І.Д. Бех). Саме тому, кожна висвітлена в програмі ситуація, в якій опинилася дитина, представлена, як низка індивідуальних зустрічей «віч-на-віч» з психологом, щоб дитина бачила, що в епіцентрі уваги – вона, її «Я», її почуття.

Зустрічі з психологом плануються два рази на тиждень тривалістю 45 хвилин кожна, які проводяться у позанавчальний час з обов'язковим урахуванням:

- стану здоров'я учня;
- навчального навантаження, щоб уникнути психоемоційного, фізичного перевантаження.

Ми навмисно уникаємо терміну «заняття» і використовуємо термін «зустріч», оскільки процес психологічної допомоги починається саме з зустрічі, яка є однією з ціннісних понять у сучасній гуманістичній та консультативній психології, яке прийшло в психологію з екзистенціалізму. (Сучасний учений О.Ф. Бондаренко розглядає важливу роль «зустрічі» в роботі практичного психолога з клієнтом).

Кожна ситуація представлена наочно-схематично. Так, наприклад, аналіз ситуації включає:

1. блок – спресований теоретичний тематичний матеріал (схема).
2. блок – практичні кроки роботи з учнем.
3. блок – слова-дороговкази для дорослих суб'єктів навчально-виховного процесу, які допоможуть їм зробити практичні

кроки на зустріч дитині, змінити своє ставлення, погляд на ситуацію.

4. блок – рекомендована література, окремо для батьків і педагога, враховуючи, що у вчителя, вже є певний запас психологічних знань.

Програма має практико-орієнтований характер. Спрямована на індивідуальну роботу з учнем. Назви ситуацій йдуть від першої особи – дитини. Так, наприклад, аналізуючи ситуацію «А я й досі чую вибухи, стрілянину, бачу зруйновані будинки, свою вулицю! Я бачив ВІЙНУ! Страшно!» (автори Литвиненко І.С., Хотенов І.М.[10, с.109]), ми із студентами детально обговорювали питання травматичної пам'яті (одна з причин розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) є пам'ять. Пам'ять – це добре організована система відтворення минулих подій). Акцентувалася увага студентів на тому, що механізм травматичної пам'яті необхідний для виживання індивіда, стає головною причиною посттравматичних розладів, викликає нав'язливі спогади (інтрузії), які складаються із сенсорних вражень, емоцій. В такій роботі згадували знання з загальної психології. Особлива увага приділялася розгляду такого поняття, як посттравматичний розлад, його наслідки для дитини, шляхи корекції тощо.

Програма «Знаю і розумію» впроваджена в школи міста та області, отримала схвалення педагогічних колективів, практикуючих психологів, обговорювалася на науково-практичному семінарі Будинку вчителя (Науково-методичний центр управління освіти міської ради), в якому активну участь брали студенти-психологи. Студенти-психологи є частими гостями в школах, де організовують цікаві заходи із молодшими школярами, серед яких є діти із Сходу країни. Це дає можливість майбутнім психологам спостерігати, спілкуватись з цією категорією дітей, краще розуміти їхні емоції, «читати» поведінкові маркери тощо. Миколаївщина гостинно прийняла до своєї родини майже 8,5 тис. переселенців із сходу країни, де точаться бойові дії, серед яких є діти молодшого шкільного віку і які навчаються у початковій школі міста та області. Це означає, що на практикуючих психологів шкіл Миколаївщини покладена величезна відповідальність – повернути кожному таку дитину до нормального мирного життя, поновити її почуття безпеки (психологічної), віру в людей, добро, упорядкувати картину світу, показати – всі ми, в якому б регіоні країни не проживали – єдина сім'я, ми єдині і в радості, і в

горі, ми єдині у всьому своєму розмаїтті, підкреслюючи, що діти і дорослі – єдина сім'я і в цьому наша сила!

В рамках роботи гуртка «Психологічні стожари», активно використовувався метод аналізу конкретних ситуацій. Лейтмотивом цієї роботи стали слова П.Я. Гальперіна, який наголошував: «В людському житті немає нічого більш складного, ніж правильно орієнтуватися в конкретній ситуації. Вивченням цієї ситуації і займається наука психологія» [3, с.64].

Особливу увагу приділяли вивченню наукових праць, присвячених такому соціальному феномену, як ситуація (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, Я.В. Васильєв, С.Д. Максименко, В.Г. Панок, Е.Г. Силаєва, І.М. Стариков, В.А. Семиченко, Н.В. Чепепева, Л. Росс, Р. Нісбетт та ін..).

Така робота поєднувалася з вивченням та обговоренням реакцій дітей, що пережили психотравму, в тому числі і таку, як війна.

Спланована, організована та проведена таким чином робота, дозволяла кожному студенту сформувати активну, відповідальну позицію, як суб'єкта власної навчальної діяльності, розвинути професійні компетенції, практично підготуватися до цього конкретного виду діяльності, а значить бути психологічно готовим до роботи з молодшими школярами із Сходу країни.

Ще раз наголосимо, що для нас було важливим вибудовувати конструктивний діалог з кожним студентом таким чином, щоб це допомогло психологічно осмислити події, які вирують в країні і в які включені діти, тому що це є передумовою відповідального ставлення студентів до цього виду роботи з дитиною, адекватно реагувати на сучасні виклики, усвідомлення необхідності, важливості поглибленого вивчення впливу психотравми на зростаючу особистість – молодшого школяра.

3. Висновки та перспективи подальших досліджень

Отже, враховуючи те, що на Миколаївщині живуть сім'ї переселенців із Сходу країни, в яких виховуються молодші школяри, які навчаються в початковій школі, професорсько-викладацькій склад кафедри психології усвідомлюючи свою відповідальність за якість професійної підготовки майбутніх психологів для школи, зокрема, початкової – працює над удосконаленням навчального процесу, адже на практикуючих психологів Миколаївщини лежить величезна відповідальність – повернути кожную дитину війни до нормального мирного життя.

Перспектива подальшого дослідження: розробка програми надання психологічної допомоги дітям війни молодшого шкільного віку з практичними рекомендаціями для їхніх батьків та вчителів початкових класів з наступним впровадженням в роботу практикуючих психологів міста та області.

References:

1. Бех І.Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 1./ І.Д. Бех . - Чернівці: Букрек, 2015. – 840с.
2. Гавриш Н., Крутий К. Скажи, щоб вимкнули війну / Н. Гавриш, К.Крутий // Дошкільне виховання, 2014, №6. с. 2-5
3. Гальперин П.Я. Лекции по психологии /П.Я.Гальперин. – М: Книжный дом «Университет»: Высшая школа, 2002.-400с.
4. Діти і війна : навчання технік зцілення//Психолог. 2015. - №11- 12(563-564) червень, - с.39-48
5. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія /А.М.Богуш, Л.О.Варяниця, Н.В.Гавриш та ін.; наук.ред. А.М.Богуш; за заг.ред. Н.В.Гавриш. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368с.]
6. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту/ Н.В. Пророк, С.А. Гончаренко, Л.О. Кондратенко та ін.; за ред. Н.В. Пророк. – Слав'янськ: ПП «Канцлер», 2015. – 84с.
7. Дубровинський Г.Р. Діти війни: дослідження явища психотравми під час військової агресії в Україні /Г.Р.Дубровинський //Український психологічний журнал. – 2016, - №1. – с.16-25
8. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в светехристианской антропологии /В.В.Зеньковский. – Клин: Фонд «Христианская жизнь», 2002. – 271с.
9. Литвиненко І.С. Вікова та педагогічна психологія. Модуль: ситуації в житті дітей дошкільного віку або підводні рифи життєвих ситуацій /І. С. Литвиненко– Миколаїв: Артєкс, 2017 – 471с.
10. Литвиненко І.С. Вікова та педагогічна психологія. Модуль: ситуації в житті дітей молодшого шкільного віку. Програма «Знаю і розумію»/ І. С. Литвиненко – Миколаїв: Артєкс, 2017 – 471с.
11. Макарчук Н. Психологічна допомога дітям з особливостями психофізичного розвитку у подоланні наслідків перебування у зоні військового конфлікту/ Н. Макарчук, О. Хованова, Т. Хирна// «Особлива дитина: навчання і виховання», 2014. - №4, - с. 68-74
12. Мороз Р.А. Психологія травмуючи ситуацій та надання психологічної допомоги: методичні рекомендації / Р.А. Мороз: Іліон, 2016. – 224с.
13. Особистість у кризових ситуаціях: огляд сучасних психодіагностичних методик: навчальний посібник / Н.О.Євдокимова, В.Л.Зликов, С.О. Лукомська, О.В. Федак. – Миколаїв: Іліон, 2016. – 342с.

14. Сухомлинский В.А. О воспитании /В.А.Сухомлинский. – Изд.5-е – М.:Политиздат, 1985, - 270с.
15. Удовенко Ю.М. Організація соціально-психологічної допомоги дітям, які перенесли втрати внаслідок військових дій/ Ю. М. Удовенко // Український психологічний журнал. 2017. - № 1 (3), - с.165-177
16. Фурман А.В. Психологія Я – концепції / А. В. Фурман, О.Є. Гуменюк . – Львів : Новий Світ – 2000 , 2006. – 360с.
17. Чуйко О.В. Зарубіжні моделі психосоціальної реабілітації дітей, травмованих війною/ О.В. Чуйко // Український психологічний журнал, 2017. - № 1 (3), - с.192-204

Transliteration of References:

1. Bekh I.D. (2015). Vybrani naukovy pratsi. Vychovannia osobystosti. Tom 1./ I.D. Bekh . Chernivtsi: Bukrek. 840 s.
2. Havrysh N., Krutii K. (2014). Skazhy, shchob vymknuly viinu / N. Havrysh, K.Krutii // Doshkilne vykhovannia. №6. s. 2-5
3. Halperyn P.Ia. (2002). Lektsyy po psykholohyy /P.Ia.Halperyn. M: Knyzhnyi dom «Unyversytet»: Vysshaja shkola. 400 s.
4. Dity i viina : navchannia tekhniki ztsilennia//Psykholoh. 2015. №11-12 (563-564) cherven. S. 39-48
5. Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku: Monohrafiia /A.M.Bohush, L.O.Varianytsia, N.V.Havrysh ta in.; nauk.red. A.M.Bohush; za zah.red. N.V.Havrysh. Luhansk: Alma-mater, 2006. 368 s.]
6. Dopomoha ditiam, postrazhdalym vnaslidok voiennoho konfliktu/ N.V. Prorok, S.A. Honcharenko, L.O. Kondratenko ta in.; za red. N.V. Prorok. Slaviansk: PP «Kantsler», 2015. 84s.
7. Dubrovynskyi H.R. (2016). Dity viiny: doslidzhennia yavyshcha psykhotravmy pid chas viiskovoi ahresii v Ukraini /H.R.Dubrovynskyi //Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal. №1. S.16-25
8. Zenkovskyi V.V. (2002). Problemy vospytanyia v svete khrystyanskoï antropolohyy /V.V.Zenkovskyi. Klyn: Fond «Khrystyanskaïazhyn, 271 s.
9. Lytvynenko I.S. (2017). Vikova ta pedahohichna psykholohiia. Modul: sytuatsii v zhytti ditei doshkilnoho viku abo pidvodni ryfy zhyttievych sytuatsii /I. S. Lytvynenko. Mykolaiv: Arteks. 471s.
10. Lytvynenko I.S. (2017). Vikova ta pedahohichna psykholohiia. Modul: sytuatsii v zhytti ditei molodshoho shkilnoho viku. Prohrama «Znaiu i rozumiiu»/ I. S. Lytvynenko. Mykolaiv: Arteks. 471 s.
11. Makarchuk N. (2014). Psykholohichna dopomoha ditiam z osoblyvostiamy psykhofizychnoho rozvytku u podolanni naslidkiv perebuvannia u zoni viiskovoho konfliktu/ N. Makarchuk , O. Khovanova, T. Khyrna// «Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia». №4. S. 68-74.

12. Moroz R.A. (2016). Psykholohiia travmuiuchy sytuatsii ta nadannia psykholohichnoi dopomohy: metodychni rekomendatsii / R.A. Moroz: Ilion. 224 s.
13. Osobystist u kryzovykh sytuatsiiakh: ohliad suchasnykh psykhodiahnostychnykh metodyk: navchalnyi posibnyk / N.O.Ievdokymova, V.L.Zlyvko, S.O. Lukomska, O.V. Fedak. Mykolaiv: Ilion. 342 s.
14. Sukhomlynskyi V.A. (1985). O vospytanyy /V.A.Sukhomlynskyi. Yzd.5-e M.: Polityzdat. 270 s.
15. Udovenko Yu.M. (2017). Orhanizatsiia sotsialno-psykholohichnoi dopomohy ditiam, yaki perenesly vtraty vnaslidok viiskovykh dii/ Yu. M. Udovenko // Ukrainnyi psykholohichnyi zhurnal. № 1 (3), S.165-177
16. Furman A.V. (2006). Psykholohiia Ya – kontseptsii / A. V. Furman, O.Ie. Humeniuk . Lviv : Novyi. 360 s.
17. Chuiko O.V. (2017). Zarubizhni modeli psykhosotsialnoi reabilitatsii ditei, travmovanykh viinoiu/ O.V. Chuiko // Ukrainnyi psykholohichnyi zhurnal. № 1 (3). S.192-204.

Authors

Iryna LYTVYENENKO

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor,

Department of Psychology,

Mykolaiv National University

by V.O. Sukhomlynskyi,

Mykolaiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5838-069X>

E-mail: lis28062561@gmail.com

Ihor HOTENOV

Department of Pedagogy, Psychology and

Educational Management,

Kherson State University,

Kherson, Ukraine

E-mail: stalkers3217@gmail.com

Abstracts**ІРИНА ЛИТВИНЕНКО, ІГОР ХОТЄНОВ. Професійна підготовка майбутніх психологів до роботи з дітьми війни.**

У статті розглядається проблема професійної підготовки майбутніх психологів до роботи з молодшими школярами, які пережили психотравмуючу ситуацію, пов'язану із військовими діями на Сході країни, і переселилися до безпечних регіонів з батьками. Розглядається стан підготовки студентів-психологів для роботи з таким контингентом школярів, висвітлені «слабкі» місця у навчальному процесі. Представлені шляхи вдосконалення професійної підготовки майбутніх психологів з акцентом на практико-орієнтоване навчання, враховуючи умови, в яких функціонує українська держава, запиту суспільства, системи освіти, зокрема початкової.

Ключові слова: діти війни, психотравма, дитинство, молодший школяр, психологічна допомога, життєва ситуація, професійна підготовка, майбутні психологи, навчальний процес, ситуативні методи, посттравматичний стрес.

IRENA LITWINENKO, IGOR CHOTIENOW. Profesjonalne przygotowanie studentów psychologii do pracy z dziećmi wojny.

W artykule podjęto problematykę przygotowania zawodowego przyszłych psychologów do pracy z młodszymi dziećmi w wieku szkolnym, które przeżyły psychologicznie traumatyczną sytuację związaną z działaniami wojennymi na wschodzie kraju i przeniosły się wraz z rodzicami do bezpiecznych rejonów. Rozważono stan przygotowania studentów psychologii do pracy z taką grupą uczniów, podkreślono „słabe” miejsca w procesie edukacyjnym. Przedstawiono sposoby doskonalenia przygotowania zawodowego przyszłych psychologów, ze szczególnym naciskiem na kształcenie o charakterze praktycznym, z uwzględnieniem warunków funkcjonowania państwa ukraińskiego, potrzeb społeczeństwa, systemu edukacji, w szczególności podstawowego.

Słowa kluczowe: dzieci wojny, psychotrauma, dzieciństwo, młodszy uczeń, pomoc psychologiczna, sytuacja życiowa, przygotowanie zawodowe, przyszli psychologowie, proces wychowawczy, metody sytuacyjne, stres pourazowy.

* Стаття підготовлена у 2017 році (коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України) і вперше представлена на І-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї «“ПТСР: дорослі, діти та родини в ситуації війни” (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна) (Ред.)

Contents

1. PSYCHOLOGICAL SUPPORT AND EDUCATION IN THE CONDITIONS OF WAR 3

Mykola VORONIN

Psychological help preferences test and motivation
of Ukrainian veterans with the use of designed
questionnaire and Zeigarnik Effect 4

2. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF MODERN EDUCATION..... 16

Olga HORINA

Psychological and pedagogical understanding of the
features of "distance learning" as a challenge of today. 17

Olena SERGIENI

Formation of the professional readiness of future
psychologists in the conditions of distance learning. 31

3. EDUCATION IN CONDITIONS OF WAR 43

Larysa HAPONENKO

Transformation of student identity in the conditions of
geopolitical challenges increased by the war. 44

Olena GETTA, Olena TKACHUK

Integration of health care competences into the
educational process of vocational school in modern conditions. . 55

**Mykola MORMUL, Dmytro SHCHYTOV,
Oleksandr SHCHYTOV, Lyubov ROMANCHUK,
Tetiana CHUPILKO**

Directions for improving the distance teaching of
mathematics in Ukraine under the conditions of marital state ... 74

4. EDUCATION AS A RESOURCE OF STABILITY IN THE CONDITIONS OF WAR 89

Kateryna BONDARENKO

Education as a means of rehabilitation and adaptation
to peaceful life of combatants 90

Anna PIVOVAROVA

Partnership in education as a means to overcome
Post-Traumatic Stress Disorder of students in
military conflict 102

Natalia PIVEN'

Problems of higher education during the war (during
the anti-terrorist operation in Donbas) 113

Svitlana SHYYKA

Higher education as a means of overcoming Post-
Traumatic Stress Disorder in war conditions 127

5. EDUCATION AND MIGRATION IN CONDITIONS OF WAR 142

Iryna BOYKO

Psychological culture of the teacher in the conditions
of information war 143

Oksana BIALYK

The experience of the EU with regard to pupil's its
preparation for married life and responsible parenthood 156

Iryna LITVINENKO, Igor KHOTENOV

Professional training of the students-psychologists for
working with children of war 168

Spis treści

1. WSPARCIE PSYCHOLOGICZNE I EDUKACJA W WARUNKACH WOJNY 3

Mykoła WORONIN

Badanie preferencji i motywacji w odniesieniu do
pomocy psychologicznej weteranów ukraińskich z
wykorzystaniem opracowanego kwestionariusza i
Efektu Zeigarnyk 4

2. PSYCHOLOGICZNE I PEDAGOGICZNE ASPEKTY WSPÓŁCZESNEJ EDUKACJI..... 16

Olha HORINA

Psychologiczne i pedagogiczne rozumienie cech
„kształcenia na odległość” jako wyzwania współczesności. 17

Ołena SERHIJENI

Kształtowanie gotowości zawodowej przyszłych
psychologów w warunkach zdalnej formy procesu
edukacyjnego. 31

3. EDUKACJA W WARUNKACH WOJNY..... 43

Larysa HAPONENKO

Przemiana tożsamości studentów w warunkach
wyzwań geopolitycznych zwiększonych przez wojnę. 44

Ołena HIETTA, Ołena TKACZUK

Integracja kompetencji ochrony zdrowia w procesie
edukacyjnym szkoły zawodowej w nowoczesnych warunkach .. 55

**Mykoła MORMUL, Dmytro SZCZYTOW, Ołeksandr SZCZYTOW,
Liubow ROMANCZUK, Tetiana CZUPIŁKO**

Kierunki usprawnienia nauczania matematyki na
odległość na Ukrainie w warunkach stanu małżeńskiego 74

4. EDUKACJA JAKO ŹRÓDŁO STABILNOŚCI W WARUNKACH WOJNY 89

Katarzyna BONDARENKO

Edukacja jako środek rehabilitacji i przystosowania do
spokojnego życia kombatantów 90

Anna PIWOWAROWA

Partnerskie relacje w edukacji jako sposób na
przezwyciężenie stresu pourazowego uczniów w
warunkach konfliktu zbrojnego 102

Natalia PIWEŃ

Problemy szkolnictwa wyższego w czasie wojny
(w czasie operacji antyterrorystycznej w Donbasie) 113

Świetłana SZYJKA

Szkolnictwo wyższe jako sposób na przezwyciężenie
zespołu stresu pourazowego w warunkach wojennych. 127

5. EDUKACJA I MIGRACJE W WARUNKACH WOJNY 142

Irena BOJKO

Kultura psychologiczna nauczyciela w warunkach
wojny informacyjnej. 143

Oksana BIAŁYK

Doświadczenia krajów Unii Europejskiej w zakresie
przygotowania młodzieży studenckiej do życia
małżeńskiego i odpowiedzialnego rodzicielstwa w
warunkach nieprzewidywalnej wojny 156

Irena LITWINENKO, Igor CHOTIENOW

Profesjonalne przygotowanie studentów psychologii
do pracy z dziećmi wojny 168

Зміст

1. ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА І ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ 3

Микола ВОРОНІН

Тестування преференцій та мотивації щодо
психологічної допомоги українським ветеранам
з використанням розробленого опитувальника та
Ефекту Зейгарник. 4

2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ. 16

Ольга ГОРІНА

Психолого-педагогічне розуміння особливостей
«дистанційного навчання» як виклику сьогодення. 17

Олена СЕРГІЄНІ

Формування професійної готовності майбутніх
психологів в умовах дистанційної форми
навчального процесу. 31

3. ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ. 43

Лариса ГАПОНЕНКО

Трансформація ідентичності студентів в умовах
геополітичних викликів, посилених війною 44

Олена ГЕТТА, Олена ТКАЧУК

Інтеграція здоров'язберігаючих компетентностей в
освітній процес ЗВО в умовах сучасності. 55

**Микола МОРМУЛЬ, Дмитро ЩИТОВ,
Олександр ЩИТОВ, Любов РОМАНЧУК,
Тетяна ЧУПІЛКО**

Напрями покращення дистанційного викладання
математики в Україні за умов воєнного стану. 74

4. ОСВІТА ЯК РЕСУРС СТІЙКОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ 89

Катерина БОНДАРЕНКО

Освіта як засіб реабілітації та адаптації до мирного
життя учасників бойових дій..... 90

Ганна ПИВОВАРОВА

Партнерські відносини в освіті як засіб подолання
посттравматичного стресового розладу студентів
в умовах військового конфлікту 102

Наталія ПІВЕНЬ

Проблеми вищої освіти у період війни (під час
антитерористичної операції на Донбасі) 113

Світлана ШИЙКА

Вища освіта як засіб подолання посттравматичного
стресового розладу в умовах війни. 127

5. ОСВІТА І МІГРАЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ 142

Ірина БОЙКО

Психологічна культура вчителя в умовах
інформаційної війни 143

Оксана БЯЛИК

Досвід країн Євросоюзу щодо підготовки учнівської
молоді до подружнього життя й відповідального
батьківства в умовах непередбачуваної війни 156

Ірина ЛИТВИНЕНКО, Ігор ХОТЄНОВ

Професійна підготовка майбутніх психологів до
роботи з дітьми війни 168

WORK APPLICATION

Editorial Board EHS:S&S Takes the evaluation and publication of original materials, previously unpublished texts and only the ones that at the same time do not pass any publishing process.

Language(s) of publication: English, Polish. Possibility of the publication to further the stated languages - by the decision of the editorial board.

Authors who wish to publish the article in „European Humanities Studies: State and Society”, must send it to the E-mail: ehs.state@gmail.com, contains information about the author: academic degree and academic title, place of work (university, college, department), city, country, e-mail address.

After the successful Peer-review materials obtained the author will receive official notification of acceptance of an article for publication and preparation for publication. After receiving such notice, the author directs the editorial board of the Declaration of the author (download): print, fill out "by hand", sign, scan and send by e-mail edition: ehs.state@gmail.com

Declaration of the author:

- confirms that his / her text does not violate the rights of third parties, and is not in consideration for publication in any edition;
- confirms the accuracy and completeness of the copyright data (affiliation);
- agrees to submit personal information in electronic and printed form;
- in the case of collective work, the authors indicate the proportion of personal contributions (in accordance with the recommendations of the Ministry of Science and Higher Education, and in order to counter the practice of "ghostwriting" and "guest authorship").

Payment of printing costs (when it is necessary) carried out by the author only after the successful completion of a preliminary review procedure and the adoption of the Declaration of the editorship of the author.

Edition does not pay fees for the publication of the texts on the pages of the EHS:S&S. The editors reserve the right to make minor changes and reductions in the articles, which have no influence on their content, notifying the author.

**THE JOURNAL IS AVAILABLE ONLINE IN THE FOLLOWING DATABASES /
CZASOPISMO JEST DOSTĘPNE ONLINE W BAZACH:**

Index Copernicus International (<http://www.indexcopernicus.com>)

Link: <http://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46623>

Biblioteka Narodowa (https://alpha.bn.org.pl/search*pol)

Polska Bibliografia Naukowa (<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/works/734610>)

Centrum NUKAT (<http://katalog.nukat.edu.pl/lib/item?id=chamo:3718161&theme=nukat>)

<http://ehs.eeipsy.org> (OJS access on-line)

Address for correspondence of the Editorial
European Humanities Studies: State and Society

Adres korespondencyjny redakcji
European Humanities Studies: State and Society

E-mail: ehs.state@gmail.com

**Website /
Adres strony internetowej**

<http://ehs.eeipsy.org>

EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society /
EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczeństwo. –
Issue 2, 2024 - (Poland - Ukraine)

International Publishing / Międzynarodowe Wydawnictwo

East European Institute of Psychology (EEIP) / Wschodnioeuropejski Instytut Psychologii

Oddział w Krakowie (Polska) - 30-009 Kraków

tel. +48 797 325 749

Oddział w Kijowie (Ukraina) - 03039, Kijów, Ukraina

str. Holosiivska 13, of. 528-530, 03039, Kyiv, Ukraine

tel. +380442570710, +380443608622

e-mail: ehs.state@gmail.com

Partnership / Współpraca

Polska Akademia Nauk, pl . Defilad 1, 00-901 Warszawa, Poland (Przedstawicielstwo w Kijowie)

Fundacja im. M. Reja, Kraków

ul. Nad Potokiem 20, 30-830 Kraków, Poland